

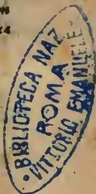

BIBLIOTECA NAZIONALE
VITTORIO EMANUELE
6
35 MA
26

20

C. SALLVSTII CRISPI CONIVRATIO CATILINAE, ET Bellum Iugurthinum.

Eiusdem alia; quæ post Manutij, aliorumq; omnium editiones auctiora, emendatioraq; eduntur: quæ autem ea sint, auersa pagella indicabit.

VIRTVTE DVCE,

COMITE FORTVNA.

LVGDVNI,
APVD ANT. GRYPHIVM.
M. D. LXX.

EX LIBRIS PETRI CRINITI DE HISTORICIS atque oratoribus Latinis.

C. CRISPVS Salluſtius Amiterni natus traditur in agro Sabino, quo anno Athenienſium vrbs à L. Sylla deuicta, atque vaſtata eſt, vt Romani annales referunt: ex nobili Salluſtiorum familia ortus eſt, quæ diu in ſecundo ordine dignitatem ſeruauit. idem in vrbe educatus creditur, & a teneris annis operam, ac ſtudium impendiſſe optimis diſciplinis. ſed cum in ea tempora incidiſſet, quibus corrupti ciuium mores variis partibus, atque factionibus forent, neq; virtuti præmia, aut bonis ingeniis adeſſent, in tam deprauata ciuitate, quod idem Salluſtius fatetur, victum eius ingenium voluptatibus, facile ſuccubuit. itaque cum ad remp. pro ætate foret delatus; propter ciuium improbitatem & factiones, multa aduerſa pertulit. nam tum præcipue Syllanis partibus infecta ciuitas æſtuabat. Conſtat ex veterum commentariis, Salluſtium ipſum ingenio fuiſſe acri, & in ſtudiis litterarum accurato, tum maxime in ſcribenda hiſtoria Præceptorem habuit inter alios Ateium Prætextatum, qui Philologum ſe appellauit, & ab eo edoctus eſt de ratione recte ſcribendi, vt à Suetonio Tranquillo traditur, qui & Aſinium quoque Pollionem ſcribit ab eodem prætextato eruditum, atque inſtructum. maxime autem M. Catonis ſtudioſus fuit: ex cuius commentariis verba excerpſit, & velut breuiarium ad vſum proprium habuit. quod Octauius quoque Aug. in epiſtola ad

M. Antonium refert, in qua ipsum Antonium, ceu insanientem increpat, quod ea scribere vellet, quæ mirentur potius homines, quàm quæ intelligant Sed interim ad Sallustij commentarios. Historiam composuit de L. Catilinæ coniuratione contra R. Senatum, & item de bello Iugurthæ, qui Numidiæ rex factus, diu contra Romanos strenue rem gessit. Historiam præterea de Romanorum gestis, vt de Mario, & Sylla, necnon de Pompeio contra regem Mithridatem. quod opus libris aliquot à Sallustio absolutum traditur. & adhuc supersunt quædam, veluti absolutissimi operis reliquiæ, in quibus Sallustij diligentia in historia discribenda, atque grauitas appareat. In parte operis de rebus Punicis, tanto animi studio incubuit, vt à quibusdam scriptum sit, eum regionem adiisse, ac maxima sollertia perlustrasse, quo maiore fide atque officio veritatem exploraret. Auienus certe Rufus plurimum Sallustij diligentiam, atque studium commendauit. sed & Gellius, vir Romanus, qui veterum eruditionis Aristarchus habetur, ita de Sallustij oratione disserit: Elegantia, inquit, Sallustij, verborúmque facundia, & nouandi studium, cum multa prorsus inuidia fuit. plures non mediocri ingenio viri conati sunt reprehendere pleraque, & obtrectare, in quibus plura inscite, aut maligne vellicant. quin & hunc proprietatis seruantissimum vocat. T. autem Liuius tam iniquus Sallustio fuit, sicuti ab Anneo Seneca scribitur, vt quædam, ex historia Thucydidis translata, & eleganter assumpta, velut deprauata, & corrupta illi obiecerit. idque ipsum nó in Thucydidis gratiam effecit, vt Arellius Fuscus dicebat, verum putauit se facilius Sallustium vincere, si prius Thucydidem ipsum præferret. Asinius quoque Pollio

lio librum scripsit, quo Sallustij scripta reprehẽderet, quòd in iis nimia quidem affectatione antiquitatem sequeretur. Fabius vero Quinctilianus, vir maturo, & graui iudicio, asseruit, oratione Sallustij, atque breuitate nihil fieri posse perfectius, præsertim apud vacuas, & eruditas aures. neque veritus est idem Fabius, Thucydidi, in scribenda historia apud Græcos principi, Sallustium ipsum opponere, sicuti T. Liuium Herodoto: quo factũ est, vt, cum plures voluerint dicendi genus Sallustianum sequi, minime sint assecuti. est enim eius oratio tam absoluta, tam casta, & innocens, vt merito ab eruditis diuina breuitas censeatur. nam & Arruntius, qui belli Punici historiã scripsit, Sallustio tantum concessit, vt eius orationẽ maximo studio sequeretur: quod alibi diximus. Nec illud ignoratur, consueuisse Sallustium magno labore, ac studio scribere, vt nihil non absolutum, atq; perfectum videri posset. quod ex ipsa lectione facile colligitur. Amicos in primis habuit doctrina, & ingenio nobiles, vt Cornelium Nepotem, Messallam, & Nigidium Figulum, qui periisse in exsilio traditur: Iulium præterea Cæsarem magno studio dilexit, à quo etiam, vt creditur, dignitate præfecturæ honestatus est. Illud item à Suetonio refertur, Lenæum grammaticũ, Pompeij libertum, satyras contra Sallustium cõposuisse, eúmque mordaci & virulento carmine lacerasse, vt qui lurconem illum, popinonémque, & nebulonem, ac lastaurum appellarit, tum vita scriptísque monstruosum, ac M. Catonis verborum furem ineruditissimũ. quod ipsum nõ alia ratione à Lenæo factum creditur, quàm vt studium suum, atque officium erga patronum Pompeium probaret: quem virum Sallustius ore probo, animo autem inuerecundo esse scripserat. itaque mi

randum non est, si tam acerbe, atque satyrice libertus Lenæus contra Sallustium aciem styli exacuit. Quantum odij, atque inimicitiæ inter hūc, & M. Ciceronem extiterit, notissimum est: quod vtriusque violentæ, atque accerrimæ orationes ita demonstrant, vt neuter videri possit satis sui rationem habuisse, dum alteri male diceret. Qua in re non sunt multa referenda, cum ex Hieronymi, ac Fabij auctoritate constet, eos homines longe aberrasse, qui confectas magis orationes ab aliis, quàm à Sallustio & Cicerone habitas crediderint. Et sane tam corruptis moribus Sallustius, ingenio tam procliui ad luxum fuit, vt peternam domum, viuente adhuc patre, turpissima ratione venalem haberet, quod illi inter alia vitia à M. Cicerone exprobratur. Sed à Varrone etiam & Gellio traditum est, eundem fuisse in adulterio deprehensum ab Annio Milone, lorisq; cæsum, ac data pecunia dimissum. qua ratione factum est, vt M. Cicero appellare illum non dubitauerit, mensarum assectam, cubiculorum pellicem, & adulterum. Dignitates publicas gessit, & quæsturæ, & tribunatus honorem assecutus est, sed nulla quidem laude, aut commendatione, adeo libidine magis, quàm ratione, & publice, & priuatim vixisse. nam & bis vocatus in iudicium, & ad iudicum subsellia abstractus, fortuna extrema (vt inquit Cicero) stetit. Scribunt autem grammatici ea de caussa senatu eiectum fuisse à censoribus, quod ingenti libidine matronas consectaretur. Illud quoque de Sallustio relatum est, patrocinio & fauore C. Cæsaris consecutum fuisse præturam Africę interioris: ex qua diues factus, cum in vrbem rediret, pretiosissimos, atq; amœnissimos hortos in regione ad Malum Punicum comparauit, ac Tiburti villam.

quæ

quæ à Cicerone itidem illi obiiciuntur. Neque desunt, qui scribant Terentiam M. Ciceronis vxorem ab eo repudiatã, Sallustio nupsisse, ac deinceps Messallę Coruino, viro in eloquentia clarissimo, quod etiam suo loco scripsimus. Sciendum est fuisse plures Sallustios. nam & Cn. à M. Tullio celebratur in Sallustiorum familia insignis, & M. Ciceroni, ac Cn. Pompeio maxime familiaris. quod ex iis epistolis colligitur, quas Cicero ad Pomponium Atticum scribit. qua in re imprudenter quidam decepti sunt, cum Sallustij Empedoclea ignorarent, vt alibi demonstraui. Sunt, qui tradant, ad annum secundum & L X. eum vixisse, & in patria annis aliquot post obitum C. Cæsaris diem extremum obiisse: quod ex veterum commentariis colligitur. Illud præterea de hoc ipso Crispo Romæ circumlatum est, vt multum testatur:

Hic erit, vt perhibent doctorum corda virorum,
Crispus Romana primus in historia.

ALDVS MANVTIVS STVDIOSIS.

OLLEGI pro vestra vtilitate, cui semper studuit familia nostra, veterum scriptorum testimonia, quæ ad ingeniũ, mores, vitámque Sallustij pertinent. nam Petrus Crinitus ea, quæ scripsit, testibus non probat. nos igitur & ab illo scripta pleraque cõfirmamus, & multa quæ omisit, adiungimus: labori numquam parcentes, vt commodis vestris consulatis. quam consuetudinem, ab auo, & patre acceptam, intermitti quamtum in me erit, minime patiar. M. D. LXII. pridie Kal. Dec.

VETERVM SCRIPTORVM de Sallustio testimonia, ab Aldo Manutio, Paulli F. collecta.

Ex Velleio Paterculo.

Hist. li. 2. ÆMVLVS Thucydidis Sallustius. Et paullo post. Pæne stulta est inhærentium oculis ingeniorum enumeratio: inter quæ maxime nostri æui eminent princeps carminum Virgilius, Rabiriúsq;, & consecutus Sallustium Liuius, Tibullúsq;, & Naso perfectissime in forma operis sui. Nam viuorum, vt magna admiratio, ita censura difficilis est.

Ex Quinctiliano.

Lib. 2. c. 5. LIVIVS à pueris magis legendus, quàm Sallustius: & hic historiæ maioris est auctor: ad quem tamen intelligẽdum, iam profectu opus sit.

Li. 3. c. 10. Crispus Sallustius in bello Iugurthino, & Catilinario nihil ad historiam pertinentibus principiis orsus est.

Li. 4. c. 2. Vitanda illa Sallustiana (quanquam in ipso virtutis locum obtinet) breuitas, & abruptum sermonis genus: quod otiosum fortasse lectorem minus fallit, audientem transuolat, nec, dum repetatur, exspectat.

Lib. 8. c. 3. Nec minus noto Sallustius epigrammate incessitur.

Et

Et verba antiqui multum furate Catonis,
Crispe, Iugurthinæ conditor historiæ.

Ex Græco translata Sallustij plurima: quale est, Vulgus amat fieri. Lib 9.c.3.

At non historia cesserit Grçcis: nec opponere Thucydidi Sallustium verear: nec indignetur sibi Herodotus æquari T. Liuium. Li.10. c.1.

Liuius, & Sallustius pares magis, quàm similes. Ibidem.

Sic (id est, adhibito summo studio) scripsisse Sallustium accepimus: & sane manifestius est, etiam, ex opere ipso labor. Li.10.c.3.

C. Sallustius, rerum Romanarum florentissimus auctor. Hist. li.3.

Ex Suetonio.

TVQVE dubitas, Cimber ne Annius, an Verrius Flaccus imitãdi sint tibi? ita vt verbis, quæ Crispus Sallustius excerpsit ex Originibus Catonis, vtaris? an potius Asiaticorum oratorum inanibus sententiis, verborum volubilitas in nostrum sermonem transferenda? In Augusti vita, ex eiusad M. Antoniũ epistola.

Ex eodem.

ASINIVS Pollio librum scripsit, in quo Sallustij scripta reprehendit, vt nimia priscorum verborũ affectatione oblita. In libello de claris gram.c.9. de Ateio Philologo.

Coluit familiarissime C. Sallustium, &, eo defuncto, Asinium Pollionem: quos historiam componere aggressos alterum Ibidem.

 breu

breuiario rerum omnium Romanarum, ex quibus, quas vellet, eligeret, instruxit; alterum pręceptis de ratione dicendi. quo magis miror Asinium Pollionem credidisse, antiqua eum verba, & figuras solitum esse colligere Sallustio: cum sibi sciat nil aliud suadere, quàm vt noto, ciuilíque, & proprio sermone vtatur. vitetque maxime obscuritatem Sallustij, & audaciam in translationibus.

Ca 14. de Lenæo. Tanto amore erga patroni memoriam exstitit, vt Sallustium historicum, quòd eum (id est Pompeium) oris improbi, animo inuerecundo scripsisset, acerbissima satyra lacerauerit, lastaurum, & lurconem, & nebulonem, popinonémque appellans, & vita, scriptísque monstrosum, præterea priscorum, Catonísque verborum ineruditissimum furem.

Ex Iustino.

Hist. li. 38. POMPEIVS Trogus in Liuio, & Sallustio reprehendit, quod, conciones directas, ac orationes operi suo inserendo, historiæ modum excesserint.

Ex Seneca.

Decl li. 3. ORATIONES Sallustij in honorem historiarum leguntur.

Epi. li. 20. epi. 115. Sallustio vigente, amputatæ sententiæ, & verba ante exspectatum cadentia, & obscura breuitas fuere pro cultu. Arruntius

tius, vir raræ frugalitatis, qui historias belli Punici scripsit, fuit Sallustianus, & in illud genus nitens.

Quæ apud Sallustium rara fuerunt, apud hunc crebra sunt, & pæne continua. nec sine caussa. ille enim in hæc incidebat: at hic illa quærebat. Ibidem.

Ex Gellio.

SALLVSTIVS, nouator verborum. Li. 1. c. 15.

Elegantia orationis Sallustij, verborúmq; facundia, & nouandi studium cum multa prorsus inuidia fuit: multíque non mediocri ingenio viri conati sunt reprehendere pleraque, & obtrectare: in quibus plura inscite, aut maligne vellicant. nonnulla tamen videri possunt, non indigna reprehensione: quale illud &c. Li. 4. c. 15.

M. Varro in litteris, atque vita fide homo multa, & grauis, in libro, quem inscripsit Pius, aut de Pace, C. Sallustium, scriptorem seriæ illius, & seueræ orationis, in cuius historia notiones censorias fieri, atque exerceri videmus, in adulterio deprehensum ab Annio Milone loris bene cæsum dicit, & cum dedisset pecuniam, dimissum. Lib. 17. c. 18.

Ex Horatio.

Libertinarum dico: Sallustius in quas
Non minus insanit, quàm qui mœchatur. Serm. lib. 1. sat. 2.

Ex

Ex Macrobio.

Lib.3.c.1. SALLVSTIVS, grauiſſimus alienæ luxuriæ obiurgator, & cenſor.

Lib.5.c.3. Quattuor ſunt genera dicendi; copioſum, in quo Cicero dominatur; breue, in quo Salluſtius regnat; ſiccum, quod Frontoni adſcribitur; pingue, & floridum, in quo Plinius Secundus quondam, & nunc, nullo veterum minor, noſter Symmachus luxuriatur.

Ex Iſidoro.

Li.13.c.2. SALLVSTIVS, auctor certiſſimus. Eadem leguntur apud Vibium Sequeſtrem in libro de Fluminibus.

Ex Aelio Spartiano.

De Hadriano. Amauit præterea genus dicendi vetuſtum, controuerſias declamauit. Ciceroni Catonem, Virgilio Ennium, Salluſtio Cæcilium prætulit.

Ex Flauio Vopiſco.

Aurelian. Nemo ſcriptorum, quantum ad hiſtoriam pertinet, non aliquid eſt mentitus. In quo Liuius, in quo Salluſtius, in quo Cornelius Tacitus, in quo denique Trogus manifeſtis erroribus conuincerentur.

Ex Apuleio.

Apol.2. Neque Cato grauitatem requirit, neque Lælius lenitatem, neque Gracchus impetum, nec Cæſar calorem, nec Hortenſius

tensius distributionem, nec Caluus argutias, nec parsimoniam Sallustius, nec opulentiam Cicero.

Ex Lactantio.

Sallustius, homo eruditus. De falsa relig..1.21

Sallustius, homo nequã ait, Sed omnis nostra vis in animo, & in corpore sita est: animi imperio, corporis seruitio magis vtimur. Recte, si ita vixisset, vt locutus est. Seruiuit enim fœdissimis voluptatibus, suámque ipse sententiam vitæ prauitate dissoluit. De origine err.2.13

Ex D. Augustino.

Sallustius nobilitate veritatis historicus. De ciuit. dei 1.5.

Ex Martiale.

Hic erit, vt perhibent doctorum corda virorum Lib.14.
Crispus, Romana primus in historia.

Ex Statio.

Sed tuas artes puer ante discat:
Omne queis mundi senium remensus,
Orsa Sallusti breuis, & Timaui
Reddis alumnum.

C. SALLVSTII CRISPI DE CONIVRATIONE L. Sergij Catilinæ.

MNES homines, qui sese student præstare ceteris* animantibus, summa ope niti decet, ne vitam silentio* transeant, *veluti pecora, quæ Natura prona, atque ventri obedientia finxit. sed nostra omnis vis in animo, & corpore sita est. animi imperio, corporis seruitio magis vtimur. alterum nobis cum dijs, alterum cum * belluis commune est. QVO mihi rectius esse videtur ingenij, quàm virium opibus gloriam quærere, &, quoniam vita ipsa, qua fruimur, breuis est, memoriam nostri quàm maxime longam efficere. NAM diuitiarum, & formæ gloria fluxa, atque fragilis est: virtus clara, æternáque habetur. Sed diu magnum inter mortales certamen fuit, vi ne corporis, an virtute animi, res magis militaris procederet. *NAM & prius, quàm incipias, consulto, &, vbi consulueris, mature facto opus est. ita vtrumque per se indigens, alterum alterius auxilio eget. igitur initio reges, (nam in terris nomen imperij id primum fuit) diuersi, pars ingenium, alij corpus exercebant. etiam tum vita hominum sine cupiditate* agitabatur: sua* cuique satis.

animalibus, transigant, bestiis, agebatur:

satis placebant. postea vero quàm in Asia Cyrus, in Græcia Lacedæmonij, & Athenienses, cœpere vrbes, atque nationes subigere; LIBIDINEM *dominandi caussam belli habere; maximam gloriam in maximo imperio putare: tum *demum periculo, atque negotijs compertum est, in bello plurimum ingenium posse. quòd si regum, atque imperatorum animi virtus in pace ita, vt * in bello, valeret: æqualius, atque constantius sese res humanæ haberent; neque aliud aliò ferri, neque mutari, ac misceri omnia cerneres. nam imperium facile ijs artibus retinetur, quibus initio * partum est.* VERVM, *vbi pro labore desidia, pro continentia, & æquitate libido, atque superbia inuasere; fortuna simul cum moribus immutatur. ita imperium semper ad optimum quemque à minus bono transfertur. quæ homines arant, nauigant, ædificant, virtuti omnia parent. sed multi mortales, dediti ventri, atque somno, indocti, incultíque, vitam sicut peregrinantes * transiere.* QVIBVS *profectò contra naturam corpus voluptati, anima oneri fuit. eorum ego vitam mortémque iuxta æstimo: quoniam de vtraque siletur. verum enimuero is mihi viuere demum, atque frui anima videtur, qui aliquo negotio intentus, præclari facinoris, aut artis bonæ famam quærit. sed in magna copia rerum, aliud alij natura iter ostendit.* PVLCRVM *est, bene facere reip. etiam bene dicere, haud absurdum est. vel pace, vel bello clarum fieri*

vt bello.

paratum.

transegere.

fieri licet. & qui fecere, & qui facta aliorũ scri
At. *psere, multi laudãtur.* Ac mihi quidẽ, tametsi*
haudquaquã par gloria sequatur scriptorẽ, & *
actorẽ rerum; tamen in primis arduum videtur,
res gestas scribere, primũ quòd facta dictis sunt
exsequẽ-da *exæquãda: deinde, quia plerique, quæ delicta re-*
prehenderis, maleuolentia, & inuidia dicta pu-
*tãt:*vbi de magna virtute, atq; gloria bonorum*
memores; quæ sibi quisq; facilia factu putat, æquo
animo accipit; supra ea, veluti ficta pro falsis du
cit. Sed ego adolenscentulus initio, sicuti pleri-
que, à studio ad remp. latus sum: ibique mihi
multa aduersa fuere. nam pro pudore, pro absti-
nentia, pro virtute, audacia, largitio, auaritia vi
gebant. quæ tametsi animus aspernabatur, in-
solens malarum artium: tamen inter tanta vi-
tia imbecilla ætas; ambitione corrupta, teneba-
reliquorum malis *tur. Ac me, cum ab*reliquis malis moribus dis-*
sentirem, nihilo minus honoris cupido eadem,
quæ ceteros, fama, atque inuidia vexabat. igitur,
vbi animus ex multis miserijs, atque periculis re
quieuit, & mihi reliquam ætatem à rep. procul
habendam decreui; non fuit consilium, socordia,
atque desidia bonum otium conterere: neque ve
ro, agrum colendo, aut venando, seruilibus offi-
cijs intentum ætatem agere; sed à quo incepto,
studióque me ambitio mala detinuerat, eodem
regressus statui res gestas populi R. carptim, vt
quæque memoria digna videbantur, perscribe-
re; eo magis, quòd mihi à spe, metu, partibus

reip. animus liber erat. igitur de Catilinæ coniuratione, quàm verißime potero, paucis absoluam. nam id facinus inprimis ego memorabile existimo, sceleris, atque periculi nouitate. de cuius hominis moribus pauca prius explananda sunt, quàm initium narrandi faciam.

L. CATILINA, *nobili genere natus, fuit magna vi & animi, & corporis, sed ingenio malo, prauóque. huic ab adolescentia bella intestina, cædes, rapinæ, discordia ciuilis grata fuere: ibíque iuuentutem suam exercuit. corpus patiẽs inediæ, algoris, vigiliæ, supra quàm cuiquam credibile est. animus audax, subdolus, varius, cuiuslibet rei simulator, ac dißimulator, alieni appetens, sui profusus, ardens in cupiditatibus. satis *loquentiæ, sapientiæ parum. vastus animus immoderata, incredibilia, nimis alta semper cupiebat. hunc, post dominationem L. Syllæ, libido maxima inuaserat reip. capiũdæ, neq; id quibus modis adsequerétur, dum sibi regnum pararet, quidquam pensi habebat. agitabatur magis magisq; in dies animus ferox inopia rei familiaris, & consciẽtia scelerum: quæ vtraque his artibus auxerat, quas supra memoraui. incitabant prætereà corrupti ciuitatis mores: quos pessima, ac diuersa inter se mala; luxuria, atque auaritia vexabant. Res ipsa hortari videtur, quoniam de moribus * ciuitatis tempus admonuit, supra repetere, ac paucis instituta maiorum domi, militiæque, quo modo remp. habuerint, quantámq;* eloquentiæ, corruptę ciuitatis

reliquerint,* vtq;, paullatim immutata, ex pulcerrima, & optima pessima, ac flagitiosissima facta sit, differere.

VRBEM Romam sicuti ego accepi, condidere, atque habuere initio Troiani; qui, Ænea duce, profugi incertis sedibus vagabantur; cúmq; his Aborigines, genus hominum agreste, sine legibus, sine imperio, liberum, atque solutum. hi postquã in vna mœnia conuenere, dispari genere, dissimili lingua, alius alio more viuentes; incredibile memoratu est, quàm facile coaluerint. sed, postquam res eorum ciuibus, moribus, agris aucta; satis prospera satísque pollens videbatur; SICVTI pleraque mortalium habentur, inuidia ex opulentia orta est. igitur reges, populiq; finitimi bello tentare: pauci ex amicis auxilio esse. nam ceteri, metu perculsi, à periculis aberãt. at Romani, domi, militiæq; intenti festinare, parare; alius alium hortari; hostibus obuiam ire; tegere. libertatem. patriam. parentésque armis * protegere. POST, vbi pericula virtute propulerant, socijs, atque amicis auxilia portabant; *magisq; dandis, quàm accipiendis beneficijs amicitias parabant: imperium legitimum, nomen imperij regium habebant, delecti, quibus corpus annis infirmum, ingenium sapiẽtia validum erat reip. consultabant, hi, vel ætate, vel curæ similitudine, patres appellabantur. post, vbi regium imperium, *quod initio cõseruãdæ libertatis, atque augendæ reip. fuerat, in superbiam, dominationémq;

némque se conuertit; immutato more, annua imperia, binos imperatores sibi fecere. eo modo minime posse putabant per licentiam insolescere animum humanum. Sed ea tempestate cœpere se quisque magis extollere, magísque ingenium in promptu habere. NAM *regibus boni, quàm mali, suspectiores sunt: sempérque his aliena virtus formidolosa est. Sed ciuitas incredibile memoratu est, adepta libertate, quantum breui creuerit: tanta cupido gloriæ incesserat. Iamprimum iuuentus, simul ac belli patiens erat, in castris per laborem vsu militiam discebat: magísque in decoris armis, & militaribus equis, quàm in scortis, atque conuiuijs, libidinē habebant. igitur talibus viris non labor insolitus, non locus vllus asper, aut arduus erat, non armatus hostis formidolosus: virtus omnia domuerat. sed gloriæ maximum certamen inter ipsos erat. sic se quisque hostem ferire, murum ascendere, conspici, dum tale facinus faceret, properabat. eas diuitias, eam bonam famam, magnámque nobilitatem putabant. laudis auidi, pecuniæ liberales erant: gloriam ingentem, diuitias honestas volebāt. *Memorare possem, quibus in locis maximas hostium copias populus R. parua manu fuderit; quas vrbes natura munitas pugnando ceperit; ni ea res longius nos ab incepto traheret.* SED *profecto fortuna in omni re dominatur. ea res cunctas ex libidine magis, quàm ex vero, celebrat, obscurátque. Athenienſium res*

gestæ, sicuti ego existimo, satis amplæ, magnificæq; fuere; verum aliquanto minores tamen, quàm fama feruntur: sed, quia prouenere ibi scriptorum magna ingenia, per terrarũ orbem Atheniẽsium facta pro maximis celebrantur. ita eorum, qui ea fecere, virtus tanta habetur, quantum eam verbis * ea potuere extollere præclara ingenia. at populo R. nunquam ea copia fuit: quia prudentissimus quisque negotiosus maxime erat. ingenium nemo sine corpore exercebat. OPTIMVS quisque facere, quàm dicere, sua ab alijs bene facta laudari, quàm ipse aliorum narrare, malebat. igitur domi, militiaq; boni mores colebantur. concordia maxima, minima auaritia erat. ius bonúmque apud eos non legibus magis, quàm natura, valebat. iurgia, discordias, iras, simultates cum hostibus exercebant: ciues cum ciuibus de virtute certabant. in supplicijs deorũ magnifici, domi parci, in amicos fideles erant. duabus his artibus, audacia in bello, vbi pax euenerat, æquitate, séque, rémque publicam curabant. Quarum rerum maxima documenta hæc habeo; quod in bello sæpius vindicatum est in eos, qui contra imperium in hostem pugnauerant, quíque tardius reuocati prælio excesserãt, quàm qui signa relinquere, aut pulsi loco cedere ausi erant; in pace vero, quòd beneficijs magis, quàm metu, imperium agitabant, &, * accepta iniuria, ignoscere, quàm persequi, malebant. sed vbi labore, atq; iustitia resp. creuit; reges magni bello,

acceptam iniuriam,

*bello domiti;nationes feræ, & populi ingentes vi subacti; Carthago, æmula imperij Romani, * à stirpe interijt;cuncta maria, terræque patebant:sæuire fortuna,ac miscere omnia cœpit:qui labores,pericula,dubias,atque asperas res facile tolerauerant, ijs otium, diuitiæ, optandæ alijs, oneri miseriæq; fuere. igitur primo pecuniæ, deinde imperij cupido creuit. ea quasi materies omnium malorũ fuere.* NAMQVE *auaritia fidem,probitatem,ceterásque artes bonas subuertit;pro his superbiam, crudelitatem, deos negligere,omnia venalia habere,edocuit: ambitio multos mortales falsos fieri subegit; aliud clausum in pectore, aliud promptum in lingua habere: amicitias,inimicitiásque non ex re, sed ex commodo æstimare,magísque vultum, quàm ingenium, bonum habere. hæc primo paullatim crescere,interdum vindicari.post,* vbi contagio, quasi pestilentia,inuasit;ciuitas immutata; imperium ex iustissimo,atque optimo,crudele, intolerandúmque factum. Sed primo magis ambitio,quàm auaritia, animos hominum exercebat:quod tamen vitium propius* virtuti erat. nam gloriam, honorem, imperium bonus, & ignauus æque* sibi exoptant. sed ille vera via nititur:huic quia bonæ artes desunt,dolis atque fallacijs contẽdit.*auaritia pecuniæ studium habet:quam nemo sapiens concupiuit.ea quasi venenis malis imbuta,corpus animúmque virilem effeminat;semper infinita, insatiabilis est:neque*

ab

virtutem

simul

copia, neque inopia minuitur. Sed, postquam L. Syllā, armis recepta rep. bonis initijs malos euentus habuit; rapere omnes, trahere; domum alius, alius agros cupere; neque modum, neque modestiam victores habere; fœda, crudeliáque in ciues facinora facere. huc accedebat, quòd L. Sylla exercitum, quem in Asia ductauerat, quo sibi fidum faceret, contra morem maiorum luxuriosè, nimísque liberaliter habuerat. loca amœna, voluptaria facile in otio feroces militum animos molliuerant. ibi primum insueuit exercitus populi R. amare, potare, signa, tabulas pictas, vasa cælata mirari, ea priuatim, ac publicè rapere, delubra spoliare, sacra, profanáque omnia polluere. Igitur hi milites, postquam victoriam adepti sunt, nihil reliqui victis fecere. *QVIPPE *secundæ res* **sapientium animos fatigant: nedum illi, corruptis moribus, victoriæ* **temperarent. postquam diuitiæ honori esse cœperunt, & eas gloria, imperium, potentia sequebatur: hebescere virtus, paupertas probro haberi, innocentia pro maleuolentia duci cœpit. igitur ex diuitijs iuuentutem luxuria, atque auaritia cum superbia inuasere. rapere, consumere; sua parui pendere, aliena cupere;* **pudorem, pudicitiam, diuina atque humana promiscua; nil pensi,* **neque moderati habere. operæpretium est, cum domos atque villas cognoueris, in vrbium modum* **ædificatas, visere templa deorum, quæ nostri maiores, religiosissimi mortales, fecere. verum illi*

sapiētum

obtemperarent.

atque

exædificatas,

delubra

*delubra deorum pietate, domos suas gloria decorabant, neque victis quidquam, præter iniuriæ licentiam, eripiebant. at hi contra, ignauißimi homines per summum scelus omnia ea socijs adimere, quæ fortißimi viri victores reliquerunt: proinde quasi, iniuriam facere, id demum esset imperio vti. nam quid ea * memorem, quæ, nisi ijs, qui videre, nemini credibilia sunt; *à priuatis compluribus subuersos montes, maria cõstructa esse? quibus mihi ludibrio videntur fuisse diuitiæ. quippe, quas honeste habere licebat, per turpitudinẽ abuti properabant. Sed libido stupri, ganeæ, ceteríq; cultus non minor incesserat. viri pati muliebria: mulieres pudicitiam in propatulo habere: vescendi caussa, terra, maríque omnia exquirere: dormire prius, quàm somni cupido esset, non famem, non sitim, neque frigus, neque laßitudinem operiri, sed ea omnia luxu ante capere. hæc iuuentutem, vbi familiares opes defecerant ad facinora incendebant. animus imbutus malis artibus, haud facile libidinibus carebat: eo profusius omnibus modis quæstui, atq; sumptui deditus erat. In *tanta, tàmque corrupta ciuitate, Catilina, id quod factu facillimum erat, omnium flagitiorum, atque facinorum circum se, tamquam stipatorum, cateruas habebat. nam, quicumque impudicus, adulter, ganeo, ventre, manu, pene bona patria ** dißipauerat; quique alienum æs grande conflauerat, quo flagitium, aut facinus redimeret; præterea, omnes*

commemorem,

tam itaq;

lacerauerat,

*vndiq; paricidæ, sacrilegi, conuicti iudicijs, aut pro factis iudicium timẽtes; ad hoc, quos manus, atq; lingua periurio, aut ciuili sanguine alebat; postremo, omnes, quos flagitiũ, egestas, conscius animus exagitabat, hi Catilinæ proximi, familiarésq; erant. quòd si quis etiam à culpa vacuus in amicitiã eius inciderat; quotidiano vsu, atq; illecebris, facile par, *similisq; ceteris efficiebatur. sed maxime* adolescentiũ familiaritates appetebat.* EORVM *animi molles, & ætate fluxi, dolis haud difficulter capiebantur. nam, vt cuiusq; studiũ ex ætate flagrabat, alijs scorta præbere; alijs canes, atq; equos mercari; postremo neque sumptui, neq; modestiæ suæ parcere, dũ illos obnoxios, fidósq; sibi faceret. Scio fuisse nõnullos, qui ita existimarent; iuuentutẽ, quæ domum Catilinæ frequentabat, parum honeste pudicitiam habuisse. sed ex alijs rebus magis, quàm quòd cuiquam id compertũ foret, hæc fama valebat. Iamprimũ adolescẽs Catilina multa* nefanda stupra fecerat cũ virgine nobili, cum sacerdote Vestæ, & alia huiuscemodi cõtra ius, fásq;. postremo, captus amore Aureliæ Orestillæ, cuius, præter formã, nihil vmquam bonus laudauit; quòd ea nubere illi dubitabat, timẽs priuignũ adultũ ætate; pro certò creditur, necato filio, vacuã domũ scelestis nuptijs fecisse. quæ quidem res mihi in primis videtur caussa fuisse facinoris maturandi. namq; animus impurus, dijs, hominibúsq; infestus, neq; vigilijs, neq; quietibus sedari poterat, ita conscientia mẽ-*

iuuenum

tem

te * *excitā vastabat. igitur* * *color eius exsanguis, fœdi oculi, citus modo, modo tardus incessus: prorsus in facie, vultúq; vecordia inerat. Sed iuuentutē, quā, vt supra diximus, illexerat, multis modis mala facinora edocebat. ex illis testes, signatores falsos cōmodare; fidem, fortunas, pericula vilia habere. post, vbi eorum famam, atq; pudorē attriuerat, maiora alia imperabat. si caussa peccandi in præsens minus suppetebat; nihilo minus insontes, sicuti sontes, circumuenire, iugulare. scilicet, ne per otium torpescerent manus, aut animus; gratuito potius malus, atque crudelis erat. His amicis, sociisq; confisus Catilina; simul, quòd æs alienum per omnes terras ingens erat; & quòd plerique Syllani milites, largius suo vsi, rapinarum & victoriæ veteris memores, ciuile bellum exoptabant; opprimendæ reip. consilium cepit. in Italia nullus exercitus: Cn. Pompeius in extremis terris bellum gerebat: ipsi consulatum petendi magna spes: senatus nihil sane intentus: tutæ, tranquillæq; res omnes.* * *sed ea prorsus opportuna Catilinæ erant. igitur circiter Kal. Iun. L. Cæsare & C. Figulo coss. primo singulos appellare; hortari alios; alios tentare; opes suas, imparatam remp. magna præmia coniurationis docere. vbi satis explorata sunt, quæ voluit; in vnum omnes conuocat, quibus maxima necessitudo, &* * *plurimum audaciæ inerat.* * *eò conuenere senatorij ordinis P. Lentulus Sura, P. Autronius, L. Cassius Longinus, C. Cethegus,*

exagitatā vastabat. al. excitā fatigabat

scilicet

primum

ad illum locum

P. & Ser. Syllæ, Seruij filij; L. Vargunteius, Q. Annius, M. Porcius Læca, L. Bestia, Q. Curius; præterea, ex equestri ordine, M. Fuluius Nobilior, L. Statilius, P. Gabinius Capito, C. Cornelius; ad hoc, multi ex colonijs, & municipijs, domi nobiles*. erant præterea complures paullo occultius consilij huiusce participes nobiles: quos magis dominationis spes hortabatur, quàm inopia, aut alia necessitudo. ceterũ iuuentus pleraq; sed maxime nobilium, Catilinæ inceptis fauebat. quibus in otio vel magnifice, vel molliter viuere copia erat, *incerta pro certis, bellũ, quàm pacem, malebant. fuere item ea tempestate, qui crederent, M. Licinium Crassum non ignarum eius consilij fuisse: quia Cn. Pompeius, inuisus ipsi, magnum exercitũ ductabat, *cuiusuis opes voluisse contra illius potentiam crescere: simul confisum, si coniuratio valuisset, facile apud eos se principem fore. Sed antea item cõiurauere pauci contra remp. in quibus Catilina fuit. de qua, quàm verissime potero, dicam, L. Tullo, M'. Lepido coss. P. Autronius, & P. Sylla, designati consules, legibus ambitus interrogati, pœnas dederant. post paullo Catilina, pecuniarum repetundarum reus, prohibitus erat petere consulatum; quòd intra legitimos dies profiteri nequiuerit. erat eodem tempore Cn. Piso, adolescens nobilis, summæ audaciæ, egens, factiosus; quem ad perturbandam remp. inopia, atque mali mores stimulabant. cum hoc Catilina, & Autronius, circiter

*etãt. Præterea

*& cuiusuis

*citer nonas Dec. consilio communicato, parabant in Capitolio Kalendis Ian. L. Torquatum, & L. Cottã coss. interficere: ipsi, fascibus correptis, Pisonem cum exercitu ad obtinendas duas Hispanias mittere. ea re cognita, rursus in nonas Febr. consilium cædis transtulerunt. iam tum non consulibus modo, sed plerisque senatoribus perniciem machinabãtur. quòd ni Catilina maturasset pro curia signum socijs dare: eo die, post conditam vrbem Romam, pessimum facinus patratum foret. quia nondum frequentes armati conuenerant; ea res consilium diremit. Postea Piso in * citeriorem Hispaniam quæstor pro prætore missus est, adnitente Crasso; quod eum * infestum inimicum Cn. Pompeio cognouerat. neque tamen senatus prouinciam inuitus dederat. quippe fœdum hominem à rep. procul esse volebat: simul, quia boni complures præsidium in eo putabant, & iam tũ potentia Cn. Põpeij formidolosa erat. sed is Piso, in prouinciam iter faciens, ab equitibus Hispanis, quos in exercitu ductabat, occisus est. Sunt qui ita dicunt, imperia eius iniusta, superba, crudelia barbaros nequiuisse pati: alij autem, equites illos, Cn. Pompeij veteres, fidósque clientes, voluntate eius Pisonem aggressos: numquam Hispanos præterea tale facinus fecisse, sed imperia sæua multo antea perpessos. nos eam rem in medio relinquemus. De superiori coniuratione satis est dictum.*

interiorẽ

CATILINA, *vbi eos, quos paullo ante memora*

memoraui, conueniſſe videt; tametſi cum ſingulis multa ſæpe egerat; tamen, in rem fore credens vniuerſos appellare, & cohortari, in abditam partem ædium ſecedit; atque ibi, omnibus arbitris procul amotis, orationem huiuſcemodi habuit. Niſi ** Ni virtus, fidéſque veſtra ſatis ſpectata mihi foret: nequidquam opportuna res cecidiſſet: ſpes magna, dominatio in manibus fruſtra fuiſſent: neque ego, per ignauiam, aut vana ingenia, incerta pro certis captarem. ſed, quia multis, & magnis tempeſtatibus vos cognoui fortes, fidóſque mihi; eo animus auſus eſt maximum, atque pulcherrimum facinus incipere; ſimul, quia vobis eadem, quæ mihi, bona, maláq; eſſe intellexi.* NAM, *idem velle, atque idem nolle, ea demum firma amicitia eſt. Sed ego, quæ mente agitaui, omnes iam antea diuerſi audiſtis. ceterum mihi in dies magis animus accenditur, cum conſidero, quæ condicio vitæ futura ſit, niſi* noſmet ipſi **noſmet ipſos vindicemus in libertatem. nam, poſtquam reſp. in paucorum potentium* vim **ius, atq; ditionem conceſſit: ſemper illis reges, tetrarchæ vectigales eſſe: populi, nationes, ſtipendia pendere: ceteri omnes, ſtrenui, boni, nobiles, atque ignobiles, vulgus fuimus, ſine gratia, ſine auctoritate, his obnoxij, quibus, ſi reſp. valeret, formidini eſſemus. itaque omnis gratia, potentia, honos, diuitiæ apud illos ſunt, aut vbi illi volunt: nobis reliquerunt pericula, repulſas, iudicia, egeſtatem. quæ quouſque tandem patiemini ô fortiſſimi*

*tissimi viri? non ne emori per virtutem præstat, quàm vitam miseram, atque inhonestam, vbi alienæ superbiæ ludibrio * fueris, per dedecus* fueritis. *amittere? verum enimuero, * pro deum atque* per *hominum fidem, victoria in manu nobis est. viget ætas: animus valet. contra illis, annis, atque diuitijs, omnia consenuerunt.* TANTVMMODO *incepto opus est: cetera res expediet. etenim quis mortalium, cui virile ingenium est, tolerare potest, illis diuitias superare, quas profundant in exstruendo mari, & montibus coæquandis, nobis rem familiarem etiam ad necessaria deesse? illos binas, aut amplius domos continuare, nobis larem familiarem nusquam vllum esse? cum tabulas, signa, toreumata emunt; vetera negligunt, noua diruunt, alia ædificant; postremo omnibus modis pecuniam trahunt, vexant; tamen summa libidine diuitias suas vincere nequeunt. at nobis est domi inopia, foris æs alienum, mala res, spes multo asperior. denique quid reliqui habemus, præter miserã animam? Quin igitur expergiscimini? en illa, illa, quam sæpe optastis, libertas, præterea diuitiæ, decus, gloria in oculis sita sunt. fortuna ea omnia victoribus præmia posuit. res, tempus, pericula, egestas, belli spolia magnifica, magis, quàm oratio mea, vos hortentur. vel imperatore, vel milite me vtimini. neque animus, neque corpus à vobis aberit. hæc ipsa, vt spero, vobiscum vna consul agam: nisi forte me animus fallit, & vos*

seruire

seruire magis, quàm imperare, parati estis.

POSTQVAM *accepere ea homines, quibus mala omnia abunde erant, sed neque res, neque spes bona vlla: tametsi illis, quieta mouere, magna merces videbatur; tamen postulauere plerique, vt proponeret, quæ cōdicio belli foret; quæ præmia armis peterent: quid vbique opis, aut spei haberent. Tum Catilina polliceri tabulas nouas, proscriptionem locupletum, magistratus, sacerdotia, rapinas, aliáque omnia, quæ bellum, atque libido victorum fert: præterea, esse in Hispania citeriore Pisonem, in Mauritania cum exercitu P. Sitium Nucerinum, consilij sui participes: petere consulatum C. Antonium, quem sibi collegam fore speraret, hominem & familiarem, & omnibus * necessitudinibus circumuentum: cum eo *consule se initium agendi facturum. ad hoc maledictis increpabat omnes bonos: suorum vnumquemque nominans laudare. admonebat alium egestatis, alium cupiditatis suæ, complures periculi, aut ignominiæ, multos victoriæ Syllanæ, quibus ea prædæ fuerat. Postquam omnium animos alacres videt; cohortatus, vt petitionem suam curæ haberent, conuentum dimisit. Fuere ea tempestate, qui dicerent, Catilinam, oratione habita, cum ad iusiurandum populares sceleris sui adduceret, humani corporis sanguinem vino permixtum in *pateris circumtulisse; inde, cum post exsecrationem omnes degustauissent, sicuti in solemnibus sacris fieri consueuit, dicitur aperuisse*

[Margin notes: necessitatibus — cōsulem — patera]

*ruisse consilium suum, * atque eo dictare fecisse, quo inter se magis fidi forent, alius alij tanti facinoris conscij. nonnulli ficta & hæc, & multa præterea existimabant ab * ijs, qui Ciceronis inuidiam, quæ postea orta est, leniri credebant atrocitate sceleris eorum, qui pœnas dederant. nobis ea res pro magnitudine parum comperta est. Sed in ea coniuratione fuit Q. Curius, natus haud obscuro loco, * flagitijs atque facinoribus coopertus: quem senatu censores probri gratia mouerant. huic homini nõ minor vanitas, quàm audacia, inerat. neque reticere, quæ audierat, neque suamet ipse scelera occultare, prorsus neque dicere, neque facere, quidquam pensi habebat. *erat ei cum Fuluia, muliere nobili, stupri vetus consuetudo. cui cum minus gratus esset, quòd inopia minus largiri poterat; repente glorians maria, montésque polliceri cœpit; & minari interdum ferro, * nisi obnoxia foret; postremo, ferocius agitare, quàm solitus erat. at Fuluia, *ex insolentia Curij caussa cognita, tale periculum reip. haud occultum habuit, sed, sublato auctore, de Catilinæ coniuratione quæ, quo modo audierat, compluribus narrauit. ea res in primis studia hominum accendit ad consulatum mandandum M. Tullio Ciceroni. namque antea pleraque nobilitas inuidia æstuabat, & quasi pollui consulatum credebat, si eum, quamuis egregius, homo nouus adeptus foret. sed, vbi periculum aduenit, inuidia, atque superbia post fuere.*

his, quia

nisi sibi

Igitur,

Igitur, comitijs habitis, consules declarantur M. Tullius, & C. Antonius. quod factum primo populares cõiurationis concusserat. neq; tamen Catilinæ furor minuebatur; sed in dies plura agitare; arma per Italiã locis opportunis parare; pecuniam, sua aut amicorum fide sumptã mutuam, Fæsulas ad Manlium quendam portare; qui postea princeps fuit belli faciũdi. ea tempestate plurimos cuiusq; generis homines asciuisse sibi dicitur, mulieres aliquot etiam, quæ primo ingentes sumptus stupro corporis tolerauerant, post, vbi ætas tantummodo quæstui, neq; luxuriæ modum fecerat, æs alienum grande conflauerant. per eas se Catilina credebat posse seruitia vrbana sollicitare, vrbem incendere, viros earũ vel adiungere sibi, vel interficere. sed in his erat Sempronia, quæ multa sæpe virilis audaciæ facinora cõmiserat. hæc mulier genere, atq; forma, præterea viro, liberis satis fortunata fuit: litteris Græcis & Latinis docta; *psallere, saltare elegantius, quàm necesse est probæ: multa alia, quæ instrumenta luxuriæ sunt. sed ei semper cariora omnia, quàm decus, atq; pudicitia fuit. pecuniæ, an famæ, minus parceret, haud facile discerneres. libidine sic accensa, vt sæpius peteret viros, quàm peteretur. sed ea sæpe antehac fidem prodiderat, creditum abiurauerat, cædis conscia fuerat, luxuria atque inopia præceps abierat: verum ingenium eius haud absurdũ, posse versus facere, iocum mouere, sermone vti vel modesto, vel molli, vel procaci. prors-*

*ci. prorsus multæ facetiæ, multúsque lepos inerat. His rebus comparatis, Catilina nihilo minus in proximum annum consulatum petebat, sperans, si designatus foret, facile se ex voluntate Antonio vsurum. neque interea quietus erat, sed omnibus modis insidias parabat Ciceroni. neque illi tamen ad cauendum doli, aut astutiæ deerant. namque à principio consulatus sui, multa per Fuluiam pollicendo, effecerat, vt Q. Curius, de quo paullo ante memoraui, consilia Catilinæ sibi proderet. ad hoc, collegam suum Antonium pactione prouinciæ perpulerat, ne contra remp. sentiret: circum se præsidia amicorum, atque clientium occulte habebat. Postquam dies comitiorum venit; & Catilinæ neque petitio, neque insidiæ, quas * consuli fecerat, prospere cessere: constituit bellum facere, & extrema omnia experiri; quoniam, quæ occulte tentauerat, aspera, fœdáque euenerant. Igitur C. Manlium Fæsulas, atque in eam partem Etruriæ, Septimium quendam Camertem in agrum Picenum, C. Iulium in Apuliam dimisit, præterea alium aliò, quem vbique opportunum sibi fore credebat. interea Romæ * multa simul moliri: consuli insidias tendere: parare incendia: opportuna loca armatis hominibus obsidere: ipse cum telo esse, item alios iubere: hortari, vti semper intenti, paratique essent: dies, noctésque festinare: vigilare: neque * insomnia, neque labore fatigari. postremo,*

consulibus in cāpo fecerat,

multas simultates.

insomniis,

vbi multa agitanti nihil procedit, rursus intempesta nocte coniurationis principes conuocat per M. Porcium Lecam: ibique multa de ignauia eorum questus, docet se Manlium præmisisse ad eam multitudinem, quam ad capienda arma parauerat; item alios in alia loca opportuna, qui initium belli facerent; seq; ad exercitum proficisci cupere, si prius Ciceronem oppreßisset: eum suis consilijs multum officere. Igitur, perterritis, ac dubitantibus ceteris, C. Cornelius, eques Romanus, operam suam pollicitus, & cum eo L. Vargunteius senator, constituere ea nocte paulo post cum armatis hominibus, sicuti salutatum, introire ad Ciceronem, ac de improuiso domi suæ imparatum confodere. Curius, vbi intelligit, quantum periculum consuli impendeat, propere per Fuluiam Ciceroni dolum qui parabatur, enuntiat. ita illi ianua prohibiti, tantum facinus frustra susceperant. Interea Manlius in Etruria plebē sollicitare, egestate simul, ac dolore iniuriæ nouarum rerum cupidam; quòd, Syllæ dominatione, agros, bonáque omnia amiserat; præterea, latrones cuiusque generis, quorum in ea regione magna copia erat, nonnullos ex Syllanis colonis, quibus libido, atque luxuria ex magnis rapinis nihil reliqui fecerant. ea cum Ciceroni nuntiarentur; ancipiti malo permotus, quòd neque vrbem ab insidijs priuato consilio longius tueri poterat, neque, exercitus Manlij quantus, aut quo consilio foret, satis compertum habebat,

habebat, rem ad senatum refert, iam antea vulgi rumoribus exagitatam. itaque quod plerumque in atroci negotio solet, senatus decreuit, darent operam consules, ne quid resp. detrimenti caperet. ea potestas per senatum more Romano magistratui maxima permittitur, exercitum parari, bellum gerere, coercere omnibus modis socios, atque ciues: domi, militiaéq; imperium, atque iudicium summum habere. aliter, sine populi iussu, nulli earum rerum consuli ius est. Post paucos dies L. Senius senator in senatu litteras* Seruius
*recitauit, quas Fæsulis * allatas sibi dicebat; in* missas
quibus scriptum erat, C. Manlium arma cepisse, cum magna multitudine ante diem VI. *Kal. Nou. simul, id quod in tali re solet, alij portenta, atque prodigia nuntiabant: alij, conuentus fieri, arma portari, Capuæ, atque in Apulia seruile bellum moueri. igitur * senati decreto Q. Mar-* senatus
*cius Rex Fæsulas, Q. Metellus Creticus in Apuliam, circúmque ea loca missi sunt. * hi vtrique* nã vterq;
*ad vrbem imperatores erãt, impediti, ne triumpharent, calumnia paucorum; quibus omnia honesta, atq; inhonesta vendere mos erat. sed prætores Q. Pompeius Rufus Capuam, Q. Metellus Celer in agrum Picenum: hisque permissum, vti pro tempore, atq; periculo exercitum compararent. ad hoc, si quis indicasset de coniuratione, quæ contra remp. facta erat, præmium decreuere, seruo, libertatem, sestertia centum, libero impunitatem eius rei, & sestertia*ducenta, itémq;* ter ducẽta

decreuere, vti gladiatoriæ familiæ Capuam, & in cetera municipia distribuerentur pro cuiusq; opibus; Romæ per totam vrbem vigiliæ haberentur; eisque minores magistratus præessent. Quibus rebus permota ciuitas, atque immutata facies vrbis erat: ex summa lætitia, atq; lasciuia,
quam *quæ diuturna quies pepererat, repente omnes tristitia inuasit. festinare, trepidare: neque loco, neque homini cuiquam satis credere: neque bellum gerere, neque pacem habere: suo quisque metu pericula metiri. ad hoc, mulieres, quibus pro reip. magnitudine belli timor insolitus incesserat, afflictare sese: manus supplices ad cælum tendere: miserari paruos liberos: rogitare: omnia pauere; superbia, atque delicijs omißis, sibi, patriæq; diffidere. At Catilinæ crudelis animus eadem illa mouebat: tametsi præsidia parabantur; & ipse lege Plautia interrogatus erat ab L.*
aut sui *Paullo, postremo, dißimulandi caussa, & *quasi sui expurgandi, sicuti iurgio laceßitus foret, in senatum venit. tum M. Tullius consul, siue præsentiam eius timens, siue ira cõmotus, orationem habuit luculentam, atque vtilem reip. quam postea scriptam edidit. sed, vbi ille assedit, Catili-*
simuláda *na, vt erat paratus ad * dißimulanda omnia, demisso vultu, voce supplici, postulare à patribus cœpit, ne quid de se temere crederent: ea familia ortum, ita se ab adolescentia vitam instituisse, vt omnia bona in spe* haberet: ne existi-*
haberét, ne *marent, sibi, patricio homini, cuius ipsius, atque*

maior

maiorum plurima beneficia in plebẽ R. * *essent,* erant,
perdita rep. opus esse; cum eam seruaret M. Tullius, inquilinus ciuis vrbis Romæ. Ad hæc maledicta alia cũ adderet; obstrepere omnes, hostem, atque parricidam vocare, tum ille furibundus, Quoniam quidem circumuentus, inquit, ab inimicis præceps agor; incendium meum ruina restinguam. Deinde se ex curia domum proripuit. ibi multa secum ipse voluens, quòd neque insidiæ consuli procedebant, & ab incendio intelligebat vrbem vigilijs munitam; optimum factu credens exercitum augere, ac prius, quàm legiones scriberentur, **multa ante capere, quæ bello vsui forent,* multo *nocte intempesta cum paucis in Manliana castra profectus est. sed Cethego, atque Lentulo, ceterisque, quorum cognouerat promptam audaciam, mandat, quibus rebus possent, opes factionis confirment; insidias consuli maturent; cædem, incendia, aliáque belli facinora parent: sese propediem cum magno exercitu ad vrbem accursurum. Dum hæc Romæ geruntur, C. Manlius ex suo numero legatos ad Q. Marcium Regem mittit cum mandatis huiuscemodi:* DEOS, *hominésque testamur, imperator, nos arma neque contra patriam cepisse, neq; quo periculum alijs faceremus, sed vti corpora nostra ab iniuria tuta forent: qui miseri, egentes, violentia, atque crudelitate fœneratorum pleriq; patria, sed omnes fama, atque fortunis expertes sumus: neque cuiquam nostrum licuit, more maiorum, lege vti,*

*neque, amiſſo patrimonio, corpus liberum habere: tanta ſæuitia fœneratorum, atque prætoris fuit. ſæpe *maiores veſtrum miſeriti plebis R. decretis ſuis inopiæ eius opitulati ſunt: ac nouiſſime, memoria noſtra, propter magnitudinem æris alieni, volentibus omnibus bonis, * argentum ære ſolutum eſt. ſæpe ipſa plebs, aut dominandi ſtudio permota, aut ſuperbia magiſtratuum armata, à patribus ſeceſſit. at nos non imperium, neque diuitias petimus; quarum rerum cauſſa, bella, atque certamina omnia inter mortales ſunt;* SED *libertatem; quam nemo bonus, niſi cum anima ſimul, amittit. Te, atque ſenatum obteſtamur, conſulatis miſeris ciuibus; legis præſidium, quod iniquitas prætoris eripuit, reſtituatis; néve nobis eam *neceſſitudinem imponatis, vt quaramus, quonam modo maxime vlti ſanguinem noſtrum pereamus. Ad hæc Q. Marcius reſpondit: ſi quid ab ſenatu petere vellent, ab armis diſcedant, Romam ſupplices *proficiſcantur: ea miſericordia, ac manſuetudine ſenatum, populúmque R. ſemper fuiſſe, vt nemo vmquam ab eo fruſtra auxilium petiuerit. At Catilina ex itinere pleriſque conſularibus, præterea optimo cuique litteras mittit: ſe, falſis criminibus circumuentum, quoniam factioni inimicorum reſiſtere nequiuerit, fortunæ cedere, Maſſiliam in exſilium proficiſci; non qui ſibi tanti ſceleris conſcius eſſet; ſed vti reſp. quieta foret; néve ex ſua contentione ſeditio oriretur. Ab his longe diuerſas*

neceſſitatem

veniant:

sas litteras Q. Catulus in senatu recitauit; quas sibi nomine Catilinæ redditas dicebat. earum exemplum infra scriptum est.

L. CATILINA Q. CATVLO S.

EGREGIA *tua fides, re cognita, grata mihi, magnis in meis periculis, fiduciam commendationi meæ tribuit. quamobrem defensionem in nouo* *consilio *non statui parare: satisfactionem ex nulla conscientia de culpa proponere decreui: quam medius fidius licet veram cognoscas. Iniurijs, contumeliisque concitatus, quòd fructu laboris, industriæq; meæ priuatus, statum dignitatis non obtinebam, publicam miserorum caussam pro mea consuetudine suscepi: non, quin æs alienum meis nominibus ex possessionibus soluere possem; cum & alijs nominibus liberalitas Aureliæ Orestillæ, suis, filiæq; copijs persolueret: sed, quod nõ dignos homines honore* *honestatos *videbam; méq; falsa suspicione alienatum esse sentiebam. hoc nomine satis honestas pro meo casu spes reliquæ dignitatis cõseruandæ sum secutus. Plura cum scribere vellem, nuntiatum est mihi vim parari. nunc Orestillam tibi commendo, tuæq; fidei trado. eam ab iniuria defendas, per liberos tuos rogatus, aueto. Sed ipse, paucos dies commoratus apud C. Flaminium in agro Rheatino, dum* *ciuitatem *antea solicitatam armis* *exornat, *cum fascibus, atq; alijs imperij insignibus in castra ad Manlium contendit. Hæc vbi*

concilio

honestos

vicinitatẽ

exonerat,

Romæ comperta sunt; senatus Catilinam, & Manlium hostes iudicat; ceteræ multitudini diem statuit, antequam liceret sine fraude ab armis discedere, præter rerum capitalium * condẽnatis. præterea, decernit, vti consules * delectum habeant, * Antonius cum exercitu Catilinam persequi maturet; Cicero vrbi præsidio sit. Ea tempestate mihi imperium populi R. multo maxime miserabile visum est: cui cum ad occasum ab ortu solis omnia domita armis parerent; domi otiũ, atq; diuitiæ, quæ prima mortales putant, affluerent; fuere tamen ciues, qui seque, rémque publicam obstinatis animis perditum irent. namque, * duobus senati decretis, ex tanta multitudine neq; præmio inductus cõiurationem patefecerat, neque ex castris Catilinæ quisquam omnium discesserat. tanta vis morbi, atque vti tabes plerosque ciuium animos inuaserat. neque solum illis aliena mens erat, qui conscij cõiurationis fuerant; sed omnino cũcta * plebes, nouarum rerum studio, Catilinæ incepta probabat. id adeo more suo videbatur facere. NAM semper in ciuitate, quibus opes nullæ sunt, bonis inuident, malos extollũt; vetera odere, noua exoptant; odio suarum rerum mutari omnia student; turba, atq; seditionibus sine cura aluntur; QVONIAM egestas facile habetur sine damno. sed vrbana * plebes ea vero præceps * erat multis de caussis. primum omnium, qui vbiq; probro, atq; petulantia maxime præstabant, item alij, per dedecora, patrimonijs

condemnatos.
cautã electionem exercitus habeant: C. Antonius
nãq; ex duobus senatus
plebs,
plebs
ietat

*nijs amißis, postremo omnes, quos flagitium, aut facinus domo expulerat, hi Romam, sicuti in sentinam, cõfluxerant. deinde multi, memores Syllanæ victoriæ, quòd ex gregarijs militibus alios senatores videbant, alios ita diuites, vt regio victu, atq; cultu ætatem agerent, sibi quisque, si victoria in armis foret, talia sperabat. prætereà, iuuentus, quæ in agris manuum mercede inopiam tolerauerat, priuatis, atq; publicis largitionibus excita, vrbanum otium ingrato labori prætulerat. eos, atq; alios omnes malum publicum alebat. quominus mirandum est, homines egentes, malis moribus, maxima spe, reip. iuxta ac sibi consuluisse. præterea, quorum, victoria Syllæ, parentes proscripti, bona erepta, ius libertatis imminutũ erat, haud sanè alio animo belli euentum exspectabant. ad hoc, quicumque aliarum, atque senatus, partium erant, conturbari remp. quàm minus valere ipsi, malebãt. *id adeo malum multos post annos in ciuitatem reuerterat. nam, postquam Cn. Pompeio, & M. Crasso coss. tribunicia potestas restituta est, homines adolescentes summam potestatem nacti, quibus ætas, animúsq; ferox erat, cœpere, senatum criminando, plebem exagitare; deinde, largiendo, atque pollicitando magis incendere; ita ipsi clari, potentésque fieri. contra eos summa ope nitebatur pleraque *nobilitas senatus, specie reip. pro sua magnitudine. namque, vti paucis verum absolutam, per illa tempora quicumque remp. agitauere,*

Id adeo malum multos

nobilitas senatus sub specie pro

 tauere,

*tauere, honestis nominibus, alij, sicuti iura populi defenderent, pars, quo senatus auctoritas maxima foret, bonum publicum simulantes, pro sua quisque potentia certabat: neque illis modestia, neque modus contentionis erat: vtique victoriam crudeliter exercebant. sed, postquam Cn. Pompeius ad bellum maritimum, atque Mithridaticum missus est; plebis opes imminutæ; paucorum potentia creuit. hi magistratus, prouincias, aliáque omnia tenere: ipsi innoxij, florentes, sine metu ætatem agere, ceteróсque iudicijs terrere, quo plebem in magistratu placidius tractarent. sed, vbi primum, dubijs rebus *nouandis, spes oblata est; vetus certamen animos eorum arrexit. quòd si *primo prælio Catilina superior, aut æqua manu discessisset: profecto magna clades, atque calamitas remp. oppressisset: neq; illis, qui victoriam adepti forent, diutius ea vti licuisset; quin, defessis, & exsanguibus, qui plus posset, imperium *atque libertatem extorqueret. Fuere tamen extra coniurationem complures, qui ad Catilinam initio profecti sunt. in his erat Fuluius, senatoris filius: quem retractum ex itinere parens necari iussit. Iisdem temporibus Romæ Lentulus, sicuti Catilina præceperat, quoscumque moribus, aut fortuna nouis rebus idoneos credebat, aut per se, aut per alios solicitabat; neque solum ciues, sed cuiusque modi genus hominum, quod modo vsui bello foret. igitur P. Vmbreno cuidam negotium dat, vti legatos*

nouandi, in primo

**Hæ duæ voces redundát.*

*tos Allobrogum requirat; eósque, si poßit, impellat ad societatem belli; existimans publice, priuatímque ære alieno oppressos; præterea, quòd *natura Gallica gens bellicosa esset, facile eos ad tale consilium adduci posse. Vmbrenus, quòd in Gallia negotiatus erat, plerisque principibus ciuitatum notus erat, atque eos nouerat: itaque sine mora, vbi primum legatos in foro conspexit, percunctatus pauca de statu ciuitatis, & quasi dolens eius casum, *requirere cœpit, quem exitum tantis malis sperarent. postquam illos videt queri de auaritia magistratuum, accusare senatum, quòd in eo auxilij nihil esset; miserijs suis remedium mortem *exspectare: At ego, inquit, vobis, si modo viri esse vultis, rationem ostendam, qua tanta mala ista effugiatis. Hæc vbi dixit; Allobroges, in maximam spem adducti, Vmbrenum orare, vt sui misereretur: nihil tam asperum, neque tam difficile esse, quin cupidißime facturi essent; dum ea res ciuitatem ære alieno liberaret. Ille eos in domum D. Bruti perducit; quòd foro propinqua erat, neque aliena consilij propter Semproniam. nam tum Brutus ab Roma aberat. præterea Gabinium arceßit; quo maior auctoritas sermoni inesset. eo præsente coniurationem aperit: nominat socios, præterea multos cuiusque generis innoxios; quo legatis animus amplior esset, deinde eos, pollicitos operam suam, domum dimittit. Sed Allobroges diu in incerto habuere, quidnam consilij caperent.*

exquirere

spectare: al. sperare:

*perent. in altera parte erat æs alienum, studium belli, magna merces in spe victoriæ. at in altera maiores opes, tuta consilia, pro incerta spe certa præmia. hæc illis voluentibus, tandem vicit fortuna reip. itaque Q. Fabio Sangæ, cuius patrocinio plurimum ciuitas vtebatur, rem omnem, vti cognouerant, aperiunt. Cicero, per Sangam consilio cognito, legatis præcipit, vt studium coniurationis vehementer simulent; ceteros adeant; bene polliceantur; déntque operam, vti eos quàm maxime manifestos habeant. Iisdem ferè temporibus, in Gallia citeriore, atque vlteriore, item in agro Piceno, *Bruttio, Apulia motus erat. namque illi, quos ante Catilina dimiserat, incõsulte, ac veluti per dementiam, cuncta simul agebant: nocturnis consiliis, armorum, atque telorum portationibus, festinãdo, agitando omnia, plus timoris, quàm periculi effecerant. ex eo numero complures Q. Metellus Celer prætor, ex S. C. caussa cognita, in vincula coniecerat. item in citeriore Gallia C. Murena, qui ei prouinciæ legatus præerat. At Romæ Lentulus cũ ceteris, qui *principes coniurationis erant, paratis, vt videbatur, magnis copiis, constituerat, vti, cum Catilina in agrum Fæsulanum cum exercitu venisset, L. Bestia tribunus pl. concione habita, quereretur de actionibus Ciceronis, bellíque grauissimi* inuidiam optimo consuli imponeret; eo signo, proxima nocte cetera multitudo coniurationis suum quisque negotium exsequeretur.*

Bruttio, in Apulia

partici-pes

Inuidia

sed

*sed ea diuisa hoc modo dicebantur: Statilius, & Gabinius vti cum magna manu duodecim simul oportuna loca vrbis incenderent; quo tumultu facilior aditus ad consulem, ceterósque, quibus insidiæ parabantur, fieret: : Cethegus Ciceronis ianuam obsideret, eúmque vi aggrederetur, alius autem alium; sed filij familiarum, quorum ex nobilitate maxima pars erat, parentes interficerent; simul, cæde, & incendio perculsis omnibus, ad Catilinam erumperent. Inter hæc parata, atque decreta, Cethegus semper querebatur de ignauia sociorum: illos, *dubitando, & dies prolatando, magnas opportunitates corrumpere: facto, non consulto, in tali periculo opus esse: séque, si pauci adiuuarent, languentibus alijs, impetum in curiam facturum. natura ferox, vehemens, manu promptus erat: MAXIMVM bonum in celeritate putabat. Sed Allobroges ex præcepto Ciceronis per Gabinium ceteros conueniunt: ab Lentulo, Cethego, Statilio, item Caßio postulant iusiurandum, quod signatum ad ciues perferant: aliter haud facile eos ad tantum negotium impelli posse. ceteri nihil suspicantes dant. Caßius semet eò breui venturum pollicetur, ac paullo ante legatos ex vrbe proficiscitur. Lentulus cum his P. Vulturtium quendam Crotoniensem mittit: vt Allobroges, prius quàm domum pergerent, cum Catilina, data, atque accepta fide, societatem confirmarent. ipse Vulturtio litteras ad Catilinam dat: quarum*

exem

exemplum infra ſcriptum eſt. QVI *ſim, ex eo, quem ad te miſi, cognoſces. fac cogites, in quanta calamitate ſis: & memineris, te virum eſſe: conſideres, quid tuæ rationes poſtulent:* AVXILIVM *petas ab omnibus, etiam ab infimis. Ad hoc, mandata verbis dat: cum ab ſenatu hoſtis iudicatus ſit, quo conſilio ſeruitia repudiet: in vrbe parata eſſe, quæ iuſſerit: ne cunctetur ipſe propius accedere. His rebus ita actis, conſtituta nocte, qua proficiſcerentur, Cicero, per legatos cuncta edoctus, L. Valerio Flacco, & C. Pomptinio prætoribus imperat, vt in ponte Miluio per inſidias Allobrogum comitatus deprehendant: rem omnem aperit, cuius rei gratia mittebantur: cetera, vti facto opus ſit, ita agant, permittit illis. homines militares, ſine tumultu præſidiis collocatis, ſicuti præceptum erat, occulte pontem obſident. poſtquam ad id loci legati cum Vulturtio venerunt; & ſimul vtrinq; clamor exortus eſt: Galli, cito cognito conſilio, ſine mora prætoribus ſe tradunt. Vulturtius primo, cohortatus ceteros, gladio ſe à multitudine defendit; deinde, vbi à legatis deſertus eſt, multa prius de ſalute ſua Pomptinium obteſtatus, quòd ei notus erat, poſtremo timidus, ac vitæ diffidens, velut hoſtibus, ſeſe prætoribus dedit. quibus rebus confectis, omnia propere per nuntios conſuli declarantur. At illum ingens cura, atque lætitia ſimul occupauere. nam lætabatur intelligens, coniuratione patefacta, ciuitatem periculis*

riculis ereptam esse. porro autem anxius erat, dubitans, in maximo scelere tantis ciuibus deprehensis, quid facto opus esset. pœnam illorum sibi oneri; impunitatem perdundæ reip. fore credebat. igitur, confirmato animo, vocari ad sese iubet Lentulum, Cethegum, Statilium, Gabinium, itémque Ceparium Terracinensem; qui in Apuliam ad concitanda seruitia proficisci parabat. ceteri sine mora veniunt: Ceparius, paullo ante domo egressus, cognito indicio, ex vrbe profugerat. consul Lentulum, quòd prætor erat, ipse manu tenens in senatum perducit; reliquos cum custodibus in ædem Concordiæ venire iubet. eò senatum aduocat; magnáque frequentia eius ordinis, Vulturtium cum legatis introducit; Flaccum prætorem scrinium cum litteris, quas à legatis acceperat, eodem afferre iubet. Vulturtius, interrogatus de itinere, de litteris, postremo quid aut qua de caussa, consilij habuisset, primo fingere alia omnia, dissimulare de coniuratione: post, vbi fide publica dicere iussus est, omnia, vti gesta erant, aperit; docétque, se paucis ante diebus à Gabinio, & Cepario socium accitum: nihil amplius scire, quàm legatos: tantummodo audire solitum ex Gabinio, P. Antroniũ, Ser. Syllam, L. Varganteium, multos præterea in ea coniuratione esse. eadem Galli fatentur. At Lentulũ dissimulantem coarguunt, præter litteras, sermonibus, quos ille habere solitus erat: ex libris Sibyllinis, regnum Romæ tribus Cornelijs portẽ-

ai:

di: Cinnam, atque Syllam antea, se tertium esse, cui fatum foret vrbis potiri: præterea, ab incenso Capitolio illum esse vigesimum annum, quem sæpe ex prodigijs aruspices respondissent bello ciuili cruentum fore. Igitur. perlectis litteris, cum

sigilla

prius omnes * signa sua cognouissent, senatus

decreuit,

* decernit, vti, abdicato magistratu, Lentulus, itémque ceteri in liberis custodijs habeantur. itaque Lentulus P. Lentulo Spintheri, qui tum ædilis erat, Cethegus Q. Cornificio, Statilius C. Cæsari, Gabinius M. Crasso, Ceparius (nam is paullo ante ex fuga retractus erat) Cn. Terentio senatori traduntur. Interea plebs, coniuratione patefacta, quæ primo cupida nouarum rerum nimis bello fauebat, mutata mente Catilinæ consilia exsecrari, Ciceronem ad cælum tollere; veluti ex seruitute erepta, gaudiū, atque lætitiā agitabat.

nam

* namq; alia belli facinora prædæ magis, quàm detrimento, fore: incendium vero crudele, immoderatū, ac sibi maxime calamitosum putabat; quippe cui omnes copiæ in vsu quotidiano, & cultu corporis erant. Post eum diem quidam L. Tarquinius ad senatum adductus erat: quem, ad Catilinam proficiscentem, ex itinere retractum aiebant. is, cum se diceret indicaturū de coniuratione, si fides publica data esset; iussus à consule, quæ sciret, edicere, eadem fere, quæ Vulturtius, de paratis incendijs, de cæde bonorum, de itinere hostiū senatum edocet: præterea, se missum à M. Crasso, qui Catilinæ nuntiaret,

tiaret, ne eum Lentulus, & Cethegus, aliiq; ex coniuratione deprehensi terrerent; eóque magis properaret ad vrbem accedere, quo & ceterorum animos reficeret, & illi facilius è periculo eriperentur. Sed, vbi Tarquinius Crassum nominauit, hominem nobilem, maximis diuitijs, summa potentia: alij rem incredibilem rati; pars, tametsi verum existimabant, tamen, quia in tali tempore tanta vis hominis magis leniunda, quàm exagitanda, videbatur, pleriq; Crasso ex priuatis negotijs obnoxij, conclamant, indicem falsum esse; déque ea re postulant vti refratur. itaq;, consulente Cicerone, frequēs senatus decernit, Tarquinij indicium falsum videri; eúmq; in vinculis retinendum; neq; amplius potestatē faciundā, nisi de eo indicaret, cuius consilio tātam rem esset mentitus. Erant eo tempore, qui existimarent, indicium illud à P. Autronio machinatum; quo facilius, appellato Crasso, per societatem periculi reliquos illius potentia tegeret. alij, Tarquinium immissum à Cicerone aiebant; ne Crassus, more suo suscepto malorum patrocinio, remp. conturbaret. ipsum Crassum ego postea prædicantem audiui, tantam illam cōtumeliam sibi ab Cicerone impositam. Sed ijsdem temporibus Q. Catulus, & Cn. Piso neq; precibus, neq; gratia, neq; pretio Ciceronem impellere potuere, vti per Allobroges, aut per alium indicem C. Cæsar falso nominaretur. nam vterq; cum illo graues inimicitias exercebant; Piso, oppugnatus in iu-

 dicio

dicio repetundarum, propter cuiusdam transpadani supplicium iniustum; Catulus, ex petitione pontificatus odio incensus; quòd, extrema ætate, maximis honoribus usus, ab adolescentulo Cæsare victus discesserat. res autem opportuna videbatur; quòd is, priuatim egregia liberalitate, publice maximis muneribus, grandem pecuniam debebat. sed, vbi consulem ad tantum facinus impellere nequeunt, ipsi, sigillatim circumeundo, atque ementiendo quæ se ex Vulturtio, aut Allobrogibus audisse dicerent, magnam illi inuidiam conflauerant; vsque eo, vt nonnulli equites R. qui præsidij caussa cum telis erant circum ædem Concordiæ, seu periculi magnitudine, seu animi mobilitate impulsi, quo studium suum in remp. clarius esset, egredienti ex senatu Cæsari gladio minitarentur. Dum hæc in senatu aguntur; & dum legatis Allobrogum, & T. Vulturtio, comprobato eorum indicio, præmia decernuntur: libertini, & pauci ex clientibus Lentuli, diuersis itineribus, opifices, atque seruitia in vicis ad eum eripiendum sollicitabant: partim exquirebant duces multitudinum, qui pretio remp. vexare soliti erant. Cethegus autem per nuntios familiam atq; libertos suos lectos, & exercitatos in audaciam, orabat, vt, grege facto, cum telis ad sese irrumperent. Consul, vbi ea parari cognouit, dispositis præsidijs, vti res, atque tempus monebat, conuocato senatu refert, quid de ijs fieri placeat, qui in custodijs*

liberti,

stodijs traditi erant. sed eos paullo ante frequēs senatus iudicauerat contra remp. fecisse. tum D. Iunius Silanus, primus sentētiam rogatus, quòd eo tempore consul designatus erat, de ijs qui in custodijs tenebantur, & praeterea de L. Cassio, P. Furio, P. Vmbreno, Q. Annio, si deprehensi forent, supplicium sumendum decreuerat; isq; postea, permotus oratione C. Caesaris, pedibus in sententiā Ti. Neronis iturum se dixerat; qui de ea re, praesidijs additis, referūdum censuerat. sed Caesar, vbi ad eum ventum est, rogatus sententiam à consule, huiuscemodi verba locutus est.

* OMNES *homines P. C. qui de rebus dubijs consultant, ab odio, amicitia, ira, atque misericordia vacuos esse decet.* HAVD *facile animus verum* * *prouidet, vbi illa officiunt; neque quisquam omnium libidini simul* * *& vsui paruit. vbi intenderis ingenium; valet. si libido possidet; ea dominatur; animus nihil valet. magna mihi copia est memorandi P. C. qui reges, aut qui populi, ira, aut misericordia impulsi, male consuluerint: sed ea malo dicere, quae maiores nostri contra libidinem animi sui rectè, atque ordine fecere. Bello Macedonico, quod cū rege Perse gessimus, Rhodiorum ciuitas, magna, atque magnifica, quae populi R. opibus creuerat, infida, atque* * *aduorsa nobis fuit: sed postquam, bello confecto, de Rhodijs consultū est; maiores nostri, ne quis diuitiarum magis, quàm iniuriae caussa bellum inceptum diceret, impunitos eos dimisere.*

peruidet, atque aduersa

Ita * *Item, bellis Punicis omnibus, cum sæpe Carthaginienses & in pace, & per inducias multa nefaria facinora fecissent, numquam ipsi per occasionem talia fecere: magis, quod se dignum foret, quàm quòd in illos iure fieri posset, quærebant. Hoc item vobis prouidendum est P. C. ne plus apud vos valeat P. Lentuli, & ceterorum scelus, quàm vestra dignitas; neu magis iræ vestræ, quàm famæ, consulatis. nam si digna pœna pro factis eorum reperitur: nouum consilium approbo. sin magnitudo sceleris omnium ingenia exsuperat: ijs vtendum censeo, quæ legibus comparata sunt. Plerique eorum, qui ante me sententias dixerunt, composite, atque magnifice casum reip. miserati sunt: quæ belli sæuitia esset, quæ victis acciderent, enumerauere: rapi virgines, pueros: diuelli liberos à parentum complexu: matres familiarũ pati, quæ victoribus collibuissent: fana, atq; domos spoliari: cædem, incendia fieri: postremo armis, cadaueribus, cruore, atq; luctu omnia compleri. sed, per deos immortales, quò illa oratio pertinuit? an, vti vos infestos coniurationi faceret? scilicet, quã res tanta, atq; tam atrox non permouit, cum oratio * accẽdet.* accendetet. *non ita est:* NEQVE *cuiquam mortalium iniuriæ suæ paruæ videtur: multi eas grauius æquo habuere. sed alijs alia licẽtia est, P. C. qui demissi in obscuro vitam agunt, si quid iracundia deliquere; pauci sciũt: fama, atque fortuna eorum pares sunt: qui, magno imperio præditi, in excelso*

so ætatem agunt; eorum facta cuncti mortales nouere. IT Ain maxima fortuna minima licētia est. neq; studere, neq; odisse, sed minime irasci decet. quæ apud alios iracundia dicitur, ea in imperio superbia, atq; crudelitas appellatur. Equidem ego sic existimo P. C. omnes cruciatus minores, quā facinora illorum, esse. sed pleriq; mortales postrema meminere; & in hominibus impijs, sceleris eorum obliti, de pœna disserunt, si ea paullo * sæuior fuerit. D. Silanum, virum fortem, atq; strenuum, certo scio, quæ dixerit, studio reip. dixisse, neq; illum in tanta re gratiam, aut inimicitias exercere. eos mores, eámq; modestiā viri cognoui. verum sententia eius mihi non crudelis, (quid enim in tales homines crudele fieri potest?) sed aliena à rep. nostra videtur. nam profecto aut metus, aut iniuria te subegit, Silane, consulē designatū, genus pœnæ nouum decernere. de timore superuacaneū est* differere; cum præsertim, diligētia clarissimi viri cōsulis, *tāta præsidia sint in armis. de pœna, possum equidem dicere id, quod res habet; *in luctu, atq; miserijs mortem ærumnarū requiem, non cruciatū, esse; eam cuncta mortalium mala dissoluere: vltra neq; curæ, neq; gaudio locum esse. sed, per deos immortales, quamobrem in sententia nō addidisti, vti prius verberibus in eos animaduerteretur? an, quia lex Porcia * vetat? at aliæ leges item condemnatis ciuibus non* animā eripi, sed exsiliū permitti iubent. an, quia grauius est verbera*

illos

seuerior

dicere:

tuta sint

præsidia

vetat, aut

al. atq; i

vit.. :

ri, quàm necari? quid aut acerbum, aut nimis
facinoris, quos iudicastis cõuictos? graue est in homines tanti facinoris* conuictos?
sin, quia leuius est: qui conuenit in minore negotio legem timere, cum eam in maiore neglexeris? At enim quis reprehendet, quod in parricidas reip. decretum erit? tempus, dies, fortuna; cuius libido gentibus moderatur. illis merito accidet, quidquid euenerit: ceterũ vos P.C. quid in alios statuatis, considerate. OMNIA mala exẽ
rebus pla ex* bonis initijs orta sunt: sed, vbi imperium ad ignaros ciues, aut minus bonos peruenit; nouum illud exemplum ab dignis, & idoneis ad indignos, & non idoneos transfertur. Lacedæmo
tyrannos nij, deuictis Atheniensibus, triginta* viros imposuere, qui remp. eorum tractarent. hi primo cœpere pessimum quemque, & omnibus inuisum indemnatum necare. ea populus lætari, & merito dicere fieri. post, vbi paullatim licentia creuit; iuxta bonos, & malos libidinose interficere, ceteros metu terrere. ita ciuitas, seruitute oppressa, stultæ lætitiæ graues pœnas dedit. Nostra memoria victor Sylla, cum Damasippum, & alios eiusmodi, qui malo reip. creuerant, iugulari iussit; quis non factum eius laudabat? homines scelestos, factiosos, qui seditionibus remp. exagitauerant, merito necatos aiebant. sed ea res magnæ initium cladis fuit. nam, vti quisque aut domum, aut villam, postremo vas, aut vestimentum alicuius concupiuerat; dabat operam, vti is in proscriptorum numero esset. ita illi, quibus Da

masippi

masippi mors lætitiæ fuerat, paullo post ipsi trahebantur: neque prius finis iugulandi fuit, quàm Sylla omnes suos diuitijs expleuit. Atque ego hoc nón in M. Tullio, neque his temporibus vereor. sed in magna ciuitate multa, & varia ingenia sunt. potest alio tempore, alio consule, cui item exercitus in manu sit, falsum aliquid pro vero credi. vbi hoc exemplo, per senatus decretum, gladium consul eduxerit; quis illi finem statuet, aut quis moderabitur? Maiores nostri P. C. neque consilij, neque audaciæ vmquam eguere: neque illis superbia obstabat, quo minus aliena instituta, si modo proba erant, imitarentur. arma atque tela militaria ab Samnitibus, insignia magistratuum ab Tuscis pleraque sumpserunt: postremo, quod vbique apud socios, aut hostes idoneum videbatur, cum summo studio domi exsequebãtur. imitari, quàm inuidere bonis, malebant. sed eodem illo tempore, Græciæ morem imitati, verberibus animaduertebant in ciues; de condemnatis summum supplicium sumebant. postquam resp. adoleuit, & multitudine ciuium factiones valuere; circumueniri innocentes, alia huiuscemodi fieri cœpere: tunc lex Porcia, aliæque leges paratæ sunt; quibus legibus exsilium damnatis permissum est. Hanc ego caussam P. C. quo minus nouum consilium capiamus, in primis magnam puto. PROFECTO *virtus, atque sapientia maior in illis fuit, qui ex paruis opibus tantum imperium fecere, quàm in*

nobis, qui ea bene parta vix retinemus. Placet igitur eos dimitti, & augeri exercitum Catilinæ? minime. sed ita censeo: publicandas eorum pecunias; ipsos in vinculis habendos per municipia, quæ maxime opibus valent: neu quis de his postea ad senatum referat, neue cum populo agat: qui aliter fecerit, senatum existimare, eum contra remp. & salutem omnium facturum. Postquam Cæsar dicendi finẽ fecit; ceteri verbo, alius alij varie assentiebantur. at M. Porcius Cato, rogatus sententiam, huiuscemodi orationem habuit. *LONGE *mihi alia mens est P.C. cum res, atque pericula nostra considero, & cum sententias nonnullorum ipse mecum reputo. illi mihi disseruisse videntur de pœna eorũ, qui patriæ, parentibus, aris, atq; focis suis bellũ parauere. res autẽ monet, cauere ab illis magis, quàm, quid in illos statuamus, consultare. nam cetera maleficia tum persequare, vbi facta sunt: hoc, nisi prouideris, ne accidat; vbi euenit, frustra iudicia implores.* CAPTA *vrbe, nihil reliqui fit victis. sed, per deos immortales, (vos ego appello, qui semper domos, villas, signa, tabulas vestras pluris, quàm remp. fecistis) si ista, cuiuscumque modi sint, quæ amplexamini, retinere, si voluptatibus vestris otium præbere vultis: expergiscimini aliquando, & capeßite remp. non agitur de vectigalibus, neque de sociorum iniurijs: libertas, & anima nostra in dubio est. sæpenumero P. C. multa verba in hoc ordine feci: sæpe de luxuria,*

atque

atque auaritia nostrorum ciuium questus sum;
*multosque mortales * ob eam caussam aduersos* ea caussa
habeo. qui mihi, atque animo meo nullius vm-
quam delicti gratiam fecissem, haud facile alte-
*rius libidini malefacta*condonabam. sed, ea ta-* condonabant.
*metsi vos * paruipendebatis : tamen resp. firma*
erat: opulentia negligentiam tolerabat. nunc ve- paruipendatis,
ro non id agitur, bonis ne, an malis moribus vi-
uamus; neque, quantum, aut quàm magnificum
imperium populi R. sit, sed, cuius hæc cumque mo-
di videntur, nostra, an, nobiscum vna, hostium
futura sint. Hic mihi quisquam mansuetudinem,
& misericordiam nominat? iampridem equidē
nos vera rerum vocabula amisimus. quia, bona
aliena largiri, liberalitas; malarum rerum au-
dacia, fortitudo vocatur; eo resp. in extremo sita
est. sint sane, quoniam ita se mores habent, libe-
rales ex sociorum fortunis : sint misericordes in
furibus ærarij : ne illi sanguinem nostrum largi-
*antur ; &, dum paucis*scelestis parcunt, bonos* sceleratis
omnes perditum eant. Bene, & composite C.
Cæsar paullo ante in hoc ordine de vita, & mor-
te disseruit, cre do falsa existimans ea, quæ de in-
feris memorantur ; diuerso itinere malos à bonis
loca tætra, inculta, fœda, atque formidolosa ha-
bere. itaque censuit, pecunias eorum publican-
das, ipsos per municipia in custodijs habendos;
videlicet timens, ne, si Romæ sint, aut à populari-
bus coniurationis, aut à multitudine conducta,
per vim eripiantur. quasi vero mali, atque sce-

*lesti tantummodo in vrbe, & non per totam Italiam sint; aut non ibi plus *possit audacia, vbi ad defendendum opes minores *sunt. quare vanum equidem hoc consilium est, si *periculum ex illis metuit. sin in tãto omniũ metu solus non timet: eo magis refert, me mihi, atque vobis timere. Quæ de P. Lentulo, ceterisque statuetis; pro certo habetote, vos simul de exercitu Catilinæ, & de omnibus coniuratis decernere. quanto vos attentius ea agetis; tanto illis animus infirmior erit. si paullulum modo vos languere viderint; iam omnes feroces aderunt. Nolite existimare, maiores nostros armis remp. ex parua magnam fecisse. si ita res esset; multo pulcerrimam eam nos haberemus. quippe sociorum, atque ciuium, prætereà armorum, atque equorum maior nobis copia, quàm illis, est. sed alia fuere, quæ illos magnos fecere; quæ nobis nulla sunt; domi industria, foris iustum imperium; animus in consulendo liber, neque delicto, neque libidini obnoxius.* PRO *his nos habemus luxuriam, atque auaritiam; publice egestatem, priuatim opulentiam: laudamus diuitias, sequimur inertiam: inter bonos, & malos nullum discrimen est; omnia virtutis præmia ambitio possidet. neque mirum; vbi vos separatim sibi quisque consilium capitis; vbi domi voluptatibus; hic pecuniæ, aut gratiæ seruitis. eo fit, vt impetus fiat in vacuam remp. Sed ego hæc omitto. Coniurauere nobilissimi ciues patriam incendere: Gallorum gentem, infestissimam*

* posse

* sint.

* exercitũ

mam Romano nomini, ad bellum accersiût: dux hostium cum exercitu supra caput est: vos cunctamini etiam nunc? & dubitatis, quid, intra mœnia deprehensis hostibus, faciatis? misereamini, censeo: deliquere homines adolescentuli per ambitionem: atque etiam armatos dimittatis. næ ista vobis mansuetudo, & misericordia, si illi arma ceperint, in miseriam vertet. Scilicet res ipsa aspera est; sed vos non timetis eam. immo vero maxime; sed inertia, & mollitia animi, alius alium exspectantes, cunctamini; videlicet dijs immortalibus confisi, qui hanc remp. in maximis sæpe periculis seruauere.* NON *votis, neque supplicijs muliebribus auxilia deorum parantur.* vigilando, agendo, bene consulendo, prospere omnia cedunt. vbi socordiæ tete, atque ignauiæ tradideris; nequidquam deos implores. irati, infestique sunt. Apud maiores nostros A. *Manlius Torquatus bello* Gallico filium suum, quod is contra imperium in hostem pugnauerat, necari iussit. atque ille egregius adolescens immoderatæ fortitudinis morte pœnas dedit. vos, de crudelissimis parricidis quid statuatis, cunctamini? videlicet cetera vita eorum huic sceleri obstat. verum parcite dignitati Lentuli, si ipse pudicitiæ, si famæ suæ, si dijs, aut hominibus vmquam vllis pepercit. ignoscite Cethegi adolescentiæ, nisi iterum iam patriæ bellum fecit. nam quid ego de Gabinio, Statilio, Cepario loquar? quibus si quidquam pensi vmquam fuisset, non* num?

*ea consilia de rep. habuissent. Postremo P. C. si mehercle peccato locus esset; facile paterer vos ipsa re corrigi, quoniam verba mea contemnitis: sed vndique circumuenti sumus: Catilina cum exercitu in faucibus vrget: alij intra mœnia, atque in sinu vrbis sunt hostes: neque parari, neque consuli quidquam potest occulte. quo magis properandum est. Quare ita censeo: cum nefario consilio sceleratorum ciuium resp. in maxima pericula venerit; hiq; indicio T. Vulturtij, & legatorum Allobrogum conuicti, confeßique sint, cædem, incendia, aliaq; fœda, atque crudelia facinora in ciues, patriamq; parauisse; de confeßis, sicuti de manifestis rerum capitalium, more maiorum supplicium sumendum. Postquam Cato assedit; consulares omnes, itemq; senatus magna pars, sententiam eius laudant, virtutem animi ad cælum ferunt: alij alios, increpantes, timidos vocant: Cato magnus, atque clarus habetur: senati decretum fit, sicuti ille censuerat. Sed mihi, multa legenti, multa audienti, quæ populus R. domi, militiæq;, mari, atque terra præclara facinora fecit; forte libuit attendere, quæ res maxime tanta negotia sustinuisset. Sciebam sæpenumero * parua manu cum magnis legionibus hostium contendisse: cognoueram, paruis copijs bella gesta cum opulentis regibus: ad hoc, sæpe fortunæ violentiam tolerauisse: facundia Græcos, gloria belli Gallos Romanos antefuisse. ac mihi, multa agitanti, constabat, paucorum*

eorum ciuium egregiam virtutem cuncta patra uisse; eoq; factum, vti diuitias paupertas, multitudinem paucitas superaret. sed, postquam luxu, atque desidia ciuitas corrupta est; rursus resp. magnitudine sua imperatorum, atque magistratuum vitia sustentabat; ac, veluti effœta parente, multis tempestatibus haud sane quisquã Romæ virtute magnus fuit. sed, memoria mea, ingenti virtute, diuersis moribus fuere viri duo, M. Cato, & C. Cæsar: quos quoniam res obtulerat, silentio præterire non fuit consilium, quin vtriusque naturam, & mores, quantum ingenio possem, aperirem. IGITVR *his genus, ætas, eloquentia prope æqualia fuere: magnitudo animi par, item gloria: sed alia aliij. Cæsar beneficijs, ac munificentia magnus habebatur: integritate vitæ Cato. ille mansuetudine, & misericordia clarus factus: huic seueritas dignitatem addiderat. Cæsar, dando, subleuando, ignoscendo; Cato, nihil largiendo, gloriam adeptus est. in altero miseris perfugium erat; in altero malis pernicies. illius facilitas, huius constantia laudabatur. postremo Cæsar in animum induxerat, laborare, vigilare; negotijs amicorum intentus, sua negligere; nihil denegare, quod*dono dignũ esset; sibi magnum imperium, exercitum, nouum bellum exoptabat, vbi virtus enitescere posset. at Catoni studium modestiæ, & decoris, sed maxime seueritatis erat.* NON *diuitijs cum diuite, nec factione cum factioso, sed cum strenuo virtute*

tute, cum modesto pudore, cum innocente abstinentia certabat: *esse, quàm videri, bonus malebat: ita, quo minus gloriam *petebat, *eo magis *illam adsequebatur. Postquam, vti dixi, senatus in Catonis sententiam discessit; consul optimum factu ratus, noctem, quæ instabat, antecapere, ne quid eo spatio nouaretur, triumuiros, quæ ad supplicium postulabat, parare iubet: ipse, dispositis præsidijs, Lentulum in carcerem deducit: ceteris idem fit per pretores. Est locus in carcere, quod Tullianum appellatur, vbi paullulum ascenderis ad læuam, circiter XII. pedes humi depressus. eum muniunt vndique parietes, atque insuper camera lapideis fornicibus iuncta: sed inculta tenebris, odore fœda, atque terribilis eius facies est. in eum locum postquam demissus est Lentulus; iudices rerum capitalium, quibus præceptum erat, laqueo gulam fregere. ita ille patricius, ex gente clarissima Corneliorum, qui consulare imperium Romæ habuerat, dignum moribus, factisque suis exitum vitæ inuenit. de Cethego, Statilio, Gabinio, Cepario eodem modo supplicium sumptum est. DVM ea Romæ geruntur, Catilina ex omni copia, quam & ipse adduxerat, & Manlius habuerat, duas legiones instituit, cohortes pro numero militum complet: deinde, vt quisque voluntarius, aut ex socijs in castra venerat, æqualiter distribuerat, ac breui spatio legiones numero hominum expleuerat; cum initio non amplius duobus millibus habuisset.

appetebat, illum

*buisset. sed ex omni copia circiter pars quarta erat militaribus armis instructa: ceteri, vt quemque casus armauerat, sparos, aut lanceas, alij praeacutas sudes portare. sed postquam Antonius cum exercitu aduentabat; Catilina per mõtes iter facere; modo ad vrbem, modo in Galliã versus castra mouere; hostibus occasionẽ pugnandi non dare. sperabat propediem magnas copias se habiturũ, si Romae socij incepta patrauissent: interea seruitia repudiabat, * cuius initio ad eũ magnae copiae concurrebant, opibus coniurationis fretus; simul alienum suis rationibus existimans, videri caussam ciuium cum seruis fugitiuis cõmunicasse. sed, postquam in castra nuntius peruenit, Romae coniurationẽ patefactam, de Lentulo, & Cethego, ceterisq;, quos supra memoraui, supplicium sumptum: pleriq;, quos ad bellum spes rapinarum, aut nouarum rerum studiũ illexerat, dilabuntur: reliquos Catilina per montes asperos magnis itineribus in agrũ Pistoriẽsem *abducit, eo consilio, vti per tramites occulte *profugeret in Galliam transalpinam. at Q. Metellus Celer cũ tribus legionibus in agro Piceno praesidebat, ex difficultate rerum eadẽ illa existimans, quae supra diximus, Catilinã agitare. igitur, vbi iter eius ex perfugis cognouit, castra propere mouit, ac sub ipsis radicibus montiũ consedit: quà illi *descensus erat in Galliã properanti. neq; tamẽ Antonius procul aberat, vtpote qui magno exercitu locis aequioribus expeditos in fugam sequeretur.*

cuius rei, *al.* quorũ

adducit,

profugerent *al.* perfugerent

transitus

Sed

Sed Catilina, postquam videt montibus, atque copijs hostium sese clausum; in vrbe res aduersas; neque fugæ, neque præsidij vllam spem; optimũ factu ratus, in tali re fortunam belli tentare, statuit cum Antonio quãprimũ confligere. itaq; concione aduocata, huiuscemodi orationem habuit:

Compertũ habeo

COMPERTVM *ego habeo, milites*, VERba *virtutem non addere, neque ex ignauo strenuum, neque fortem ex timido exercitum, oratione imperatoris fieri. quanta cuiusque animo audacia natura, aut moribus inest, tanta in bello patere solet. quem neque gloria, neque pericula excitant, nequidquam hortere. timor animi auribus officit. sed ego vos, quo pauca monerem, aduocaui, simul vti caussam mei consilij aperirem. Scitis equidem, milites, socordia, atque ignauia Lentuli quantum ipsi, nobisq́; cladis attulerit; quoq́; modo, dum ex vrbe præsidia opperior, in Galliam proficisci nequiuerim. nunc vero, quo in loco res nostræ sint, iuxta mecum omnes intelligitis. exercitus hostium duo, vnus ab vrbe, alter à Gallia obstant: diutius in his locis esse, si maxime animus ferret, frumenti atque aliarum rerum egestas prohibet: quocumque ire placet, ferro iter aperiendum est. Quapropter vos moneo, vti forti, atque parato animo sitis; & cum prælium inibitis, memineritis, vos diuitias, decus, gloriam, præterea libertatem, atque patriam in dextris vestris portare. si vincimus, omnia nobis tuta erunt: commeatus abunde,*

de, municipia, atque coloniæ patebunt. sin metu
cesserimus: eadem illa aduersa fient: neque lo-
cus, neque amicus quisquam teget, quem arma
non texerint. Præterea, milites, non eadem no-
bis, & illis necessitudo impendet. nos pro patria,
*pro libertate, pro vita certamus: illis * superua-*
caneum est pro potentia paucorum pugnare. quo
*audacius * aggredimini, memores pristinæ virtu-* aggrediamini,
tis. Licuit nobis cum summa turpitudine in ex-
silio ætatem agere. potuistis nonnulli Romæ, amis-
*sis bonis alienas opes * exspectare. quia illa fœ-* spectate.
*da, atque intoleranda viris videbantur, * hæc* hoc
sequi decreuistis. si hæc relinquere vultis; auda-
cia opus est. nemo, nisi victor, pace bellum mu-
tauit. nam, in fuga salutem sperare, cum arma,
**queis corpus tegitur, ab hostibus * auerteris; ea* quibus
vero dementia est. SEMPER *in prœlio ijs* abiece-
maximum est periculum, qui maxime timent: ris;
audacia pro muro habetur. cum vos considero,
milites; & cum facta vestra æstimo: magna me
spes victoriæ tenet. animus, ætas, virtus vestra
me hortantur: PRAETEREA, *necessitudo,*
quæ etiam timidos fortes facit. nam, multitudo
hostium ne circumuenire queat, prohibent an-
gustiæ loci. quòd si virtuti vestræ fortuna inuide-
rit: cauete, ne inulti animam amittatis, neu ca-
pti potius, sicuti pecora, trucidemini, quàm, vi-
rorum more pugnantes, cruentam, atque luctuo-
sam victoriam hostibus relinquatis.

HAEC *vbi dixit; paullulum commoratus, si-*

gna canere iubet; atque instructos ordines in lo-
deinde, cum æquum deducit: * dein, remotis omnium
equis, quo militibus, exæquato periculo, animus
amplior esset, ipse pedes exercitum pro loco, atq;
copijs instruit. nam, vti planities erat inter sini-
stros montes, & ab dextera rupe aspera, octo
reliqua- cohortes in fronte constituit; * reliqua signa in
rum subsidijs arctius collocat. ab his centuriones o-
mnes lectos, & euocatos, præterea ex gregarijs
militibus optimum quemque armatum in pri-
mam aciem subducit: C. Manlium in dextra, Fæ-
sulanum quendam in sinistra parte curare iu-
Catilina bet: *ipse cũ * liberis, & colonis propter Aqui-
libertis lam adsistit: quam bello Cymbrico C.* Marius in
Martius exercitu habuisse dicebatur. At ex altera parte
C. Antonius, pedibus æger, quòd prælio adesse
nequibat, M. Petreio legato exercitum permit-
Petreius tit. *ille cohortes veteranas, quas tumulti caussa
conscripserat, in fronte, post eas ceterum exerci-
C. Anto- tum in subsidijs locat. *ipse equo circuens, vnum
nius quemque nominans, appellat, *hortatur, rogat,
cohorta- vt meminerint, se contra latrones inermes, pro
tur, patria, pro liberis, pro aris, atq; focis suis certare.
viginti homo militaris, quòd amplius annos * triginta
tribunus, aut præfectus, aut legatus, aut prætor
cum magna gloria in exercitu fuerat, plerosque
ipsos, factáque eorum fortia nouerat; ea comme-
morando, militum animos accendebat. sed, vbi,
omnibus rebus exploratis, Petreius tuba signum
dat; cohortes paullatim incedere iubet; idem fa-
cit

cit hoſtium exercitus. poſtquam eò ventum eſt; vnde à ferentarijs prœlium committi poſſet, maximo clamore, infeſtis ſignis * concurrunt; pila emittunt; res gladijs geritur. veterani, priſtinæ virtutis memores, comminus acriter inſtare; illi haud timidi reſiſtunt: maxima vi certatur. interea Catilina cum expeditis in prima acie verſari: laborantibus ſuccurrere: integros pro ſaucijs arceſſere: omnia prouidere: multum ipſe pugnare, ſæpe hoſtem ferire: ſtrenui militis, & boni imperatoris officia ſimul exſequebatur. Petreius, vbi videt Catilinam cōtra, ac ratus erat, magna vi contendere; cohortem prætoriam in medios hoſtes inducit; eóſque perturbatos, atque alios alibi reſiſtentes, interficit: deinde vtrimque ex lateribus ceteros aggreditur. Manlius, & Fæſulanus in primis pugnātes cadunt. poſtquam fuſas copias, ſeq́; cum paucis relictam videt Catilina; memor generis, atque priſtinæ dignitatis ſuæ, in confertiſſimos hoſtes incurrit, ibique pugnans confoditur. Sed, confecto prœlio, tum vero cerneres, quanta audacia, quantáque animi vis fuiſſet in exercitu Catilinæ. nam fere, quem quiſque pugnando viuus locum ceperat, eum, amiſſa anima, corpore tegebat. pauci autem, quos medios cohors prætoria diſiecerat, paullo diuerſius, ſed omnes tamen aduerſis vulneribus, conciderant. * Catilina vero longe à ſuis inter hoſtium cadauera repertus eſt, paullulum etiā adhuc ſpirans, ferociámque animi, quam habuerat

vtrinque concurrunt;

*viuus, in vultu retinens. postremo, ex omni copia, neque in prælio, neque in fuga quisquam ciuis ingenuus captus est. ita cuncti suæ hostiúmq; vitæ iuxta pepercerant. neque tamen exercitus populi R. lætam, aut incruentam victoriam adeptus erat. nam strenuissimus quisque aut ceciderat in prælio, aut grauiter vulneratus discesserat. multi autem, qui è castris visendi, aut spoliandi gratia processerant, voluentes hostilia cadauera, amicū alij, pars hospitem, aut cognatum reperiebant. fuere item, qui inimicos suos cognoscerent. ita varie per omnem exercitum lætitia, mæror, luctus, atque gaudium*agitabantur.*

agitabatur.

C. SALLVSTII CRISPI DE BELLO IVGVRTHINO.

FALSO *queritur de natura sua genus humanum; quòd imbecilla, atq; æui breuis, forte potius, quàm virtute, regatur.* NAM, *contra reputando, neque maius aliud, neq; præstabilius inuenias; magisque naturæ industriam hominum, quàm vim, aut tempus deesse. sed dux, atq; imperator vitæ mortalium, animus est. qui vbi ad gloriam virtutis via grassatur; abunde pollens, poténsq;, & clarus est, neque*fortunæ eget; quippe quæ probitatem, industriam, ceterásque bonas artes neque dare, neque eripere cuiquam potest.*

fortuna

*potest. sin, captus prauis cupidinibus, ad inertiam, & voluptates corporis pessumdatus est, perniciosa libidine paullisper vsus, vbi per socordiam vires, tempus, ingenium defluxere, naturæ infirmitas * accusatur: suam quippe culpam* accusatũ: **actores ad negotia transferunt.* QVOD *si* auctores *hominibus bonarum rerum tanta cura esset, quanto studio aliena, ac nihil profutura, multúmque etiam periculosa, petunt: neq; regerentur magis casibus, quàm regerent casus; & eò magnitudinis procederent, vbi pro mortalibus gloria æterni fierẽt.* NAM *vti genus hominum compositum è corpore, & anima est: ita res cunctæ, studiáque omnia nostra, corporis alia, alia animi naturam sequũtur. igitur præclara facies, magnæ diuitiæ, ad hoc vis corporis, & alia huiuscemodi omnia breui dilabuntur. at ingenij egregia facinora, sicuti anima, immortalia sunt. postremo, corporis & fortunæ bonorum, vti initium, sic finis est, omniáque orta occidunt, & aucta senescũt. animus incorruptus, æternus, rector humani generis, agit, atq; habet cuncta, neque ipse habetur. quo magis prauitas eorũ admiranda est, qui, dediti corporis gaudijs, per luxum*atque ignauiam ætatẽ agunt; ceterum, ingenium, quo neque melius, neque amplius aliud in natura mortalium est, incultu, atque socordia torpescere sinunt; cum præsertim tam multæ, variæq; sint artes animi, quibus summa claritudo paratur. Verum ex his magistratus, & imperia,* &

*postremo omnis cura rerum publicarum, minime mihi hac tempestate cupiẽda videntur: quoniam neque virtuti honos datur; neque illi, quibus per fraudem ius fuit, vtique tuti, aut eo magis honesti sunt. nam, *vi quidẽ regere patriam, aut parentes, quamquam & possis, & delicta corrigas, tamen importunum est; cum præsertim omnes rerum mutationes cædem, fugam, aliáque hostilia portendant.* *FRVSTRA *autẽ niti, neque aliud, se fatigando, nisi odium quærere, *extremæ demẽtiæ est: nisi forte quem inhonesta, & perniciosa libido tenet, potentiæ paucorum decus, atque libertatem suam gratificari. Ceterum ex ijs negotijs, quæ ingenio exercentur, in primis magno vsui est memoria rerũ gestarum: cuius de virtute quia multi dixere, prætereundum puto; simul, ne per insolentiã quis existimet memet studium meum laudando extollere. Atq; ego credo fore, qui, quia decreui procul à rep. ætatem agere, tanto, támque vtili labori meo nomen inertiæ imponant: certe, quibus maxima industria videtur, salutare plebem, & conuiuijs *gratiã quærere. qui si reputauerint, & quibus ego temporibus magistratum adeptus sum; & quales viri idem assequi nequiuerint; & postea, quæ genera hominum in senatum peruenerint: profecto existimabunt, me magis merito, quàm ignauia, iudicium animi mei mutauisse; maiúsq; commodum ex otio meo, quàm ex aliorum negotijs, reip. venturum. nam sæpe *audiui, Q. Maximum,*

extrema demẽtia

gloriam

audiui ego,

*ximum, P. Scipionem, præterea ciuitatis nostræ præclaros viros solitos ita dicere: cum maiorum imagines intuerentur, vehementissime sibi animum ad virtutem accendi: scilicet non ceram illam, neque figuram tantam vim in sese habere; sed memoria rerum gestarũ eam flammam egregijs viris in pectore crescere, neque prius sedari, quàm virtus * eorum famam, atque gloriam adæquauerit. At contra, quis est omnium his moribus, * quin diuitijs, & sumptibus, non probitate, neque industria, cum maioribus suis contendat? etiam homines noui, qui antea per virtutem soliti erant nobilitatem anteuenire, furtim, & per latrocinia potius, quàm bonis artibus, ad imperia, & honores nituntur. proinde quasi prætura, & consulatus, atque alia omnia huiuscemodi per se ipsa clara, & magnifica sint, ac non perinde habeantur, vt eorum, qui ea sustinent, virtus est. Verum ego liberius, altiúsque processi, dum me ciuitatis morum piget, tædétq;. nunc ad inceptum redeo.*

eorum *abundat.*

qui

BELLVM *scripturus sum, quod populus R. cum Iugurtha rege Numidarum gessit: primum, quia magnum & atrox, variáq; victoria fuit: deinde, quia tum primũ superbiæ nobilitatis obuiam itum est. quæ contentio, diuina, & humana cuncta permiscuit; cóq; vecordiæ processit, vt studijs ciuilibus bellum, atq; vastitas Italiæ finem faceret. sed prius quàm huiuscemodi rei initium expedio, pauca supra repetam; quo, ad cogno-*

ſcendum omnia illuſtria magis, magiſq; in aperto ſint. Bello Punico ſecundo, quo dux Carthaginienſium Hannibal, poſt magnitudinem nominis Romani, Italiæ opes maxime attriuerat;
Maſiniſſa **Maſſaniſa Rex Numidarum, in amicitiam receptus à P. Scipione, cui poſtea cognomen Africano ex virtute fuit, multa & præclara rei militaris facinora fecerat: ob quæ, victis Carthaginiẽſibus, & capto Syphace, cuius in Africa magnum, atq; late imperiũ valuit; populus R. quaſcumq; vrbes, & agros manu ceperat, regi dono*
Maſiniſſę *dedit. igitur amicitia *Maſſaniſæ bona, atq; honeſta nobis permanſit: ſed imperij, vitæq; eius finis idem fuit. deinde Micipſa filius regnum ſolus obtinuit, *Manaſtabale, & Guluſſa fratribus morbo abſumptis. is Adherbalem, & Hiempſalem ex ſeſe genuit; Iugurthámq; *Manaſtabalis fratris filium, quẽ Maſſaniſa, quia ortus ex concubina erat, priuatum reliquerat, eodem cultu quo liberos ſuos, domi habuit. Qui vbi primum adoleuit, pollens viribus, decora facie, ſed multo maxime ingenio validus, nõ ſe luxui, neq; inertiæ corrumpendum dedit, ſed, vti mos gentis illius eſt, *equitare, iaculari, curſu cum æqualibus certare: &, cum omnes gloria anteiret, omnibus tamen carus eſſe: ad hoc pleraque tempora in venãdo agere: leonem, atque alias feras primus, aut in primis ferire:* PLVRIMVM *facere, & minimũ ipſe de ſe loqui. Quibus rebus Micipſa tametſi initio lætus fuerat, exiſtimans Iugurthæ virtut*

filiũ Manaſtabalis fratris quẽ Maſiniſſa, ꝙ ortus

virtutem regno suo gloriæ fore: tamen postquam hominẽ adolescentem, exacta sua ætate, & paruis liberis, magis magísq; crescere intelligit, vehementer eo negotio permotus, multa cum animo suo voluebat. Terrebat eum natura mortalium auida imperij, & præceps ad explendam animi cupidinẽ; præterea, opportunitas suæq; & liberorum ætatis, quæ etiam mediocres viros spe prædæ transuersos agit; ad hoc, studia Numidarum in Iugurtham accensa: ex quibus, si talem virum dolis interfecisset, ne qua seditio, aut bellum oriretur, anxius erat. His difficultatibus circumuentus, vbi videt, neq; per vim, neq; insidijs opprimi posse hominem tam acceptum popularibus; quòd erat Iugurtha manu prõptus, & appetens gloriæ militaris, statuit eum obiectare periculis, & eo modo fortunam tentare. igitur bello Numantino Micipsa, cum populo R. equitum, atque peditum auxilia mitteret; sperãs vel ostentando virtutem, vel hostium sæuitia facile eum occasurum, præfecit Numidis, quos in Hispaniam mittebat. Sed ea res longe aliter, ac ratus erat, euenit. nam Iugurtha, vt erat impigro, atq; acri ingenio, vbi naturam P. Scipionis, qui tum Romanis imperator erat, & morem hostium cognouit; multo labore, multáque cura, præterea modestißime parendo, & sæpe obuiam eundo periculis, in tantam claritudinem breui peruenerat, vt nostris vehementer carus, Numãtinis maximo terrori esset. ac sane, quod difficillimum

in primis est, & prælio strenuus erat, & bonus consilio: quorum alterum ex prouidentia timorem, alterum ex audacia temeritatem plerumq; afferre solet. Igitur imperator omnes fere res asperas per Iugurtham agere, in amicis habere, magis magisque eum in dies amplecti, quippe cuius neque consilium, neque inceptum vllum frustra erat. Huc accedebat munificentia animi, ingenij solertia: quibus rebus sibi multos ex Romanis familiari amicitia coniunxerat. Ea tempestate in exercitu nostro fuere complures noui, atque nobiles, quibus diuitiæ bono, honestóque potiores erant, factiosi, domi potentes, apud socios clari magis, quàm honesti: qui Iugurthæ non mediocrem animum pollicitando accendebant, si Micipsa rex occidisset, fore vti solus*imperio Numidiæ potiretur: in ipso maximam virtutem, Romæ omnia venalia esse. Sed postquam, Numantia deleta, P. Scipio dimittere auxilia, & ipse reuerti domum decreuit: donatum, atque laudatum magnifice pro concione Iugurtham in prætorium adduxit: ibique secreto monuit, vt potius publice, quàm priuatim amicitiam populi R. coleret:*neu quibus largiri insuesceret.* PERICVLOSE *à paucis emi, quod multorum esset: si permanere vellet in suis artibus, vltro illi & gloriam, & regnum venturum: sin properantius pergeret, pecuniam*, & ipsum præcipitem casurum. Sic locutus, cum litteris eum, quas Micipsæ redderet, dimisit. earum sententia hæc erat:*

[Margin notes: mediocriter — regno — ne aliquibus — suam &]

erat: Iugurthæ tui bello Numantino longe maxima virtus fuit. quam rem certo scio tibi gaudio esse. nobis ob merita sua carus est: vt idem senatui, populóque R. sit, summa ope nitemur. Tibi quidem pro nostra amicitia gratulor. en habes virum dignum te, atque auo suo * *Massanisa.* Masinissa. *Igitur rex, vbi ea quæ fama acceperat, ex litteris imperatoris ita esse cognouit, tum virtute, tum gratia viri permotus, flexit animum suum; & Iugurtham beneficijs vincere aggressus est; statímque eum adoptauit, & testamento pariter cum filijs heredem instituit. Sed ipse paucos post annos, morbo, atque ætate confectus, cum sibi finem vitæ adesse intelligeret, coram amicis, & cognatis, itémq; Adherbale, & Hiempsale filijs,* * *huiuscemodi verba cum Iugurtha fertur habuisse:* PARVVM *ego te, Iugurtha, amisso patre, sine spe, sine opibus, in meum regnum accepi, existimans non minus me tibi, quàm liberis, si genuissem, ob beneficia carum fore. neq; ea res falsum me habuit. nam, vt alia magna, & egregia tua facinora omittã, nouissime rediens Numantia, méque regnúmq; meum gloria* * *decorasti: tuáque virtute nobis Romanos ex amicis amicissimos fecisti: in Hispania nomen familiæ nostræ renouasti: postremo, quod difficillimum inter mortales est, gloria inuidiã vicisti. Nunc, quoniam mihi natura finẽ vitæ facit, per hanc dexterã, per regni fidem moneo, obtestórq; vti hos, qui tibi genere propinqui, beneficio* honorasti:

meo

meo fratres sunt, caros habeas; neu malis alienos adiungere, quàm sanguine coniunctos retinere. NON *exercitus, neque thesauri præsidia regni sunt. verum amici: quos neque armis cogere, neque auro parare queas, officio, & fide *pariũtur. Quis autem amicior, quàm frater fratri? aut quem alienum fidum inuenies, si tuis hostis fueris? Equidem ego regnum vobis trado firmũ, si boni eritis: sin mali, imbecillum.* NAM *concordia paruæ res crescunt, discordia maximæ dilabũtur. Ceterum ante hos te, Iugurtha, qui ætate, & sapientia prior es, ne aliter quid eueniat, prouidere decet.* NAM *in omni certamine, qui opulentior est, etiam si accipit iniuriam, tamẽ, quia plus potest, facere videtur. Vos autem, Adherbal, & Hiempsal, colite, obseruate talem hunc virum: imitamini virtutem: & enitimini, ne ego meliores liberos sumpsisse videar, quàm genuisse. Ad ea Iugurtha, tametsi regem ficta locutũ intelligebat, & ipse longe aliter animo agitabat: tamen pro tempore benigne respondit. Micipsa paucis post diebus moritur. Postquam illi more regio iusta magnifice fecerant, reguli in vnum conuenere, vt inter se de cunctis negotijs disceptarẽt. Sed Hiempsal, qui minimus ex illis erat, natura ferox, *etiam ante ignobilitatem Iugurthæ, quia materno genere impar erat, despiciens, * dextra Adherbalem adsedit: ne medius ex tribus, quod apud Numidas honori ducitur, Iugurtha foret. dein tamen, vt ætati concederet, fatigatus*

[Margin notes: parantur. — & iam antea — ante]

tigatus à fratre, vix in alteram partem* trans-ductus est. Ibi cum multa de administrando imperio dissererent, Iugurtha inter alias res iacit, oportere quinquēnij consulta, & decreta omnia rescindi; nam per ea tempora confectum annis Micipsam parum animo valuisse. Tum idem Hiempsal placere sibi respondit: nam ipsum illum tribus his proximis annis adoptione in regnum peruenisse. quod verbum in pectus Iugurthæ altius, quàm quisquam ratus, descendit. itaque ex eo tempore ira, & metu anxius, moliri, parare, atque ea modo in animo habere, quibus per dolum Hiempsal caperetur. quæ vbi tardius procedunt, neque lenitur animus ferox: statuit quouis modo inceptum perficere. Primo conuentu, quem ab regulis factum supra memoraui, propter dissensionem placuerat diuidi thesauros, finésque imperij singulis constitui. itaque tempus ad vtramque rem decernitur, sed maturius ad pecuniam distribuendam. reguli interea in loca propinqua thesauris, alius aliò concessere. Sed Hiempsal in oppido Thirmida forte eius vtebatur domo, qui proximus lictor Iugurthæ, carus, acceptúsque ei semper fuerat: quem ille casu ministrum oblatum promissis onerat, impellitq;, vti tamquam suam domum visens eat: portarum claues adulterinas paret: nam veræ ad Hiempsalem referebantur: ceterum, vbi res postularet, se ipsum cum magna venturum manu. Numida mandata breui *conficit: atque, vti doctus erat,*

Iugurthæ partem traductus

perfecit

noctu

noctu Iugurthæ milites introducit: qui postquam in ædes irrupere, diuersi regem quærere: dormiẽtes alios, alios occursantes interficere: scrutari loca abdita: clausa effringere: strepitu & tumultu omnia miscere; cum interim Hiempsal reperitur, occultãs se in tugurio mulieris ancillæ, quò initio
perfugerat. pauidus, & ignarus loci * profugerat. Numidæ caput eius, vt iussi erant, ad Iugurtham referũt. Ceterum fama tanti facinoris per omnem Africam breui diuulgatur: Adherbalem, omnésque, qui sub Micipsæ imperio fuerant, metus inuadit. In duas partes discedunt Numidæ: plures Adherbalem sequũtur, sed illum alterum bello meliores. igitur Iugurtha quàm maximas potest copias armat: vrbes partim vi, alias voluntate imperio suo adiungit: omni Numidiæ imperare parat. At Adherbal, tametsi Romam legatos miserat, qui senatum docerent de cæde fratris, & fortunis suis; tamen fretus multitudine militum parabat armis contendere. sed vbi res ad certamen venit, victus ex prælio profugit in prouin-
deinde. ciam, ac * deinc Romam contendit. Tum Iugurtha, patratis consilijs, postquam omni Numidia
in potiebatur, in otio facinus suum * cum animo reputans, timere populum R. neque aduersus iram eius vsquam, nisi in auaritia nobilitatis, & pecunia sua, spem habere. itaque, paucis diebus,
magnis muneribus. cum argento, & auro multo legatos Romam mittit; queis præcipit, vt primum veteres amicos * muneribus expleant; deinde nouos acquirant:

postremo, quemcumque poßint largiendo parare, ne cunctentur. Sed vbi Romam legati venere, & ex præcepto regis hospitibus, aliisque, quorum ea tempestate in senatu auctoritas pollebat, magna munera misere: tanta commutatio incesit, vti ex maxima inuidia in gratiam, & fauorem nobilitatis Iugurtha veniret. quorum pars spe, alij præmio inducti, singulos ex senatu ambiundo nitebantur, ne grauius in eum consuleretur. igitur, vbi legatis satis confidunt, die cõstituto senatus vtrisque datur, tum Adherbalem hoc modo locutum accepimus: PATRES *conscripti, Micipsa pater meus moriens mihi præcepit, vti regni Numidiæ tantummodo procurationem existimarem meam: ceterum ius, & imperium penes vos esse: simul eniterer domi, militiæq; quàm maximo vsui esse populo R. vos mihi cognatorum, vos affinium loco ducerem: si* * *ea fecissem, in vestra amicitia exercitum, diuitias, monumenta regni me habiturum. Quæ præcepta patris cum agitarem; Iugurtha, homo omnium, quos terra sustinet, sceleratißimus, contempto imperio vestro,* * *Massanisæ me nepotem, etiam ab stirpe socium, atque amicum populi R. regno, fortunisque omnibus expulit. Atque ego, P. C. quoniam eò miseriarum venturus eram, vellem, potius ob mea, quàm ob maiorum meorum beneficia me posse à vobis auxilium petere, ac maxime deberi mihi beneficia à populo R. quibus non egerem;* * *secundum ea,*

ita

Masinissæ

si desideranda erant, vti debitis vterer. SED quoniam parum tuta per se ipsa probitas est: neque mihi in manu fuit, Iugurtha qualis foret: ad vos confugi P. C. quibus, quod mihi miserrimum est, cogor prius oneri, quàm vsui esse. Ceteri reges, aut bello victi in amicitiam à vobis recepti sunt, aut in suis dubijs rebus societatem vestram adpetiuerunt. familia nostra cum populo R. bello Carthaginiensi amicitiã instituit,

petenda quo tempore magis fides eius, quàm fortuna* pẽdenda erat. Quorum progeniem vos, P. C. nolite

Masinissę pati me, nepotem Massanisæ frustra à vobis auxilium petere. si ad impetrandum nihil caussæ haberem, præter miserandam fortunam; quòd paullo ante rex genere, fama, atque copijs potẽs, nunc deformatus ærumnis, inops, alienas opes

expeto: * exspecto: tamen erat maiestatis populi R. prohibere iniuriam; neque pati, cuiusquam regnum per scelus crescere. verum ego ijs finibus eiectus sum, quos maioribus meis populus R. dedit: vnde pater & auus meus vna vobiscum expulere Syphacem; & Carthaginienses. Vestra beneficia mihi erepta sunt, P. C. vos in mea iniuria despecti estis. Eheu me miserum, huccine, Micipsa pater, beneficia tua euasere, vt, quem tu parem cum liberis tuis, regnique participem fecisti, is potissimum stirpis tuæ extinctor sit? Nũquam ne ergo familia nostra quieta erit? semper ne in sanguine, ferro, fuga versabimur? dum Carthaginienses incolumes fuere, iure omnia sæua patiebamur.

bamur. hostis ab latere: vos amici procul: spes omnis in armis erat. postquam illa pestis ex Africa eiecta est, læti pacem agitabamus: quippe, queis nullus hostis erat, nisi forte quē vos iussissetis. Ecce autem ex improuiso Iugurtha, intolerãda audacia, scelere, atque superbia sese efferens, fratre meo, atque eodem propinquo suo interfecto, primum regnū eius sceleris sui præda fecit: post, vbi me ijsdem dolis nequit capere, nihil minus, quàm vim, aut bellum exspectantem, in imperio vestro, sicuti videtis, extorrē patria, domo, inopem, & coopertum miserijs effecit, vt vbiuis tutius, quàm in meo regno, essem. Ego sic existimabam, P. C. vti prædicantem audieram patrem meum; qui vestram amicitiam diligenter colerent, eos multum laborem suscipere; ceterum ex omnibus maxime tutos esse. quod in familia nostra fuit, præstitit, vti in omnibus bellis adesset vobis: nos vti per otium tuti simus, in manu vestra est, P. C. Pater nos duos fratres reliquit: tertium Iugurtham beneficijs suis ratus est nobis coniunctum fore. alter eorum necatus: alter ipse ego manus impias vix effugi. Quid agam? aut quò potissimum infelix accedam? generis præsidia omnia extincta sunt. pater, vti necesse erat, naturæ concessit: fratri, quem minime decuit, propinquus per scelus vitam eripuit: affines, amicos, propinquos ceteros meos, alium alia clades oppressit: capti ab Iugurtha, pars in crucē acti, pars bestijs obiecti sunt: pauci, quibus relicta est.

f *anima,*

*anima, clausi in tenebris cum mærore, & luctu, morte grauiorem vitam exigunt. Si omnia, quæ aut amisi, aut ex necessarijs aduersa facta sunt, incolumia manerent: tamen, si quid ex improuiso mali accidisset, vos implorarem P. C. quibus pro magnitudine imperij ius, & iniurias omnes curæ esse decet. nunc vero exsul patria, domo, solus, atq; omnium honestarum egens rerũ, * quò accedam? aut quos appellem? nationes ne, an reges, qui omnes familiæ nostræ ob vestram amicitiam infesti sunt? an quoquam mihi adire licet, vbi non maiorum meorum hostilia monumenta plurima sint? * an quisquam nostri misereri potest, qui aliquando vobis hostis fuit? postremo * Massanisa nos ita instituit, P. C. ne quem coleremus, nisi populum R. ne societates, ne fœdera noua acciperemus: abũde magna præsidia nobis in vestra amicitia fore: si huic imperio fortuna mutaretur, vna occidendum nobis esse. virtute, ac dijs volentibus, magni, & opulenti estis: omnia secunda, & obedientia sunt: quo facilius sociorum iniurias curare licet. tantum illud vereor, ne quos priuata amicitia Iugurthæ, parum cognita, transuersos agat: quos ego audio * summa ope niti, ambire fatigare vos singulos, ne quid de absente, incognita caussa, statuatis: fingere me verba, & fugam simulare, cui licuerit in regno manere. quod vtinã illum, cuius impio facinore in has miserias proiectus sum, eadem hæc simulantem videam: & aliquãdo aut apud vos, aut apud*

quos accidam? vide Donatum.

aut

Masinissa

maxima

apud deos immortales rerum humanarum cura oriatur: vt ille, qui nunc sceleribus suis ferox, atque præclarus est, omnibus malis excruciatus, impietatis in parentem nostrum, fratris mei necis, mearúmque miseriarum graues pœnas reddat. Iamiam frater animo meo carissime, quamquam tibi immaturo, &, vnde minime decuit, vita erepta est, tamen lætandum magis, quàm dolendũ puto casum tuum. NON enim regnũ, sed fugam, exsilium, egestatẽ, & omnes has, quæ me premunt, ærumnas cum anima simul amisisti. At ego infelix in tanta mala præcipitatus, pulsus ex patrio regno, rerum humanarum spectaculum præbeo: incertus quid agam; tuas ne iniurias persequar, ipse auxilij egens; an regno consulam, cuius vitæ, necísque potestas ex alienis opibus pendet. Vtinam, emori, fortunis meis honestus exitus esset: ne viuere cõtemptus viderer, si defessus malis iniuriæ concessissem. Nunc quoniam neq; viuere libet, neq; mori licet * sine dedecore, P.C. per vos, per liberos, atque parentes vestros, per maiestatẽ populi R. subuenite mihi misero: ite obuiam iniuriæ: nolite pati regnũ Numidæ, quod vestrum est, per scelus, & sanguinẽ familiæ nostræ tabescere. Postquam rex loquendi finem fecit, legati Iugurthæ largitione magis, quàm caussa freti, paucis respondent: Hiempsalem, ob sæuitiam suam, ab Numidis interfectum: Adherbalem vltro bellum inferẽtem, postquam superatus sit, queri, quòd iniuriã facere nequisset.

Iugurtham ab senatu petere, ne se alium putarent, ac Numantiæ cognitus esset, neu verba inimici ante facta sua ponerent. Deinde vtrique curia egrediuntur. senatus statim consulitur, fautores legatorũ, præterea magna pars gratia deprauata, Adherbalis dicta contemnere: Iugurthæ virtutẽ laudibus extollere: gratia, voce, deniq; omnibus modis pro alieno scelere, & flagitio quasi pro gloria nitebantur. At contra pauci, quibus bonũ & æquum diuitijs carius erat, subueniundum Adherbali, & Hiempsalis mortem seuere vindicandam censebant, sed ex omnibus maxime Æmilius Scaurus, homo nobilis, impiger, factiosus, auidus potentiæ, honoris, diuitiarũ, ceterum vitia sua callide occultans. is postquam videt regis largitionem famosam, impudentemq; veritus, quod in tali re solet, ne polluta licentia inuidiam accenderet, animum à consueta libidine continuit. vicit tamen in senatu pars illa, quæ vero pretium, aut gratiam anteferebat. decretũ fit, vti decem legati regnum, quod Micipsa obtinuerat, inter Iugurtham, & Adherbalem diuiderẽt. cuius legationis princeps fuit L. Opimius, homo clarus, & tum in senatu potens, quia consul, C. Graccho, & M. Fuluio Flacco interfectis, accerrime victoriam nobilitatis in plebem exercuerat. eum Iugurtha; tametsi Romæ in amicis habuerat; tamen accuratissime accepit: dando, & pollicendo multa perfecit, vti famæ, fidei, postremo omnibus suis rebus commodum regis ante-

tefer

teferret. reliquos legatos eadem via aggressus, plerosque capit: PAVCIS *carior fides, quàm pecunia fuit. in diuisione, quæ pars Numidiæ Mauritaniam attingit, agro virísque opulentior, Iugurthæ traditur: illam alteram, specie, quàm vsu, potiorem, quæ portuosior, & ædificijs magis exornata erat, Adherbal possedit. Res postulare videtur, Africæ situm paucis exponere, & eas gentes, quibus cum nobis bellum, aut amicitia fuit, attingere. Sed quæ loca, & nationes ob calorem, aut asperitatẽ, item solitudines minus frequentata sunt, de ijs haud facile compertum narrauerim: cetera quampaucißimis absoluam. In diuisione orbis terræ plerique in parte tertia Africam posuere: pauci, tantummodo Asiam, & Europam esse; sed Africam in Europa. ea fines habet ab Occidente, fretum nostri maris, & Oceani: ab ortu solis decliuem latitudinem: quem locum Catabathmon incolæ appellant. * mare sæuum, importuosum: ager frugum fertilis, bonus pecori, arbori infecundus: *cælo, terráque penuria aquarum: genus hominum salubri corpore, velox, patiens laborum: plerosq; senectus dissoluit, nisi qui ferro, aut bestijs interiere. nam morbus haud sæpe quemquam superat. Ad hoc, malefici generis plurima animalia. Sed qui mortales initio Africã habuerint, quiq; postea accesserint, aut quo modo inter se permisti sint: quamquã ab ea fama, quæ plerosq; obtinet, diuersum est: tamen, vti ex libris Punicis, qui*

*regis Hiempsalis dicebãtur, interpretatum nobis est, vtíque rem sese habere cultores eius terræ putant, quàm paucissimis dicam. ceterum fides eius rei penes auctores erit. Africam initio habuere Getuli, & Libyes, asperi, incultíque, queis cibus erat caro ferina, atque humi pabulum, vti pecoribus. Hi neque moribus, neq; lege, aut imperio cuiusquam regebãtur; vagi, palantes, quas nox coegerat, sedes habebãt. Sed postquã in Hispania Hercules, sicuti Afri putãt, interijt: exercitus eius compositus ex varijs gentibus, amisso duce, ac passim multis *sibi imperium petẽtibus, breui dilabitur. ex eo numero Medi, Persæ, & Armenij, nauibus in Africam transuecti, proximos nostro mari locos occupauere. sed Persæ intra Oceanum magis. hique alueos nauium inuersos pro tugurijs habuere: quia neq; materia in agris, neque ab Hispanis emendi, aut * mutandi copia erat. mare magnum, & ignara lingua commercia prohibebant. hi paullatim per connubia Getulos secum miscuere: & quia sæpe tentantes agros, alia deinde, atq; alia loca petiuerant, semetipsi Numidas appellauere. Ceterum adhuc ædificia Numidarum agrestium, * quæ Mapalia illi vocant, oblonga, incuruis lateribus tecta, quasi nauium carinæ sunt. Medis autem, & Armenijs accessere Libyes. nam hi propius mare *Africũ agitabant: Getuli sub sole magis, haud procul ab ardoribus: hiq; mature oppida habuere. nam freto diuisi ab Hispania, mutare res inter se instituerant.*

sibi quisque imperium

Africam

rant. nomen eorum paullatim Libyes corrupere, barbara lingua Mauros pro Medis appellantes. Sed res Persarum breui adoleuit: ac postea, *Numidæ nomine, propter multitudinem à parentibus digressi, possedere ea loca, quæ* proxime Carthaginem Numidia appellatur. Deinde vtrique alteris freti, finitimos armis, aut metu sub imperium suum coegere; nomen, gloriamque sibi addidere; magis hi, qui ad nostrum mare processerant: quia *Libyes, quàm Getuli, minus bellicosi: denique Africæ pars inferior, pleraque ab Numidis possessa est: victi omnes in gentem, nomén que imperantium concessere. Postea Phœnices, alij multitudinis domi minuendæ gratia, pars imperij cupidine sollicitata plebe, & *alij nouarum rerum *auidi, Hipponem, Adrumetum, Leptim, aliasque vrbes in ora maritima condidere: hæque breui multum auctæ, pars originibus suis præsidio, aliæ decori fuere. Nam de Carthagine silere melius puto, quàm parum dicere: quoniam aliò properare tempus monet. Igitur ad Catabathmon, qui locus Ægyptum ab Africa diuidit, secundo mari prima Cyrene est, colonia *Thereωn, ac deinceps duæ Syrtes, interque eas Leptis: deinde Aræ Philenωn: quē locum Ægyptum versus finem imperij habuere * Carthagiuienses: post aliæ Punicæ vrbes. cetera loca vsque ad Mauritaniam Numidæ tenent. * proxime Hispaniam Mauri sunt. super Numidiam Getulos accepimus, partim in tugurijs, alios incultius vagos

Libyes minus bellicosi, quā Getuli.

alijs

auidis,

Thereôn

Carthaginenses:

agitare: post eos Æthiopas esse: deinde loca exusta solis ardoribus. Igitur bello Iugurthino pleraque ex Punicis oppida, & fines Carthaginiensium, quos nouissime habuerant, populus R. per magistratus administrabat: Getulorum magna pars, & Numidæ vsque ad flumen*Mulucham sub Iugurtha erant: Mauris omnibus rex Bocchus imperitabat, præter nomen, cetera ignarus populi R. itemque nobis neque bello, neque pace antea cognitus. De Africa, & eius incolis, ad necessitudinem rei satis dictum. Postquam, diuiso regno, legati Africa decessere; & Iugurtha cõtra timorem animi præmia sceleris adeptum sese videt; certum esse ratus, quod ex amicis apud Numantiam acceperat, omnia Romæ venalia esse; simul & illorum pollicitationibus accensus, quos paullo ante muneribus expleuerat; in regnum Adherbalis animum intendit. ipse acer, bellicosus: at is, quem petebat, quietus, imbellis, placido ingenio, opportunus iniuriæ, metuens magis, quàm metuendus. Igitur ex improuiso fines eius cũ magna manu inuadit: multos mortales cum pecore, atque alia præda capit: ædificia incendit: pleraque loca hostiliter cum equitatu accedit. deinde cum omni multitudine in regnum suum*conuertit, existimans*dolore permotũ Adherbalem iniurias suas manu vindicaturum, eamque rem belli caussam fore. at ille, quòd neque se parem armis existimabat, & amicitia populi R. magis, quàm Numidis, fretus erat; legatos

suum se Adherbalem dolore permotum

*ad Iugurtham de iniurijs questum misit: qui tametsi contumeliosa dicta retulerant, prius tamen omnia pati decreuit, quàm bellum sumere: quia tentatum antea secus cesserat. Neque eo magis cupido Iugurthæ minuebatur: quippe qui totum eius regnum animo iam inuaserat. itaque non, vti antea, cum prædatoria manu, sed magno exercitu comparato, bellum gerere cœpit, & aperte totius Numidiæ imperium petere. ceterum, quà pergebat, vrbes, agros vastare, prædas agere; suis animum, hostibus terrorem augere. Adherbal vbi intelligit eò processum, vti regnum aut relinquendum, aut retinendum armis esset; necessario copias parat, & Iugurthæ obuius procedit. Interim haud longe à mari prope Cirtham oppidum vtriusque exercitus consedit: & quia diei extremum erat, prœlium * non * inceptum. sed vbi *plerumque noctis processit, obscuro etiã tum lumine, milites Iugurthini, signo dato, castra hostium inuadunt; semisomnos partim, alios arma sumentes fugant, funduntque: Adherbal cum paucis equitibus Cirthã profugit: & ni multitudo togatorum fuisset, quæ Numidas insequentes * mœnibus prohibuit, vno die inter duos reges cœptum, atq; *patratum bellum foret. Igitur Iugurtha oppidum circumsedit: vineis, turribusque, & machinis omnium generum expugnare aggreditur: maxime festinans tempus legatorum antecapere, quos ante prœlium factum ab Adherbale Romã missos audiuerat. Sed post*

nondum commissum *al.* non est inceptũ. plurimũ

à mœnibus

paratum

quam senatus de bello eorum accepit, tres adolescentes in Africam legantur; qui ambos reges adeant; senatus populique Romani verbis nuncient, velle, & censere eos ab armis discedere: ita seque, illisque dignum esse. Legati in Africam maturantes veniunt, eo magis, quòd Romæ, dum proficisci parant, de prælio facto, & oppugnatione Cirthæ audiebatur. sed is rumor clemens erat. Quorum Iugurtha accepta oratione respondit: sibi neque maius quidquam, neque carius auctoritate senatus esse: ab adolescentia ita se enisum, vt ab optimo quoque probaretur: virtute, non malitia, P. Scipioni, summo viro, placuisse: ob easdem artes à Micipsa, non pænuria liberorum, in regnum adoptatum esse: CETERVM, *quo plura bene, atque strenue fecisset, eo animum suum iniuriam minus tolerare: Adherbalem dolis vitæ suæ insidiatum: quod vbi comperisset, eius sceleri obuiam isse: populum R. neque recte, neque pro bono* *factum, *facturum, si ab iure gentium sese prohibuerit: postremo, de omnibus rebus legatos Romam* *breui se esse *breui missurum. Ita vtrique digrediuntur. Adherbalis copia appellandi non fuit. Iugurtha vbi eos Africa decessisse ratus est, neque propter naturam loci Cirtham armis expugnare potest: *vallo, atque fossa mœnia circumdat: turres exstruit, easque præsidijs firmat: præterea dies, noctesque, aut per vim, aut dolis tẽtare, defensoribus mœnium præmia modo, modo formidinem ostentare: suos hortando ad*

virtutem

*virtutem arrigere: prorsus intentus cuncta parare. Adherbal vbi intelligit omnes suas fortunas in extremo sitas, hostem infestum, spem auxilij nullam, pænuria rerum * necessariarum bellum *trahi non posse; ex ijs, qui vna Cirtham profugerant, duos maxime impigros delegit: eos, multa pollicendo, ac miserando casum suum, confirmat, vti per hostium * munitiones noctu ad proximum mare, dein Romã pergerent. Numidæ paucis diebus iussa efficiunt: litteræ Adherbalis in senatu* recitatæ, quarũ sẽtẽtia hæc fuit:* NON *mea culpa sæpe ad vos oratum mitto P. C. sed vis Iugurthæ subigit: quem tanta libido exstinguendi me inuasit, vt neque vos, neque deos immortales in animo habeat; sanguinem meum, quàm omnia, malit. itaq; quinctum iam mensem socius, & amicus populi R. armis obsessus teneor: neque mihi Micipsæ patris mei beneficia, neque vestra decreta auxiliantur: ferro, an fame acrius vrgear, incertus sum. Plura de Iugurtha scribere dehortatur fortuna mea:** ETIAM *ante expertus sum, parũ fidei miseris esse.*nisi tamẽ intelligo illũ, supra quàm ego sum, petere, neque simul amicitiam vestram, & regnum meum sperare. vtrum grauius existimet, nemini occultum est. nam initio occidit Hiempsalem fratrem meum: deinde patrio regno me expulit. quæ sane fuerint nostræ iniuriæ, nihil ad vos. verum nunc regnũ vestrum armis tenet: me, quẽ vos imperatorem Numidis posuistis, clausum obsidet: legatorum*

necessarium non posse trahi: | munitores | recitatæ sunt: | quia

verba

verba quanti fecerit, pericula mea declarant. quid est reliquum, nisi vis vestra, qua moueri possit? nam ego quidem vellem, & hæc quæ scribo, & illa, quæ antea in senatu questus sum, vana forent potius, quàm miseria mea fidem verbis faceret. Sed quoniam eo natus sum, vt Iugurthæ scelerum ostentui essem: non iam mortem, neque ærumnas, tantummodo inimici imperium, & cruciatus corporis deprecor. regno Numidiæ, quod vestrum est, vti libet, consulite: me ex manibus impijs eripite, per vos, per maiestatem imperij, per amicitiæ fidem: si vlla apud vos memoria remanet aui mei Massanissæ. His litteris recitatis, fuere qui exercitum in Africam mittendum censerent, & quamprimum Adherbali subueniendum: de Iugurtha interim vti consuleretur; quoniam non paruisset legatis. sed ab ijsdem illis fautoribus regis summa ope enisum, ne tale decretũ fieret:* ITA *bonum publicum, vt in plerisque negotijs solet, priuata gratia deuictum legantur tamen in Africam maiores natu nobiles, amplis honoribus vsi: in queis fuit M. Scaurus, de quo supra memorauimus, consularis, & tum in senatu princeps. hi, quòd in inuidia res erat, simul et à Numidis obsecrati, triduo nauim ascendere: deinde breui Vticã adpulsi, litteras ad Iugurtham mittũt, quamocyssime ad prouinciam accedat, se ad eum ab senatu missos. Ille, vbi accepit homines claros, quorum auctoritatem Romæ pollere audierat, contra inceptum suum venisse: primo*

Masinissæ.

commotus metu, atque libidine, diuersius agitabatur. timebat iram senatus, ni paruisset legatis: porro animus cupidine cæcus ad inceptum scelus rapiebatur. VICIT *tamen in auido ingenio prauum consilium. Igitur, exercitu circumdato, summa vi Cirtham irrumpere nititur, maxime sperans, diducta manu hostium, aut vi, aut dolis sese casum victoriæ inuenturum. quod vbi secus procedit, neque quod intenderat, efficere potest, vt prius, quàm legatos conueniret, Adherbalis potiretur; ne amplius morando Scaurum, quem plurimum metuebat, incenderet, cum paucis equitibus in prouinciam venit. ac tametsi senatus verbis graues minæ nunciabantur, quòd ab oppugnatione non desisteret: multa tamen oratione consumpta, frustra legati discessere. Ea postquam Cirthæ audita sunt, *Italici, quorum virtute mœnia defensabantur, confisi, deditione facta, propter magnitudinem populi R. inuiolatos sese fore, Adherbali suadent, vti*seseque, & oppidum Iugurthæ tradat: tantum ab eo vitam paciscatur: de ceteris senatui curæ fore. At ille, tametsi omnia potiora fide Iugurthæ rebatur, tamen, quia penes eosdem, si aduorsaretur, cogendi potestas erat, ita, vti censuerant Italici, deditionem facit. Igitur Iugurtha in primis Adherbalem excruciatum necat: deinde omnes puberes Numidas, atque negotiatores promiscue, vti quisque armatus obuius fuerat, interfecit. quod postquã Romæ cognitũ est, et res in senatu agitari*cœpta;* cœpit.

Itali

sese,

ijdem

*ijdem illi ministri regis interpellando, ac sæpe gratia, interdum iurgijs trahendo tempus, atrocitatem facti leniebant. & ni C. Memmius, tribunus pl. designatus, vir acer, & infestus potentiæ nobilitatis, populum R. edocuisset id agi, *vti per paucos factiosos* Iugurthæ scelus condonaretur: profecto omnis inuidia, *prolatandis consultationibus, dilapsa foret: tanta vis gratiæ, atque pecuniæ regis erat. sed vbi senatus delicti conscientia populum timet: lege Sempronia prouinciæ futuris consulibus Numidia, atque Italia decretæ sunt: consules *declarati P. Scipio Nasica, L. Bestia Calpurnius: Numidia Calpurnio, Scipioni Italia obuenit: deinde exercitus, qui in Africam portaretur, scribitur: stipendium, aliaq;, quæ bello vsui forent, decernuntur. At Iugurtha, contra spem nuntio accepto, quippe cui, Romæ omnia venum ire, in animo hæserat; filium, & cum eo duos familiares ad senatum legatos mittit: ijsq;, vti illis, quos, Hiempsale interfecto, miserat, præcipit, omnes mortales pecunia aggrediantur. Qui postquam Romam aduentabant; senatus a Bestia consultus est, placeret ne legatos Iugurthæ recipi mœnibus: ijq; decreuere, ni regnum, ipsumq; deditum venissent, vti diebus proximis decem Italia decederet. consul Numidis ex senatus decreto nuntiari iubet: ita infectis rebus, illi domum discedunt. Interim Calpurnius, parato exercitu, legat sibi homines nobiles, factiosos, quorum auctoritate, quæ deliquisset, munita fore sperabat: in*

vt scelus Iugurthæ

declarati sunt

in queis fuit Scaurus, cuius de natura, & habitu supra memorauimus. Nam in consule nostro multæ, bonaq; artes animi, & corporis erant: quas omnes auaritia præpediebat. patiens laborum, acri ingenio, satis prouidens, belli haud ignarus, firmißimus contra pericula, & insidias. Sed legiones per Italiam Rhegium, atque inde Siciliam, porro ex Sicilia in Africam transuectæ. Igitur Calpurnius, initio paratu commeatibus, acriter Numidiam ingressus est; multos mortales, & vrbes aliquot pugnando cepit. sed vbi Iugurtha pecunia per legatos tentare, bellq;, quod administrabat, asperitatem ostendere cœpit: ANIMVS æger auaritia facile conuersus est. ceterum socius, & administer omnium consiliorum assumitur Scaurus: qui tametsi à principio, plerisque ex factione eius corruptis, acerrime regem impugnauerat; tamen magnitudine pecuniæ à bono, honestoq; in prauum abstractus est. Sed Iugurtha primum tantummodo belli moram redimebat, existimans sese interim aliquid Romæ pretio, aut gratia effecturum: postea vero quàm participem negotij Scaurum accepit; in maximam spem adductus recuperandæ pacis, statuit cum eis de omnibus pactionibus præsens agere. Ceterum interea fidei caussa mittitur à consule Sextius quæstor in oppidum Iugurthæ Vaccam; cuius rei species erat acceptio frumenti, quod Calpurnius palam legatis imperauerat: quoniam deditionis mora induciæ agitabantur.

Igitur

*Igitur rex, vti conſtituerat, in caſtra venit: ac pauca præſenti conſilio locutus de inuidia ſui facti, atque vti in deditionem acciperetur; reliqua cum Beſtia, & Scauro ſecreta tranſegit: dein poſtero die, quaſi per *ſaturam ſententijs exquiſitis, in deditionem accipitur. ſed, vti pro conſilio imperatum erat, elephanti* XXX. *pecus, atque equi multi, non cum paruo argenti pondere, quæſtori tradũtur. Calpurnius Romam ad magiſtratus rogandos proficiſcitur. in Numidia & exercitu noſtro pax agitabatur. Poſtquam res in Africa geſtas quóque modo actæ forent, fama diuulgauit: Romæ per *omnes locos, & cõuentus de facto conſulis agitari: apud plebem grauis inuidia: patres ſoliciti erant: probarent ne tantum flagitium, an decretum conſulis ſubuerterent, parum conſtabat. Ac maxime eos potentia Scauri, quòd is auctor, & ſocius Beſtiæ ferebatur, à vero, bonoq; impediebat. At C. Memmius, cuius de libertate ingenij, & odio potentiæ nobilitatis ſupra diximus, inter dubitationem & moras ſenatus, concionibus populum ad vindicandum hortari: monere, ne remp. ne libertatem ſuam deſererent: multa ſuperba, & crudelia facinora nobilitatis oſtendere: prorſus intentus omni modo plebis animum accendebat. Sed quoniam ea tempeſtate Romæ Memmij facundia clara, pollensq; fuit; decere exiſtimaui vnam ex tam multis orationem eius perſcribere. *ac potiſſimum eam dicam, quam in concione poſt reditum Beſtiæ huiuſcemodi*

cemodi verbis disseruit: MVLTA *me dehortantur à vobis, Quirites, ni studium reip. omnia superet; opes factionis, vestra patientia, ius nullum; ac maxime, quòd innocentiæ plus periculi, quàm honoris est. nam illa quidem piget dicere, his annis* *X X. *quàm ludibrio fueritis superbiæ paucorum; quàm fœde,* **quamque* **multi perierint vestri defensores; vt vobis animus***ab ignauia, atque socordia corruptus sit: qui ne nunc quidem, obnoxij inimicis, exsurgitis; atque etiam nunc timetis eos, quibus vos decet terrori esse. sed quamquam hæc talia sunt: tamen, obuiam ire factionis potentiæ, animus subigit. certe ego libertatem, quæ mihi à parente meo tradita est, experiar: verum id frustra, an ob rem faciam, in vestra manu situm est, Quirites. Neque ego vos hortor, quod sæpe maiores vestri fecere, vti cõtra iniurias armati eatis. nihil vi, nihil secessione opus est: necesse est, suomet ipsi more præcipites eant. Occiso Ti. Graccho, quem regnum sibi parare aiebant, in plebem Romanam quæstiones graues habitæ sunt. post C. Gracchi, & M. Fuluij cædem, vestri item ordinis multi mortales in carcere necati sunt. vtriusque cladis non lex, verum libido eorum finem fecit. Sed sane fuerit regni* * *paratio, plebi* * *sua restituere: quidquid sine sanguine ciuium vlcisci* * *nequitur, iure factum sit. Superioribus annis taciti indignabamini ærarium expilari: reges, & populos liberos paucis nobilibus vectigal pendere: penes*

quindecim

reparatio,

sua iura

nequit

cosd

*eosdem & summam gloriam, & maximas diuitias esse: tamen, hæc talia facinora impune suscepisse, parum habuere: itaq; postremo leges, maiestas vestra, diuina, & humana omnia hostibus tradita sunt. neque eos, qui ea fecere, pudet, aut pænitet: sed *incedunt per ora vestra magnifice, sacerdotia, & consulatus, pars triumphos suos ostentantes: perinde quasi ea honori, non prædæ, habeant. serui, ære parati, iniusta imperia dominorum non perferunt: vos, Quirites, in*imperio nati, æquo animo seruitutē toleratis? At qui sunt hi, qui remp. occupauere? homines sceleratissimi, cruentis manibus, immani auaritia, nocen-*
& iidem *tissimi, *ijdémq; superbissimi, quibus fides, decus, pietas, postremo honesta, atq; inhonesta omnia quæstui sunt. Pars eorū, occidisse tribunos pl. alij*
nos *quæstiones iniustas, pleriq; cædem in*vos fecisse,*
Itaque, *pro munimento habent. *ita, quàm quisq; pessime fecit, tam maxime tutus est: metum à scelere suo ad ignauiam vestrā transtulere: quos omnes eadem cupere, eadem odisse, eadem metuere in vnum coëgit. sed hæc inter bonos amicitia, inter*
tantam *malos factio est. quòd si * tam vos libertatis curam haberetis, quàm illi ad dominationem accensi sunt: profectò neque resp. sicuti nunc, vastaretur: & beneficia vestra penes optimos, nō audacissimos, forent. Maiores vestri, parandi iuris, & maiestatis constituendæ gratia, bis per secessionem armati Auentinum montem occupauere: vos pro libertate, quam ab illis accepistis,*

nonne

nonne summa ope nitemini? atq; eo vehemen-
*tius, quo*maius dedecus est,* PARTA *amitte-*
re, quam omnino non parauisse? Dicet aliquis,
quid igitur censes? Vindicandum in eos, qui hosti
prodidere remp. non manu, neque vi; quod ma-
gis, vos fecisse, quam illis accidisse, indignum est;
verum quæstionibus, & indicio ipsius Iugurthæ.
qui si dediticius est; profecto iussis vestris obe-
diens erit: sin ea contemnit; scilicet existimabitis,
qualis illa pax, aut deditio sit, ex qua ad Iugur-
tham scelerum impunitas, ad paucos potentes
maximæ diuitiæ, ad remp. damna, atq; dedecora
peruenerint. Nisi forte dominationis eorum sa-
tietas nondum etiam vos tenet: & illa, quàm
hæc tempora, magis placent, cum regna, prouin-
ciæ, leges, iura, iudicia, bella, atque paces, postre-
mo diuina, & humana omnia penes paucos
erant: vos autem, hoc est populus R. inuicti ab
hostibus, imperatores omnium gentium, satis ha-
bebatis animam retinere. nam seruitutem qui-
dem quis vestrum recusare audebat? Atque ego
*tametsi*virum, flagitiosissimum existimo impu-*
ne iniuriam accepisse: tamen, vos sceleratissimis
hominibus ignoscere, quoniam ciues sunt, æquo
animo paterer, ni misericordia in perniciem ca-
*sura esset. nam &*illis, quãtum importunitatis* illos,
habent, parum est impune male fecisse; nisi dein-
de faciundi licẽtia eripiatur: & vobis æterna so-
licitudo remanebit, cum intelligetis aut seruien-
*dum esse, aut per*manus libertatẽ retinendam.* vim

& *Nam fidei quidem,** *aut concordiæ quæ ſpes eſt? Dominari illi volunt, vos liberi eſſe: facere illi iniurias, vos prohibere: poſtremo ſociis veſtris veluti hoſtibus, hoſtibus pro ſociis vtuntur. Po-*
diuerſis *teſt ne in tam** *diuorſis mentibus pax, aut amicitia eſſe? Quare moneo, hortórq; vos, ne tantum*
omittatis. *ſcelus impunitum* * *dimittatis. Non peculatus ærarij factus eſt: neq; per vim ſociis ereptæ pecuniæ. quæ quamquam grauia ſunt, tamen conſuetudine iam pro nihilo habentur. hoſti acerrimo prodita ſenatus auctoritas, proditum imperium veſtrum: domi, militiæq; reſp. venalis fuit. quæ niſi quæſita erunt, niſi vindicatū in noxios: quid erit reliquum, niſi vt illis, qui ea fecere, obedientes viuamus?* NAM *impune qualibet facere, id eſt regem eſſe. Neque ego vos, Quirites, hortor, vt iam malitis ciues veſtros perperā, quàm recte, feciſſe, ſed ne, ignoſcendo malis, bonos perditum eatis. at hoc in rep. multo præſtat, beneficij, quam maleficij, immemorē eſſe.* BONVS *tantummodo ſegnior fit, vbi negligas: at malus improbior. ad hoc, ſi iniuriæ non ſint, haud ſæpe auxilij egeas. Hæc, atque alia huiuſcemodi ſæpe dicendo, C. Memmius populo R. perſuadet, vti L. Caſsius, qui tum prætor erat, ad Iugurtham mitteretur: eúmq;, interpoſita fide publica, Romam duceret, quo facilius indicio regis, Scauri, & reliquorum, quos pecuniæ captæ arceſſebant, delicta patefierent. Dum hæc Romæ geruntur, qui in Numidia relicti à Beſtia exercitui praerant, ſecuti*

cuti morem imperatoris sui, plurima, & flagitiosissima facinora fecere. fuere, qui auro corrupti, elephantes Iugurthæ traderent, alij perfugas venderent: pars ex pacatis prædas agerent. tanta vis auaritiæ in animos eorum, veluti tabes, inuaserat. At Cassius prætor, perlata rogatione à C. Memmio, ac perculsa omni nobilitate, ad Iugurtham proficiscitur: eique timido, & ex conscientia diffidenti rebus suis, persuadet, * quoniam se populo R. *dedisset, ne vim, quàm misericordiam eius, experiri malit: priuatim præterea fidem suam interponit, quam ille non minoris, quàm publicam ducebat: talis ea tempestate fama de Cassio erat. igitur Iugurtha, contra decus *regium; cultu quammaxime miserabili, cum Cassio Romā venit. Ac tametsi in ipso magna vis animi erat; confirmatus ab omnibus, quorum potentia, aut scelere cuncta ea gesserat, quæ supra diximus, C. tamen Bæbium tribunum pl. magna mercede parat, cuius impudentia contra ius, & iniurias omnes munitus foret. Ac C. Memmius aduocata concione; quamquam regi infesta plebes erat, & pars in vincula duci iubebat, pars, ni socios sceleris sui aperiret, more maiorum de hoste supplicium sumi; dignitati magis, quàm iræ consulens, sedare motus, & animos eorum mollire; postremo confirmare, fidem publicam per sese inuiolatam fore. post, vbi silentium cœpit, producto Iugurtha, verba facit: Romæ, Numidiæq; facinora* regni,

*eius memorat: scelera in patrem, fratrésq; ostendit: quibus iuuantibus, quibúsque ministris ea egerit, quamquam intelligat populo R. tamen velle manifesta magis ex illo habere: si verũ aperiat, in fide, & clementia populi R. magnã spem illi sitam: sin reticeat, non socijs saluti fore, sed se, suásq; spes corrupturum. Deinde, vbi Memmius dicendi finem fecit, & Iugurthã respondere iussus est, C. Bæbius tribunus pl. quem pecunia corruptum supra diximus, regem tacere iubet: ac, tametsi multitudo, quæ in cõcione aderat, vehementer accensa, terrebat eum clamore, vultu, sæpe impetu, atq; alijs omnibus, quæ ira fieri amat; vicit tamen impudentia. ita populus, ludibrio habitus, ex concione discedit: Iugurthæ, Bestiæq;, & ceteris, quos illa quæstio exagitabat, animi augéscunt. Erat ea tempestate Romæ Numida quidam, nomine Maßiua, Gulussæ filius, Massanissæ nepos: qui, quia in dissensione regum Iugurthæ aduersus fuerat, dedita Cirtha, & Adherbale interfecto, profugus ex Africa abierat. huic Sp. Albinus, is qui proximo anno post Bestiam cum Q. Minucio Rufo consulatum gerebat, persuadet, quoniã è stirpe Massanissæ sit, Iugurtham ob scelera inuidia cum metu vrgeat, regnũ Numidiæ ab senatu petat. Auidus consul belli gerendi, *moueri, quàm senescere, omnia malebat.* mouere, *ipsi prouincia Numidia, Minucio Macedonia euenerat. Quæ postquã Maßiua agitare cœpit: neq; Iugurthæ in amicis satis præsidij est; quòd*

eorum

*eorum alium conſcientia, alium mala fama, & timor impediebat: Bomilcari proximo, ac maxime fido ſibi imperat, pretio, ſicuti multa confecerat, inſidiatores Maſsiuæ paret, ac maxime occulte: ſin id parum procedat, quouis modo Numidam interficiat. Bomilcar mature regis mandata exſequitur: & per homines talis negotij artifices, itinera, egreſſúſq; eius, poſtremo loca, atq; tempora cũcta explorat: deinde, vbi res poſtulabat, inſidias tẽdit. igitur vnus ex eo numero, qui ad cædem parati erant, paullo incõſultius Maſsiuam aggreditur; illum obtruncat: ſed ipſe deprehenſus, multis hortantibus, & in primis Albino conſule, indiciũ profitetur. fit reus magis ex æquo *bonóq;, quàm ex iure gentium, Bomilcar, comes eius, qui Romã fide publica venerat.* & bono,

*At Iugurtha, manifeſtus tanti ſceleris, nõ prius omiſit contra verũ niti, quam animaduertit, ſuper gratiam, atq; pecuniam ſuam inuidiam facti eſſe. igitur quamquam in priore actione ex amicis quinquaginta vades dederat, regno magis, quàm vadibus, conſulens, clam in Numidiã Bomilcarem *dimittit, veritus, ne reliquos populares metus inuaderet parendi ſibi, ſi de illo ſupplicium ſumptum foret. & ipſe *paucis diebus *profectus eſt, iuſſus à ſenatu Italia decedere. ſed poſtquam Roma egreſſus eſt, fertur, eò ſæpe tacitus reſpiciẽs, poſtremo dixiſſe: Vrbem venalem, & mature perituram, ſi emptorem inuenerit. Interim Albinus, renouato bello, commeatum,* demittit,

ſtipendium, aliáque, quæ militibus vſui forent, maturat in Africam portare; ac ſtatim ipſe profectus, vti ante comitia, quod tempus haud longe aberat, armis, aut deditione, aut quouis modo bellum conficeret. At contra Iugurtha trahere omnia, & alias, deinde alias moræ cauſſas facere: polliceri deditionem, ac deinde metum ſimulare; inſtanti cedere, & paullo poſt, ne ſui diffiderent, inſtare: ita belli modo, modo pacis mora conſulem ludificare. Ac fuere, qui tum Albinũ haud ignarum conſilij regis exiſtimarent; neq; ex tanta properantia tam facile tractum bellum ſocordia magis, quàm dolo crederent. ſed poſtquam, dilapſo tẽpore, comitiorum dies aduentabat; Albinus, Aulo fratre in caſtris proprætore relicto, Romam deceſſit. Ea tempeſtate Romæ ſeditionibus tribunicijs atrociter reſp. agitabatur. L. Lucilius, & L. Annius, tribuni pl. reſiſtẽtibus collegis, continuare magiſtratum nitebantur: quæ diſſenſio totius anni comitia impediebat. Ea mora in ſpem adductus Aulus, quem proprætorem in caſtris relictum ſupra diximus, aut conficiendi belli, aut terrore exercitus ab rege pecuniæ capiundæ, milites menſe Ianuario ex hibernis in expeditionem euocat; magniſq; itineribus hieme aſpera peruenit ad oppidum Suthul, vbi regis theſauri erant. quod quamquã, & ſæuitia temporis, & opportunitate loci, neq; capi, neq; obſideri poterat: (nã circum ſitum in prærupti montis extremo planicies limoſa hiemalibus aquis

palud

paludem fecerat) tamen, aut simulandi gratiâ, quo regi formidinem adderet, aut cupidine cæcus ob thesauros oppidi potiundi, vineas agere, aggerem iacere; aliáque, quæ* cœpto vsui forent, properare. At Iugurtha, cognita vanitate, atq; imperitia legati, * subdolus eius augere amentiã: missitare supplicantes legatos: ipse, quasi vitabundus, per saltuosa loca, & tramites exercitum ductare. deniq; Aulum spe pactionis perpulit, vti, relicto Suthule, in abditas regiones sese, veluti cedentem, insequeretur: ita delicta occultiora fore. interea per homines callidos die, noctúq; exercitum tentabat: centuriones, ducésq; turmarum partim, vti transfugerent, corrumpere, alij, signo dato, locum vti desererent. quæ postquam ex sentẽtia instruxit, intempesta nocte de improuiso multitudine Numidarum Auli castra circumuenit. milites Romani, perculsi tumultu insolito, arma capere: alij sese abdere: pars territos confirmare: trepidare: omnibus locis vis magna hostium: cælum nocte, atq; nubibus obscuratum: periculum anceps: postremo, fugere, an manere, tutius foret, in incerto erat. sed ex eo numero, quos paullo ante corruptos diximus, cohors vna Ligurũ, cum duabus turmis Thracum, & paucis gregarijs militibus, trãsiere ad regem: & centurio primi pili tertiæ legionis per munitionem, quam, vti defenderet, acceperat, locum hostibus introeundi dedit: eáque Numidæ cuncti irrupere. nostri fœda fuga, plerique abiectis

* incepto

*armis, proximum collem occupauere. nox, atque præda castrorum, hostes, quo minus victoria vterentur, remorata sunt. deinde Iugurtha postero die cum Aulo in colloquio verba facit: tametsi ipsum cum exercitu fame, ferróq; clausum tenet; tamen se humanarum rerũ memorem: si secum fœdus faceret, incolumes omnes sub iugum missurum: præterea, vti diebus decem Numidia decederet. Quæ quamquam grauia, & flagitij plena erant: tamen, quia mortis metu *mutabãtur; sicuti regi libuerat, pax cõuenit. Sed, vbi ea Romæ comperta sunt; metus, atq; mæror ciuitatem inuasere: pars dolere pro gloria imperij: pars insolita rerum bellicarum timere libertati: Aulo omnes infesti, ac maxime qui bello sæpe præclari fuerant, quòd armatus dedecore potius, quàm manu, salutem quæsierit. Ob ea consul Albinus, ex delicto fratris inuidiam, ac demum periculum timens, senatum de fœdere cõsulebat: & tamen interim exercitui supplementum scribere: ab socijs & nomine Latino auxilia accersere, deniq; omnibus modis festinare. Senatus ita, vti par fuerat, decernit, suo atque populi iniussu nullum potuisse fœdus fieri. consul impeditus à tribunis pl. ne, quas parauerat copias, secum portaret, paucis diebus in Africam proficiscitur. nam omnis exercitus, vti conuenerat, Numidia deductus in prouincia hiemabat. Postquam eò venit; quamquam persequi Iugurtham, & mederi fraternæ inuidiæ animo ardebat; cognitis militibus,*

quos,

quos, præter fugam, soluto imperio, licentia, atq; lasciuia corruperat, ex copia rerum statuit nihil sibi agitandum. Interea Romæ C. * *Mamilius Limitanus tribunus pl. rogationem ad populum promulgat, vti quæreretur in eos, quorũ cõsilio Iugurtha senati decreta neglexisset; quíq; ab eo in legationibus, aut imperijs pecunias accepissent; qui elephantos, quíque perfugas tradidissent; item, qui de pace, aut bello cum hostibus pactiones fecissent. Huic rogationi partim conscij sibi, alij ex partiũ inuidia pericula metuẽtes, quoniam aperte resistere nõ poterant, quin illa, & alia talia placere sibi faterentur, occulte per amicos, ac maxime per homines nominis Latini, & socios Italicos impedimenta parabant. sed plebes, incredibile memoratu est, quàm intenta fuerit, quantáque vi rogationem iusserit, decreuerit, voluerit, magis odio nobilitatis, cui mala illa parabantur, quàm cura reip. tanta libido in partibus erat. Igitur, ceteris metu perculsis, M. Scaurus, quem legatũ Bestiæ fuisse supra docuimus, inter lætitiam plebis, & suorum fugam, trepida etiam tum ciuitate, cum ex Mamilij rogatione tres quæsitores rogarentur, effecerat, vt ipse in eo numero crearetur. sed, quæstione exercita aspere, violentérque ex rumore, & libidine plebis, vt sæpe nobilitatem, sic ea tempestate plebẽ ex secundis rebus insolentia ceperat. Ceterum mos partium popularium, & senatus factionũ, ac deinde omnium malarum artium, paucis ante*

annis

annis Romæ ortus est otio, atque abundantia earum rerum, quæ prima mortales ducunt. nam ante Carthaginem deletam, populus, & senatus R. placide, modestéque inter se remp. tractabãt: neque gloriæ, neq; dominationis certamen inter ciues erat: metus hostilis in bonis artibus ciuitatem retinebat. sed vbi illa formido mentibus decessit; scilicet ea, quæ secũdæ res amant, lasciuia, atque superbia incessere. ita, quod in aduersis rebus optauerant, otium postquam adepti sunt, asperius, acerbiúsque fuit. namque cœpere nobilitas dignitatem in superbiam, plebes libertatem in libidinem vertere: sibi quisque ducere, trahere, rapere. ita omnia in duas partes abstracta sunt. resp. quæ media fuerat, dilacerata. ceterum nobilitas factione magis pollebat: plebis vis soluta, atque in multitudine dispersa minus poterat. paucorum arbitrio belli, domíque agitabatur. penes eosdem ærarium, prouinciæ, magistratus, gloriæ, triumphíque erant: populus militia, atque inopia vrgebatur: prædas bellicas imperatores cum paucis diripiebant: interea parentes, aut parui liberi militum vti quisque potentiori confinis erat, sedibus pellebantur. ita cum potentia auaritia sine modo, modestiáque inuadere, polluere, & vastare omnia: nihil pensi, neq; sancti habere, quoad semetipsa præcipitauit. nam vbi primum ex nobilitate reperti sunt, qui veram gloriam iniustæ potentiæ anteponerent: moueri ciuitas, & dissensio ciuilis, quasi

per

permixtio terræ, oriri cœpit. Nam postquam Tiberius, & C. Gracchus, quorum maiores Punico atque aliis bellis multum reip. addiderant, vindicare plebem in libertatem, & paucorum scelera patefacere cœpere: nobilitas noxia, atque eo perculsa, modo per socios, ac nomen Latinum, interdum per equites Romanos, quos spes societatis à plebe dimouerat; Gracchorum actionibus obuiam ierat: & primo Tiberium, dein paucos post annos eadem ingredientem Caium, tribunum pl. alterum, alterum triumuirum coloniis deducendis, cum M. Fuluio Flacco ferro necauerat. sane Gracchis, cupidine victoriæ, haud satis moderatus animus fuit. SED *bono vinci satius est, quàm malo more iniuriam vincere. Igitur ea victoria nobilitas ex libidine sua vsa, multos mortales ferro aut fuga exstinxit; plúsque in reliquum sibi timoris, quàm potentiæ, addidit. quæ res plerumque magnas ciuitates pessumdedit: dum alteri alteros vincere quouis modo, & victos acerbius vlcisci volunt. Sed de studiis partiũ, & omnibus ciuitatis moribus si singillatim, aut pro magnitudine parem disserere; tẽpus, quàm res, maturius me deseret. quãobrem ad inceptũ redeo. Post Auli fœdus, exercitúsq; nostri fœdam fugam, Metellus, & Silanus consules designati, prouincias inter se partiuerãt, Metellóq; Numidia euenerat, acri viro, & quãquã aduerso populi partibus, fama tamẽ æquabili, & inuiolata. is vbi primum magistratum*

ingressus est; alia omnia sibi cũ collega communia ratus, ad bellum, quod gesturus erat, animũ intendit. igitur diffidens veteri exercitui, milites scribere: præsidia vndique accersere: arma, tela, equos, & cetera instrumenta militiæ parare, ad hoc commeatum affatim, denique omnia, quæ in bello vario, & multarum rerum egenti, vsui esse solent. Ceterum ad ea patranda senatus auctoritate, socij, nomẽnq; Latinum, & reges vltro auxilia mittendo, postremo omnis ciuitas summo studio adnitebatur. itaq; , ex sententia omnibus rebus paratis, compositísque, in Numidiam proficiscitur, magna spe ciuiũ, cum propter bonas artes, tum maxime quòd aduersum diuitias inuictum animum gerebat; & auaritia magistratuũ ante id tempus in Numidia nostræ opes contusæ, hostiúmq; auctæ erant. sed, vbi in Africã venit, exercitus ei traditur à Sp. Albino proconsule, iners, imbellis, neq; periculi, neq; laboris patiens, lingua, quã manu, promptior, prædator ex socijs, & ipse præda hostium, sine imperio, & modestia habitus. ita imperatori nouo plus ex malis moribus sollicitudinis, quàm ex copia militum auxilij, aut bonæ spei, accedebat. Statuit tamen Metellus, quamquam & æstiuorum tempus comitiorum mora imminuerat; & exspectatione euentus, ciuium animos intentos putabat; non prius bellum attingere, quàm maiorũ disciplina milites laborare coegisset. nam Albinus, Auli fratris, exercitúsq; clade perculsus, postquam de-

creuerat non egredi prouincia, quantum temporis æstiuorũ imperio fuit, plerumq; milites in statiuis castris habebat; nisi cũ odor aut pabuli egestas locum mutare subegerat. sed neque more militari vigiliæ ducebantur: vti cuique libebat, ab signis aberat. lixæ permisti cum militibus diu, noctúque vagabantur: & palantes agros vastare, villas expugnare, pecoris, & mancipiorum prædas certatim agitare: eáq; mutare cum mercatoribus vino aduectitio, & alijs talibus: præterea, frumẽtum publice datum vendere, panem in dies mercari: postremo, quæcumque dici, aut fingi queunt ignauiæ, luxuriæq; probra in illo exercitu cuncta fuere, & alia amplius. sed in ea difficultate Metellum non minus, quàm in rebus hostilibus, magnum, & sapientem virum fuisse *comperio, tanta temperantia inter ambitionẽ, sæuitiámq; moderatũ: namq; edicto primum adiumenta ignauiæ sustulisse, ne quisquam in castris panem, aut quem alium *coctum cibum vẽderet: ne lixæ exercitum sequerentur: ne miles gregarius in castris, neve in agmine seruum, aut iumentũ haberet: ceteris arcte modum statuisse: præterea, transuersis itineribus quotidie castra mouere: iuxta ac si hostes adessent, vallo, atque fossa munire: vigilias crebras ponere, & eas ipse cũ legatis circuire: item in agmine in primis modo, modo in postremis, sæpe in medio adesse, ne quisquam ordine egrederetur: vt, cum signis frequentes incederent, miles cibum, & arma portaret.

taret. ita prohibendo à delictis magis, quàm vindicando, exercitum breui confirmauit. Interea Iugurtha vbi, quæ Metellus agebat, ex nuntijs accepit: simul de innocentia eius * certior Romæ factus, diffidere suis rebus, ac tum demum verã deditionem facere conatus est. igitur legatos ad consulem cum supplicijs mittit, qui tantummodo ipsi, liberísque vitam peterent, alia omnia dederent populo R. Sed Metello iam antea experimentis cognitum erat, genus Numidarũ infidũ, ingenio mobili, nouarum rerũ auidum esse. itaq; legatos aliũ ab alio diuersos aggreditur: ac paullatim tentando, postquam opportunos sibi cognouit, multa pollicendo persuadet, vti Iugurtham maxime viuum, sin id parum procedat, necatum sibi traderent: ceterum palam, quæ ex voluntate forent, regi nuntiari iubet. deinde ipse paucis diebus, intento, atque infesto exercitu in Numidiam procedit: vbi, contra belli faciem, tuguria plena hominũ, pecora, cultorésque in agris erãt: ex oppidis, & mapalibus, præfecti regis* obuiam procedebant, parati frumentum dare, commeatũ portare, postremo omnia, quæ imperarentur, facere. neque Metellus iccirco minus, sed pariter ac si hostes adessent, munito agmine incedere, late explorare omnia, illa deditionis signa ostentui credere, & insidijs locum tẽtare. itaque ipse cum expeditis cohortibus, * itẽ funditorum, & sagittariorum delecta manu apud primos erat: in postremo C. Marius legatus cum equitibus curabat:

*rabat: in vtrumque latus auxiliarios equites tribunis legionum, & præfectis cohortiū dispertiuerat: vt cum his permisti velites, quocumque accederent, equitatus hostium propulsarent. nam in Iugurtha tantus dolus, tantáque peritia locorum, & * militiæ inerat, vt, absens an præsens, pacem an bellum gerens perniciosior esset, in incerto haberetur. Erat haud longe ab eo itinere, quò Metellus pergebat, oppidum Numidarum, nomine Vacca, forum rerum venalium totius regni maxime celebratū; vbi & incolere, & mercari consueuerant Italici generis multi mortales. huc consul, simul tentandi gratia, & si paterentur opportunitates loci, præsidium imposuit: præterea imperauit frumentum, & alia, quæ bello vsui forent, comportare: ratus id, quod res monebat, frequentiam negotiatorū, & commeatum iuuaturum exercitum, & iam paratis rebus munimēto fore. Inter hæc negotia Iugurtha impensius modo legatos supplices mittere, pacem orare: præter suam, liberorúmque vitam, omnia Metello dedere. quos item consul vti priores, illectos ad proditionem domum dimittebat: regi pacem, quam postulabat, neque abnuere, neque polliceri, & inter eas moras promissa legatorum exspectare. Iugurtha vbi Metelli dicta cum factis composuit, ac suis se artibus tentari animaduertit; quippe cui verbis pax nuntiabatur, ceterū re bellum asperrimum erat, vrbs maxima alienata, ager hostibus cognitus, animi popula-*

*rium tẽtati;coactus rerum necessitudine, statuit armis certare. igitur, explorato hostium itinere, in spem victoriæ adductus ex opportunitate loci, quàm maximas potest copias omnium generũ parat, ac per tramites occultos exercitum Metelli anteuenit. Erat in ea parte Numidiæ, quam Adherbal in diuisione possederat, flumen à meridie oriẽs, nomine Muthul: à quo mons aberat ferme millia passuum xx. tractu pari, vastus ab natura, & humano cultu: sed ex eo medio quasi collis oriebatur in immensum pertingẽs, vestitus oleastro, ac myrtetis, aliisq; generibus arborum, quæ*humi arido, atq; arenoso gignuntur. media autem planicies deserta, penuria aquæ, præter flumini propinqua loca. ea cõsita arbustis, pecore, atq; cultoribus frequentabantur. igitur in eo colle, quem transuerso itinere porrectum docuimus, Iugurtha extenuata suorum acie consedit: elephantis, & parti copiarum pedestriũ Bomilcarem præfecit: eúmq; edocet, quæ ageret: ipse propior montem cum omni equitatu, & peditibus delectis suos collocat: dein singulas turmas, & manipulos circumiens monet, atque obtestatur, vti memores pristinæ virtutis, victoriæ, sese, regnúmq; suum ab Romanorũ auaritia defendãt: cum iis certamen fore, quos antea victos sub iugum miserint: ducem illis non animũ, mutatum: quæ ab imperatore decuerint, omnia suis prouisa: locum superiorẽ, vti prudentes cum imperitis, ne pauciores cum pluribus, aut rudes *cum bello*

melio

melioribus manū consereret: proinde parati, intentiq; essent, signo dato, Romanos inuadere: illū diem aut omnes labores, & victorias confirmaturum, aut maximarum ærumnarum initium fore. ad hoc viritim, vti quemq; ob militare facinus pecunia, aut honore extulerat, cōmonefacere beneficij sui, & eum ipsum alijs ostentare: postremo, pro cuiusq; ingenio pollicendo, minitando, obtestando, alium alio modo excitare: cum interim Metellus, ignarus hostium, monte degrediens cum exercitu conspicatur. primo dubius, quidnam insolita facies ostenderet, (nam inter virgulta equi, Numidæq; consederant, neq; plane occultati humilitate arborum, & tamen, quidnam esset, incerti, cum natura loci, tum dolo ipsi, atque signa militaria, obscurati) dein, breui cognitis insidijs. paulisper agmen constituit. ibi commutatis ordinibus, in dextro latere, quod proximum hostibus erat, triplicibus subsidijs aciem instruxit: inter manipulos funditores, & sagittarios dispertit: equitatum omnem in cornibus locat: ac pauca pro tempore milites cohortatus, aciem, sicuti instruxerat, transuorsis principijs in planum deducit. sed, vbi Numidas quietos, neque colle degredi animaduertit, veritus ex anni tempore, & inopia aquæ, ne siti conficeretur exercitus, Rutiliū legatum cum expeditis cohortibus, & parte equitū præmisit ad flumē, vti locū castris ante caperet, existimās hostes crebro impetu, & transuorsis prœlijs iter suum remora-

*turos, &, quoniam armis diffiderent, laßitudinē & sitim militum tentaturos. deinde ipse pro re, atque loco, sicuti monte descenderat, paullatim procedere: Marium *post principia habere: ipse cū sinistræ alæ equitibus esse, qui in agmine principes facti erant. At Iugurtha, vbi extremum agmen Metelli primos suos prætergressum videt, præsidio quasi duum millium peditum montem occupat, quà Metellus descenderat: ne forte cedentibus aduersarijs receptui, ac post munimento foret: dein, repente signo dato, hostes inuadit. Numidæ alij postremos cædere: pars à sinistra, ac dextra tentare: infensi adesse, atque instare, omnibus locis Romanos ordines conturbare. quorum etiam qui firmioribus animis obuij hostibus fuerant, ludificati incerto prœlio ipsi modo eminus sauciabantur, neq; contra feriendi, aut conferendi manum copia erat. ante iam docti ab Iugurtha equites, vbi Romanorum turma insequi cœperat, non confertim, neque in vnum sese recipiebant, sed alius *aliò quammaxime diuersi. ita numero priores, si à persequendo hostes deterrere nequiuerant, disiectos ab tergo, aut lateribus circumueniebant: sin opportunior fugæ collis, quàm campi fuerant, * eò vero consueti Numidarum equi facile inter virgulta euadere; nostros asperitas, & insolētia loci retinebat. ceterum facies totius negotij varia, incerta, fœda, atq; miserabilis: dispersi à suis, pars cedere, alij insequi: neq; signa, neq; ordines obseruare: vbi*

ab alio

ea

quem

quemque periculum ceperat, ibi resistere, ac propulsare: arma, tela, equi, viri, hostes, *ciues permixti, nihil consilio, neq; imperio agi: fors omnia regere. itaque multum diei processerat, cum etiã tum euentus in incerto erat. denique, omnibus labore, & æstu* languidis, Metellus, vbi videt Numidas minus instare, paullatim milites in vnum conducit: ordines restituit, & cohortes legionarias quattuor aduersus pedites hostiũ collocat. eorum magna pars superioribus locis fessa consederat. simul orare, & hortari milites, ne deficerent, neu paterentur hostes fugientes vincere; neque illis castra esse, neque munimentũ vllum, quò cedẽtes tenderent: in armis omnia sita. Sed nec Iugurtha quidem interea quietus erat: circuire, hortari, renouare prœlium, & ipse cum delectis tentare omnia: subuenire suis, hostibus dubijs instare; quos firmos cognouerat, eminus pugnando retinere. Eo modo inter se duo imperatores, summi viri, certabant. ipsi pares, ceterum opibus disparibus. nam Metello virtus militum erat, locus aduersus: Iugurthæ alia omnia, præter milites, opportuna. Denique Romani, vbi intelligunt neq; sibi profugium esse, neq; ab hoste copiam pugnandi fieri; & iam die vesper aderat; aduerso colle, sicuti præceptum fuerat, euadunt. amisso loco Numidæ fusi, fugatique pauci interiere: plerosq; velocitas, & regio hostibus ignara tutata sunt. Interea Bomilcar, quem elephantis, & parti copiarũ pedestrium præfectum

atque ciues

languentibus,

*ab Iugurtha supra diximus, vbi eum Rutilius. prætergressus est, paullatim suos in æquum locum deducit: ac, dum legatus ad flumen, quò præmissus erat, festinans pergit, quietus, vti res postulabat, aciem exornat: neque remittit interim, quid vbique hostis ageret, explorare. postquam Rutilium consedisse iam, & animo vacuum accepit, simulq; ex Iugurthæ prælio clamorem augeri, veritus ne legatus, cognita re, laborantibus suis auxilio foret, aciem, quam diffidens virtuti militum*arte statuerat, quo hostium itineri officeret, latius porrigit; eoq; modo ad Rutilij castra procedit. Romani ex improuiso pulueris vim mãgnam animaduertunt. nam prospectum ager arbustis consitus prohibebat. & primo rati humum aridam vento agitari: post, vbi æquabilem manere, &, sicuti acies mouebatur, magis magisq; appropinquare vident; cognita re properantes arma capiunt, ac pro castris, sicuti imperabatur, consistunt. deinde, vbi propius ventum est, vtrinque magno clamore concurritur. Numidæ tantummodo remorati, dum in elephantis auxilium putant, postquam eos impeditos ramis arborum, atque ita disiectos circumueniri vident, fugam faciunt: ac plerique, abiectis armis, collis, aut noctis, quæ iam aderat, auxilio integri abeunt. elephanti quattuor capti, reliqui omnes, XL. numero, interfecti. At Romani quamquam itinere, atque opere castrorum, & prælio fessi, lassiq; erant: tamen, quòd Metellus amplius opinione*

ne

ne morabatur, instructi, intentiq; obuiam procedunt. nam dolus Numidarum nihil languidi, neque remissi patiebatur. ac primo obscura nocte, postquam haud procul inter se erant, strepitu, velut hostes aduentarent, alteri apud alteros formidinem simul, & tumultum facere: & pæne imprudentia admissum facinus miserabile, ni vtrinque præmissi equites rem explorauissent. igitur pro metu repēte gaudium exortum. milites alius alium læti appellant, acta edocent, atque audiunt: sua quisque fortia facta ad cælum effert. QVIPPE *res humanæ ita sese habent: in victoria vel ignauis gloriari licet: aduorsæ res etiã bonos detrectant. Metellus in ijsdem castris quatriduo moratus, saucios cum cura reficit, meritos in prælijs more militiæ donat, vniuersos in concione laudat, atque agit gratias: hortatur, ad cetera, quæ leuia sunt, parem animum gerant: pro victoria satis iam pugnatum, reliquos labores prò præda fore. tamen interim transfugas, & alios opportunos, Iugurtha vbi gentium, aut quid agitaret, cum paucis ne esset, an exercitum haberet, vt sese victus gereret, exploratum misit. At ille sese in loca saltuosa, & natura munita receperat: ibiq; cogebat exercitum numero hominum ampliorem, sed hebetem, infirmum, agri ac pecoris magis, quàm belli, cultorem. id ea gratia eueniebat, quòd præter regios equites nemo omnium Numidarum ex fuga regem sequitur: quò cuiusque animus fert, eò discedunt: neque id flagitium*

*militiæ ducitur. ita se mores habent. Igitur Metellus, vbi videt animum regis etiam tum ferocem esse; bellum renouari, quod nisi ex illius *lubidine geri non posset; præterea iniquum certamen sibi cum hostibus esse; minore detrimento illos vinci, quàm suos vincere; statuit non prælijs, neque acie, sed alio more bellum gerundum. itaque in loca Numidiæ opulentissima pergit: agros vastat: multa castella, & oppida, temere munita, aut sine præsidio, capit, incenditq́; puberes interfici iubet, alia omnia militum esse prædam. ea formidine multi mortales Romanis dediti obsides: frumentum, & alia quæ vsui forent, affatim præbita: vbicumque res postulabat, præsidium impositum. Quæ negotia multo magis, quàm prælium male pugnatum ab suis, regem terrebant. quippe cuius spes omnis in fuga sita erat, sequi cogebatur; & qui sua loca defendere nequiuerat, in alienis bellum gerere. tamen ex inopia, quod optimum videbatur, consilium capit: exercitum plerumque in ijsdem locis opperiri iubet: ipse cum delectis equitibus Metellum sequitur: nocturnis, & auijs itineribus ignoratus, Romanos palantes repente aggreditur. eorum plerique inermes cadunt, multi capiuntur: nemo omnium intactus profugit: & Numidæ prius quàm ex castris subueniretur, sicuti iussi erant, in proximos colles discedunt. Interim Romæ gaudium ingens ortum cognitis Metelli rebus: vt seseq́;, & exercitum more maiorum gereret: in aduerso loco, victor tamen*

men

men virtute fuisset: hostium agro potiretur: Iugurtham, magnificum ex Auli socordia, spem salutis in solitudine, aut fuga coegisset habere. itaque senatus ob ea feliciter acta dijs immortalibus supplicia decernere: ciuitas trepida antea, sollicita de belli euentu, læta agere: de Metello fama præclara esse. Igitur eo intentior ad victoriam niti: omnibus modis festinare: cauere tamen, necubi hosti opportunus fieret: meminisse, POST gloriam inuidiam sequi. ita, quo clarior, eo magis anxius erat: neque post insidias Iugurthæ effuso exercitu prædari. vbi frumento, aut pabulo opus erat, cohortes cum omni equitatu præsidium agitabant: exercitus partem ipse, reliquos Marius ducebat. sed igni magis, quàm præda, ager vastabatur. duobus locis haud longe inter se castra faciebant. vbi vi opus erat, cuncti aderant: ceterum, quo fuga, atque formido latius cresceret, diuersi agebant. Eo tempore Iugurtha per colles sequi: tempus, aut locum pugnæ quærere: quà venturum hostem audierat, pabulum & aquarum fontes, quorum penuria erat, corrumpere: modo se Metello, interdum Mario ostendere: postremos in agmine tentare, ac statim in colles regredi: rursus alijs, post alijs minitari: neque prælium facere, neque otium pati, tantummodo hostem ab incepto retinere. Romanus imperator vbi se dolis fatigari videt, neque ab hoste copiam pugnandi fieri; vrbem magnam, & in ea parte, qua sita erat, arcem regni, nomine Zamã,

statuit oppugnare, ratus id, quod negotium posce bat, Iugurtham laborantibus suis auxilio ventu rum, ibique prælium fore. At ille, quæ parabantur, à perfugis edoctus, magnis itineribus Metel lum anteuenit: oppidanos hortatur, mœnia defen dant, additis auxilio perfugis: quod genus ex copijs regis, quia fallere nequibat, firmißimum erat. præterea pollicetur, in tempore semet cum exercitu adfore. ita cōpositis rebus, in loca quam maxime occulta discedit, ac post paullo cognoscit, Marium ex itinere frumentatum cum paucis cohortibus Siccam missum. quod oppidum primum omnium post malam pugnam ab rege defe cerat, eò cum delectis equitibus noctu pergit, & iam egredientibus Romanis in porta pugnam fa cit: simul magna voce Siccenses hortatur, vti co hortes ab tergo circumueniant: fortunam illis præclari facinoris casum dare, si id fecerint: postea sese in regno, illos in libertate sine metu ætatem acturos. Ac ni Marius signa inferre, atque euadere oppido properauisset, profectò cuncti, aut magna pars Siccensium fidem mutauissent. tanta mobilitate sese Numidæ gerunt. sed milites Iugurthini paullisper ab rege sustentati, post quā maiore vi hostes vrgent, paucis amißis, profugi discedunt. Marius ad Zamam peruenit. id oppidum in campo situm, magis opere, quàm natura munitum erat, nullius idoneæ rei egens, armis vi risq; opulentum. igitur Metellus, pro tempore, atque loco paratis rebus, cuncta mœnia exercitu circumue

circumuenit: legatis imperat, vbi quisq; curaret: deinde, signo dato, vndiq; simul clamor ingẽs oritur. neq; ea res Numidas terret: infensi, intentiq; sine tumultu manent: prælium incipitur. Romani pro ingenio quisque, pars eminus glande, aut lapidibus pugnare: alij succedere, ac murum modo suffodere, modo scalis aggredi, cupere prælium manibus facere. Contra ea oppidani in proximos saxa voluere, sudes, pilas; præterea picem, & sulphure tædam mixtam ardẽti mittere. sed ne illos quidem, qui procul manserant, timor animi satis muniuerat. nam plerosq; iacula, tormentis, aut manu emissa, vulnerabant: pariq; periculo, sed fama impari, boni, atque ignaui erant. Dum apud Zamam sic certatur, Iugurtha ex improuiso castra hostium cum magna manu inuadit: remissis, qui in præsidio erant, & omnia magis, quàm prælium, exspectantibus, portam irrumpit. At nostri, repentino metu perculsi, sibi quisque pro moribus consulunt: alij fugere, alij arma capere: magna pars vulnerati, aut occisi. ceterum ex omni multitudine non amplius XL. memores nominis Romani, grege facto locum cepere paullo, quàm alij, editiorem: neque inde maxima vi depelli quiuerunt: sed tela eminus missa remittere, pauci in pluribus minus frustrari: sin Numidæ propius accessissent, ibi vero virtutem ostendere, & eos maxima vi cædere, fundere, atque fugare. Interim Metellus, cum acerrime rem gereret, clamorem & tumultũ hostilem à tergo

accep

*accepit: deinde, conuerso equo, animaduertit fugam ad se versum fieri. quæ res indicabat populares esse. igitur equitatum omnem ad castra propere misit, ac statim C. Marium cum cohortibus sociorum; eumq; lacrymans per amicitiam, perq; remp. obsecrat, ne quam contumeliam remanere in exercitu victore, neue hostes inultos abire sinat. ille breui mandata efficit. at Iugurtha munimento castrorum impeditus, cum alij super vallum præcipitarentur, alij in angustijs ipsi sibi properantes officerent, multis amißis in loca munita sese recipit. Metellus, infecto negotio, postquam nox aderat, in castra cum exercitu reuertitur. Igitur postero die, prius quàm ad oppugnandum egrederetur, equitatum omnem in ea parte, quà regis aduentus erat, pro castris agitare iubet: portas, & proxima loca tribunis dispertit: deinde ipse pergit ad oppidum, atque, vti superiore die, murum aggreditur. Interim Iugurtha ex occulto repente nostros inuadit. qui in proximo locati fuerant, paullisper territi perturbantur: reliqui cito subueniunt. neque diutius Numidæ resistere quiuißet, ni pedites cum equitibus permixti, magnam cladem congressu facerent: quibus illi freti, non vti equestri prælio solet, sequi, *dein cedere, sed aduersis equis concurrere, implicare, ac perturbare aciem: ita, expeditis peditibus suis, hostes pæne victos dare. Eodem tempore apud Zamam magna vi certabatur. vbi quisque legatus, aut tribunus curabat, eò acerrime niti, neque alius*

lius

lius in alio magis, quàm in se, spem habere: pariterq; oppidani agere, oppugnare, aut parare omnibus locis: auidius alteri alteros sauciare, quàm semet tegere. clamor permixtus hortatione, lætitia, gemitu: item strepitus armorum ad cælum ferri: tela vtrimque volare. sed illi, qui mœnia defensabant, vbi hostes paullulum modo pugnam remiserant, intenti prælium equestre prospectabant. eos, vti quæque Iugurthæ res erant, lætos modo, modo pauidos animaduerteres: ac, sicuti à suis audiri, aut cerni possent, monere alij, alij hortari, aut manu significare, aut niti corporibus: huc, & illuc, quasi vitabundi, aut iacientes tela, agitare. Quod vbi Mario cognitum est, (nā is in ea parte curabat) consulto lenius agere, ac diffidentiam rei simulare: pati Numidas sine tumultu, regis prælium visere. ita, illis studio suorum astrictis, repente magna vi murum aggreditur: & iam scalis egressi milites, prope summa ceperant, cum oppidani concurrunt, lapidesq;, & ignem, præterea alia tela ingerunt. nostri primo resistere: deinde, vbi vnæ, atque alteræ scalæ comminutæ, qui supersteterant afflicti sunt: ceteri, quoquo modo potuere, pauci integri, magna pars confecti vulneribus, abeunt. denique vtrimque prælium nox diremit. Metellus postquam videt frustra inceptum, neque oppidum capi, neque Iugurtham, nisi ex insidijs, aut suo loco pugnam facere. & iam æstatem exactam esse, ab Zama discedit; & in ijs vrbibus, quæ ab rege

defecerant,

defecerăt, satisq; munitæ loco, aut mœnibus erăt, præsidia imponit. ceterum exercitum in prouincia, quæ proxima est Numidiæ, hiemandi gratia collocat. neque id tempus ex aliorum more quieti, aut luxuriæ consedit, sed, quoniam armis bellum parum procedebat, insidias regi per amicos tendere, & eorum perfidia pro armis vti parat. igitur Bomilcarem, qui Romæ cum Iugurtha fuerat, & inde, vadibus datis de Maßiuæ nece, clam iudicium fugerat, quòd ei per maximam amicitiam maxima copia fallendi erat, multis pollicitationibus aggreditur: ac primo efficit, vti ad se colloquendi gratia occultus veniat: deinde, fide data, si Iugurtham viuum, aut necatum sibi tradidisset, fore, vt illi senatus impunitatem, & sua omnia concederet, facile Numidæ persuadet, cum ingenio infido, tum metuenti, ne, si pax cum Romanis fieret, ipse per condiciones ad supplicium traderetur. is, vbi primum opportunum fuit, Iugurtham anxium, ac miserantem fortunas suas accedit: monet, atque lacrymans obtestatur, vti aliquando sibi, liberisq;, & genti Numidarum, optime meritæ, prouideat: omnibus prælijs sese victos, agrũ vastatum, multos mortales captos, occisos, regni opes cõminutas esse: satis sæpe iam & virtutẽ militum, & fortunã tentatã: caueat, ne, illo cunctăte, Numidæ sibi consulant. his, atq; talibus alijs ad deditionem animum regis impellit. mittuntur ad imperatorem legati, qui Iugurtham imperata facturum dicerent, ac sine vlla

pactione

pactione sese, regnumq; suum in illius fidem tradere. Metellus propere cunctos senatorij ordinis ex hibernis accersiri iubet: eorũ, atque aliorum, quos idoneos ducebat, consilium habet. ita more maiorum, ex consilij decreto, per legatos Iugurthæ imperat, argenti pondo ducenta millia, elephantos omnes, equorum, & armorum aliquantulum. Quæ postquam sine mora facta sunt, iubet omnes perfugas vinctos adduci. eorum magna pars, vti iussum erat, adducti: pauci, cum primum deditio cœpit, ad regem Bocchum in Mauritaniam abierant. Igitur Iugurtha, vbi armis, virisq;, & pecunia spoliatus est, cum ipse* ad imperãdum Tisdrum vocaretur, rursus cœpit flectere animum suum, ET ex mala cõsciẽtia digna timere. denique, multis diebus per dubitationem consumptis, cum modo tædio rerum aduersarum omnia bello potiora duceret; interdum secum ipse reputaret, quàm grauis casus in seruitium ex regno foret; multis, magnisq; præsidijs nequidquam perditis, de integro bellũm sumit. & Romæ senatus, de prouincijs consultus, Numidiam Metello decreuerat. Per idem tẽpus Vticæ forte C. Mario, per hostias dijs supplicanti, magna, atque mirabilia portendi haruspex dixerat: proinde, quæ animo agitabat, fretus dijs ageret: fortunam quamsæpissime experiretur: cuncta prospere euentura. At illum iam antea consulatus ingens cupido exagitabat: ad quem capiundum, præter vetustatem familiæ, alia omnia abunde erant, industria,

probitas,

*probitas, militiæ magna ſcientia, animus belli ingens, *domi modicus, libidinis, & diuitiarum victor, tantummodo gloriæ auidus. ſed is natus, & per omnem pueritiam Arpini alitus, vbi primũ ætas militiæ patiens fuit, ſtipendijs faciundis, non Græca facundia, neque vrbanis munditijs ſeſe exercuit: ita inter artes bonas integrum ingenium breui adoleuit. ergo vbi primũ tribunatum militum à populo petit, pleriſque faciẽ eius ignorantibus facile notus per omnes tribus declaratur. deinde ab eo magiſtratu alium poſt alium ſibi peperit: ſemperq; in poteſtatibus eo modo agitabat, vt ampliore, quàm gerebat, dignus habe retur. tamen is ad id locorum talis vir (nam poſtea ambitione præceps datus eſt) conſulatum appetere non audebat. etiam tum alios magiſtratus plebes, conſulatum nobilitas inter ſe per manus tradebat. nouus nemo tam clarus, neq; tam egregius factis erat, quin is indignus illo honore, & quaſi pollutus haberetur. igitur, vbi Marius haruſpicis dicta eodem, quò cupido animi hortabatur, intendere videt, ab Metello petendi gratia miſsionem rogat: cui quamquam virtus, gloria, atque alia optanda bonis ſuperabant, tamen inerat contemptor animus, & ſuperbia, commune nobilitatis malum. itaque primum commotus inſolita re, mirari eius conſilium, & quaſi per amicitiam monere, ne tam praua inciperet, neu ſuper fortunam animum gereret:* N O N *omnia omnibus cupienda eſſe: debere illi res ſuas ſatis*

placere:

placere: postremo caueret id petere à populo R. quod illi iure negaretur: postquam hæc, atq; alia talia dixit, neque animus Marij flectitur; respondit, vbi primum potuisset per negotia publica, facturũ sese, quæ peteret. ac postea sæpius eadem postulanti fertur dixisse, ne festinaret abire, satis mature illum cum filio suo consulatum petiturum. is eo tempore contubernio patris ibidem militabat, annos natus circiter XX. *quæ res Marium cum pro honore, quem affectabat, tum cõtra Metellum vehementer accenderat. ita cupidine, atque ira, pessimis consultoribus, grassari: neque facto vllo, neque dicto abstinere, quod modo ambitiosum foret: milites, quibus in hibernis præerat, laxiore imperio, quàm antea, habere: apud negotiatores, quorum magna multitudo Vticæ erat, criminose simul ac magnifice de bello loqui: dimidia pars exercitus si sibi permitteretur, paucis diebus Iugurtham in catenis habiturum: ab imperatore consulto bellum trahi, quòd homo inanis, & regiæ superbiæ, imperio nimis gauderet. quæ omnia illis eo firmiora videbãtur, quòd diuturnitate belli res familiares corruperant:* ET *animo cupienti nihil satis festinatur.*

Erat præterea in exercitu nostro Numida quidã, nomine Gauda, Manastabalis filius, Massanissæ nepos, quem Micipsa testamento secundum heredem scripserat, morbis confectus, & ob eam caussam mente paullulum imminuta. cui Metellus petenti regum more, vt sellam iuxta po-

*neret, item postea custodiæ caussa turmam equitum Romanorum, vtrumq; negauerat: honorem, quòd eorum modo foret, quos populus R. reges appellauisset: præsidium, quòd contumeliosum in eos foret, si equites Romani, satellites Numidæ traderentur. hunc Marius anxium aggreditur, atq; hortatur, vt contumeliarum in imperatorem cum suo auxilio pœnas petat: hominem ob morbos animo parum valido secunda oratione extollit: illum regem, ingẽtem virum, *Massanissæ nepotem esse: si Iugurtha captus, aut occisus foret, imperium Numidiæ sine mora habiturum: id adeo mature posse euenire, si ipse consul ad id bellum missus foret. itaq; & illũ, & equites Romanos, milites, & negotiatores, alios ipse, plerosque spes pacis impellit, vti Romam ad suos necessarios aspere in Metellum de bello scribãt, Marium imperatorem poscant. sic à multis illi mortalibus honestissima suffragatione consulatus petebatur. simul ea tempestate plebes, nobilitate fusa, per legem Mamiliam nouos extollebat. ita Mario cuncta procedere. Interim Iugurtha, postquam, omissa deditione, bellum incipit, cum magna cura parare omnia, festinare, cogere exercitum: ciuitates, quæ ab se defecerant, formidine, aut ostentando præmia affectare: communire suos locos: arma, tela, aliáque, quæ spe pacis amiserat, reficere, aut commercari: seruitia Romanorum allicere, & eos ipsos, qui in præsidijs erant, pecunia tentare: prorsus nihil intactum,*

Masinissę

*ctum, neque quietum pati: cuncta agitare: igitur Vaccenses, quò Metellus initio, Iugurtha pacificante, præsidium imposuerat, fatigati regis supplicijs, neque antea voluntate alienati, principes ciuitatis inter se coniurant: (nam vulgus, vti plerumque solet, & maxime Numidarum, ingenio mobili, seditiosum, atque discordiosum erat, cupidum nouarum rerũ, quieti & otio aduersum) dein, compositis inter se rebus, in diem tertium constituunt, quòd is festus celebratusq; per omnem Africam ludum & lasciuiã magis, quàm formidinem, ostẽtabat. sed, vbi tempus fuit, centuriones, tribunósque militares, & ipsum præfectum oppidi T. Turpiliũ * Silanum, alius alium domos suos inuitant: eos omnes, præter Turpilium, inter epulas obtruncant: postea milites palantes, inermes, quippe in tali di , & sine imperio, aggrediuntur. idem plebes facit, pars edocti ab nobilitate, alij studio talium rerum incitati, queis acta, consiliumq; ignorãtibus tumultus ipse, & res nouæ satis placebant. Romani milites, perculsi improuiso metu, incerti ignariq; quid potissimum facerent, trepidare. *arcem oppidi, vbi signa, & scuta erant, præsidium hostium, portæ ante clausæ fugam prohibebãt. ad hoc mulieres, puériq; pro tectis ædificiorum saxa, & alia, quæ locus præbebat, certatim mittere. ita neq; cáueri anceps malum, neq; à fortiß. mis infirmißimo generi resisti posse: iuxta boni, malique, strenui, & imbecilles multi obtrũcari. in ea tãta asperitate,*

sæuißimis Numidis, & oppido vndiq; clauso, Turpilius præfectus vnus ex omnibus Italicis profugit intactus, id misericordia ne hospitis, an pactione, an casu ita euenerit, parum comperimus: nisi, quòd illi in tanto malo turpis vita integra fama potior fuit, improbus intestabilisque videtur. Metellus, postquam de rebus Vaccæ actis comperit, paullisper mæstus è conspectu abit: deinde, vbi ira, & ægritudo permißa sunt, cũ maxima cura vltum ire iniurias festinat. legionem, cum qua hiemabat, & quàm plurimos potest Numidas equites pariter cum occasu solis expeditos educit: & postera die circiter horã tertiam peruenit in quandã planitiem, locis paullo superioribus circumuentam. ibi milites fessos itineris magnitudine, & iam abnuẽtes omnia, docet oppidum Vaccã non amplius mille passuum abesse: decere illos reliquum laborem æquo animo pati, dum pro ciuibus suis, viris fortißimis, atque miserrimis, pœnas caperent. præterea prædam benigne ostentat. sic animis eorũ arrectis, equites in primo latere, pedites quamarctißime pergere. & signa occultare iubet. Vaccenses vbi animaduertere ad se vorsum exercitum pergere, primo, vti res erat, Metellum esse rati portas clausere: deinde, vbi neq; agros vastari, & eos, qui primi aderant, Numidas equites vident; rursum Iugurtham arbitrati, cũ magno gaudio obuij procedunt. equites peditésq;, repente signo dato, alij vulgum effusum oppido cædere: alij ad portas

festinare: pars turres capere: ira, atque spes prædæ amplius, quàm lassitudo, posse. ita Vaccenses biduum modo ex perfidia lætati: ciuitas magna, atq; opulens pœnæ cuncta, aut prædæ fuit. Turpilius, quem præfectum oppidi vnum ex omnibus profugisse supra ostẽdimus, iussus à Metello caussam dicere, postquam sese parum expurgat, condẽnatus, verberatúsq; pœnas capite soluit. nam is ciuis ex Latio erat. Per idem tempus Bomilcar, cuius impulsu Iugurtha deditionem, quam metu deseruit, inceperat, suspectus regi, & ipse eum suspiciens, nouas res cupere: ad perniciem eius dolum quærere: diu noctúq; fatigare animũ. deniq;, omnia tentando, sociũ sibi adiungit Nabdalsam, hominem nobilẽ, magis opibus clarum, acceptúmque popularibus suis: qui plerumque exercitũ ductare seorsum ab rege, & omnes res exsequi solitus erat, quæ Iugurthæ fesso, aut maioribus adstricto superauerát: ex quo illi gloria, opésq; inuentæ. igitur vtriusque consilio dies insidijs statuitur: cetera, vti res posceret, ex tempore parari placuit. Nabdalsa ad exercitũ profectus, quem inter hiberna Romanorum iussus habebat, ne ager inultis hostibus vastaretur. is postquam, magnitudine facinoris perculsus, ad tempus non venit; metúsq; rem impediebat; Bomilcar simul cupidus incepta patrandi, & timore socij anxius, ne, omisso vetere consilio, nouum quæreret; litteras ad eũ per homines fideles mittit: in queis mollitiem, socordiámq; viri accusare:

testari deos, per quos iurasset: monere, ne præmia Metelli in pestem suam conuerteret: Iugurthæ exitium adesse: ceterum, sua ne, an virtute Metelli periret, id modo agitari: proinde reputaret cum animo suo, præmia, an cruciatum mallet. sed cum eæ litteræ allatæ, forte Nabdalsa, exercito corpore fessus, in lecto quiescebat: vbi, cognitis Bomilcaris verbis, primo cura eum, deinde, vti ægrum animũ solet, somnus cepit. erat ei Numida quidem negotiorum curator fidus, acceptúsq;, & omnium cõsiliorum, nisi nouissimi, particeps. qui postquam allatas litteras audiuit, ex consuetudine ratus opera, aut ingenio suo opus esse, in tabernaculum introiuit: &, dormiente illo, epistolam, super caput in puluino temere positam, sumit, ac perlegit; dein propere, cognitis insidijs, ad regem pergit. Nabdalsa, post paullo experrectus, vbi neq; epistolam reperit, & rem omnem, vti acta erat, ex perfugis cognouit; primo inducẽ persequi conatus; postquam id frustra fuit, Iugurtham placandi gratia accedit: dicit, quæ ipse parauisset facere, perfidia clientis sui præuenta: lacrymans obtestatur per amicitiam, pérque sua antea fideliter acta, ne super tali scelere suspectum sese haberet. ad ea rex aliter, atq; animo gerebat, placide respõdit. Bomilcare, aliisq; multis, quos socios insidiarum cognouerat, interfectis, iram oppresserat, ne qua ex eo negotio seditio oriretur. neq; post id locorum Iugurthæ dies, aut nox vlla quieta fuit: neque loco, neque mortali

cuiquam,

*cuiquam, aut tempori satis credere: ciues, hostésq; iuxta metuere: circumspectare omnia, & omni strepitu pauescere: alio, atque alio loco sæpe contra decus regium noctu requiescere: * interdum somno excitus, arreptis armis tumultum facere: ita formidine, quasi vecordia, exagitari. Igitur Metellus, vbi de casu Bomilcaris, & indicio patefacto ex perfugis cognouit, rursus tamquam ad integrum bellum cuncta parat, festinátque. Marium, fatigantem de profectione, simul, & inuitum, & offensum sibi parum idoneum ratus, domum dimittit. & Romæ plêbes, litteris, quæ de Metello, ac Mario missæ erant, cognitis, volenti animo de ambobus acceperant. imperatori nobilitas, quæ antea decori fuerat, inuidiæ esse: at illi alteri generis humilitas fauorem addiderat: ceterum in vtroque magis studia partium, quàm bona, aut mala sua, moderari. præterea seditiosi magistratus vulgus exagitare, Metellum omnibus concionibus capitis arcessere, Marij virtutem in maius celebrare. denique plebes sic accensa, vti opifices, agrestésq; omnes, quorum res, fidésque in manibus sitæ erant, relictis operibus frequentarent Marium, & sua necessaria post illius honorem ducerent. ita perculsa nobilitate, post multas tempestates nouo homini consulatus mandatur: & postea populus à tribuno pl. L. Manlio Mantino rogatus, quem vellet cum Iugurtha bellum gerere, frequens Marium iussit. sed senatus paullo ante Metello Numidiam*

decreuerat. ea res frustra fuit. Eodem tempore Iugurtha, amißis amicis, quorum plerosque ipse necauerat, ceteri formidine, pars ad Romanos, alij ad regem Bocchum profugerant; cum neque bellum geri sine administris posset, & nouorum fidem in tãta perfidia, veterum experiri periculosum duceret, varius incertúsq; agitabatur: neque illi res, neq; consilium, aut quisquam hominum satis placebat: itinera, præfectósque in dies mutare: modo aduersum hostes, interdum in solitudines pergere: sæpe in fuga, ac post paullo spem in armis habere: dubitare, virtuti, an fidei popularium minus crederet. ita, quocumque intenderat, res aduersæ erant. Sed inter eas moras repente sese Metellus cum exercitu ostendit. Numidæ ab Iugurtha pro tẽpore parati, instructiq; sunt: deinde prælium incipitur. qua in parte rex pugnæ adfuit, ibi aliquamdiu certatum: ceteri omnes eius milites primo congressu pulsi, fugatique: Romani signorum, & armorum, & aliquanto numero hostium potiti. nam ferme Numidas in omnibus prælijs magis pedes, quàm arma, tutati sunt. Ea fuga Iugurtha impensius modo rebus suis diffidens, cum perfugis, & parte equitatus in solitudines, dein Thalam peruenit, in oppidum magnum, & opulentum: ibique pleriq; thesauri, filiorum eius multus pueritiæ cultus erat. quæ postquam Metello comperta sunt, quamquam inter Thalam, fluménq; proximũ, in spatio milliũ quinquaginta, loca arida, atq; vasta esse

sta esse cognouerat, tamen spe patrandi belli, si eius oppidi potitus foret, omnes asperitates superuadere, ac naturam etiam vincere aggreditur. igitur omnia iumenta sarcinis leuari iubet, nisi frumento dierum x. ceterum vtres modo, & alia aquæ idonea portari præterea conquirit ex agris quàm plurimum potest domiti pecoris, eóq; imponit vasa cuiusq; modi, pleraque lignea, collecta ex tugurijs Numidarum. ad hoc finitimis imperat, qui se post regis fugam Metello dediderant, quamplurimum quisq; aquæ portaret: diem, locúmq;, vbi præsto forent, prædicit. ipse ex flumine, quam proximam oppido aquam esse supra diximus, iumēta onerat. eo modo instructus ad Thalam proficiscitur. deinde vbi ad id loci ventum, quò Numidis præceperat, & castra posita, munitáq; sunt; tanta repente cælo missa vis aquæ dicitur, vt ea modo exercitui satis supérq; foret. præterea cōmeatus spe amplior: quia Numidæ, sicuti pleriq; in noua deditione, officia intenderant. ceterum milites religione pluuia magis vsi; eáq; res multum animis eorū addiderat. nam rati sese dijs immortalibus curæ esse. deinde postero die, contra opinionem Iugurthæ, ad Thalam perueniunt. oppidani, qui se locorum asperitate munitos crediderant, magna atq; insolita re perculsi, nihilo segnius bellum parare: idē nostri facere. sed rex nihil iam Metello infectū credēs, quippe qui omnia arma, tela, *locos, tempora, denique naturam ipsam, ceteris imperitan*

ritantem, industria vicerat; cum liberis, & magna parte pecuniæ ex oppido noctu profugit; neq; postea in vllo loco amplius vna die, aut vna nocte moratus. simulabat sese negotij gratia properare; ceterum proditionem timebat, quam vitare posse celeritate putabat: nam talia consilia per otium ex opportunitate capi. At Metellus vbi oppidanos prælio intentos simul oppidũ & operibus, & loco munitum videt; vallo, fossáq; mœnia circumuenit. deinde iubet locis ex copia maxime idoneis vineas agere, supérq; aggerem iacere, & super aggerem impositis turribus opus, & ministros tutari. cõtra hæc oppidani festinare, parare, prorsus ab vtrisq; nihil reliquum fieri. deniq; Romani, multo ante labore, præliisque fatigati, post dies quadraginta, quàm eò vẽtum erat, oppido modo potiti: præda omnis à perfugis corrupta est. hi postquam murum arietibus feriri, résque suas afflictas vident, aurum, argentúmque, & alia, quæ prima ducuntur, domum regiam comportant: ibi vino & epulis onerati, illáque, & domum, & semet igni corrumpũt: & quas victi ab hostibus pœnas metuerant, eas ipsi volentes pependere. sed pariter cum capta Thala legati ex oppido Lepti ad Metellum venerãt, orantes vti præsidium, præfectúmq; eò mitteret: Hamilcarem quendam, hominem nobilem, factiosum, nouis rebus studere, aduersum quem neque imperia magistratuum, neque leges valerent: id ni festinaret, in summo periculo suam salutem,

*lutem, illorum socios fore. nam Leptitani iam inde à principio belli Iugurthini ad Bestiam consulem, & postea Romam miserant, amicitiam, societatémque rogatum: deinde, vbi ea impetrata fuere, semper boni, fidelésq; mansere, & cuncta à Bestia, Albino, Metellóq; imperata gnauiter fecerant. itaque ab imperatore facil…, quæ petebãt, adepti. Missæ eò cohortes Ligurum quattuor, & C. Annius præfectus. id oppidum ab Sidonijs conditum est. quos accepimus profugos ob discordias ciuiles, nauibus in eos locos venisse; ceterũ situm inter duas Syrtes: quibus nom…n ex re inditum. nam duo sunt sinus prope in extrema Africa, *impa… s magnitudine, pari natura: quorũ proxima terræ prealta sunt; cetera, vti fors tulit, alta; alia in tempestate vadosa. nã vbi mare magnum esse, & sæuire cœpit ventis, limum, arenámque, & saxa ingẽtia fluctus trahunt: ita facies locorum cum ventis simul mutatur: Syrtes ab tractu nominatæ. eius ciuitatis lingua modo conuersa connubio Numidarum legum, cultúsq; pleraq; Sidonica: quæ eo facilius retinebãt, quòd procul ab imperio regis ætatem agebant. inter illos, & frequentem Numidiam multi vastiq; loci erant. Sed, quoniam in has regiones per Leptitanorum negotia venimus, non indignum videtur, egregium, atq; memorabile facinus duorum Carthaginiẽsium memorare. eam rem nos locus admonuit. Qua tempestate Carthaginiẽses pleræque Africæ imperitabant, Cyrenenses quoque magni,*

magni, atque opulenti fuere. ager in medio arenosus vna specie: neque flumen, neq; mons erat, qui fines eorum discerneret. quæ res eos in magno diuturnóque bello inter se habuit. postquam vtrimque legiones, item classes sæpe fusæ, fugatæq;, & alteri alteros aliquantum attriuerant; veriti ne mox victos, victoresque defessos alius aggrederetur, per inducias sponsionem faciunt, vti certo die legati domo proficiscerentur: quo in loco inter se obuij fuissent, is cõmunis vtriusq; populi finis haberetur. igitur Carthagine duo fratres missi, quibus nomen Philenis erat, maturauere iter pergere: Cyrenẽses tardius iere. id socordia ne, an casu acciderit, parum cognoui. ceterũ solet in illis locis tempestas haud secus, atque in mari, retinere. nam, vbi per loca æqualia, & nuda gignentium vẽtus coortus arenam humo excitauit; ea magna vi agitata, ora, oculósquẽ implere solet, ita prospectu impedito, morari iter. postquam Cyrenenses aliquanto posteriores sese vident, & ob rem corruptam domi pœnas metuunt; criminari Carthaginienses ante tempus domo digressos; conturbare rem; denique omnia malle, quàm victi abire. sed cum Pœni aliã condicionem, tantummodo æquam, peterent, Græci optionẽ Carthaginiensibus faciũt; vt vel illi, quos fines populo suo peterent, ibi viui obruerentur; vel eadem condicione sese, quem in locum vellent, processuros. Philani, condicione probata, séque, vitámque suam reip. cõdonauere: ita viui

obru

obruti. Carthaginienses in eo loco Philanis fratribus aras consecrauere: aliíque illis domi honores instituti. nũc ad rẽ redeo. IVGVRTHA postquam, amissa Thala, nihil satis firmum contra Metellum putat; per magnas solitudines cum paucis profectus, peruenit ad Getulos, genus hominum ferum, incultúmque, & eo tempore ignarum nominis Romani. eorum multitudinem in vnum cogit: ac paullatim consuefacit ordines habere, signa sequi, imperium obseruare, item alia militaria facere. præterea regis Bocchi proximos magnis muneribus & maioribus promissis ad studium sui perlicit: queis adiutoribus regem aggressus, impellit, vti aduersum Romanos bellum suscipiat. id ea gratia facilius, *procliuiúsque fuit, quòd Bocchus initio huiusce belli legatos Romam miserat, fœdus, & amicitiam petitum. quã rem opportunissimã incepto bello pauci impediuerant, cæci auaritia, queis omnia honesta, atq; inhonesta vendere mos erat. etiam antea Iugurthæ filia Boccho nupserat. verum ea necessitudo apud Numidas, Maurósq; leuis ducitur: quia singuli pro opibus quisque quamplurimas vxores, denas alij, alij plures habent; sed reges eo amplius. ita animus multitudine distrahitur: nullam pro socia obtinet: pariter omnes viles sunt. Igitur in locum ambobus placitum exercitus conueniunt: ibi, fide data, & accepta, Iugurtha Bocchi animum oratione accendit: Romanos iniustos, profunda auaritia, communes omnium

hostes

hoſtes eſſe: eandem illos cauſſam belli cum Boccho habere, quam ſecum, & cum alijs gentibus, libidinem imperitandi, queis omnia regna aduerſa ſint: tum ſeſe, paullo ante Carthaginienſes, item regem Perſen, poſt vti quiſque opulentiſſimus videatur, ita Romanis hoſtem fore. His, atq; alijs talibus dictis, ad Cirtham oppidum iter conſtituunt: quòd ibi Q. Metellus prædam, captiuóſque, & impedimenta locauerat. ita Iugurtha ratus, aut, capta vrbe, pretium fore; aut ſi Romanus auxilio ſuis veniſſet, prœlio ſeſe certaturos. nam callidus id modo feſtinabat, Bocchi pacem imminuere; ne, moras agitãdo, aliud, quàm bellum, mallet. Imperator poſtquam de regum ſocietate cognouit, non temere, neque vti ſæpe iam victo Iugurtha conſueuerat, omnibus locis pugnandi copiam facit: ceterum, haud procul ab Cirtha caſtris munitis, reges opperitur, melius eſſe ratus: cognitis Mauris, quoniam is nouus hoſtis acceſſerat, ex commodo pugnam facere. Interim Romæ per litteras certior fit, prouinciam Numidiam Mario datam nam conſulem factum antea acceperat. quibus rebus ſupra bonum, atque honeſtum perculſus, neque lacrymas tenere, neque moderari linguam: vir egregius in alijs artibus, nimis molliter ægritudinem pati. quam rem alij in ſuperbiam vortebant: alij bonum ingenium contumelia accenſum eſſe: multi, quòd iam parta victoria ex manibus eriperetur. nobis ſatis cognitum eſt, illum*

magis

magis honore Marij, quàm iniuria sua excru-
ciatum; neque tam anxie laturum fuisse, si ad-
empta prouincia alij, quàm Mario, traderetur.
Igitur eo dolore impeditus, & quia stultitia vi-
debatur, alienam rem periculo suo curare, lega-
tos ad Bocchum mittit, postulatũ, ne sine caussa
hostis populo R. fieret: habere eum magnam co-
piam societatis, amicitiæq; coniungendæ, quæ po-
tior bello esset: quamquam opibus suis confide-
ret, tamen non debere incerta pro certis mutare:
OMNE bellum sumi facile, ceterum ægerrime
desinere: non in eiusdem potestate initium eius,
& finem esse: incipere cuiuis etiã ignauo licere;
deponi, cũ victores velint: proinde sibi, regnóq;
*consuleret: neu florentes res suas cum Iugurthæ
perditis misceret. Ad ea rex satis placide verba
facit: sese pacem cupere, sed Iugurthæ fortunarũ
misereri: si eadem illi copia fieret, omnia conuen
tura. Rursus imperator, contra postulata Boc-
chi, nuntios mittit. ille probare partim, alia ab-
nuere. eo modo, sæpe ab vtroque missis, remis-
sísque nuntijs, tempus procedere, & ex Metelli
voluntate bellum intactum trahi. At Marius,
vt supra diximus, cupientissima plebe consul fa-
ctus, postquam ei prouinciam Numidiam popu-
lus iussit; antea iam infestus nobilitati, tum vero
multus, atque ferox instare: singulos modo, mo-
do vniuersos lædere: dictitare, sese consula-
tum ex victis illis spolia cepisse: alia præterea
magnifica pro se, & illis dolentia: interim quæ
bel

bello opus erant, prima habere: postulare legionibus supplementum: auxilia à populis, & regibus, socijsq; arcessere: praeterea ex Latio fortissimum quemque, plerosque militia, paucos fama cognitos accire, & ambiendo cogere homines emeritis stipendijs secum proficisci. neque illi senatus, quamquam aduersus erat, de vllo negotio abnuere audebat: ceterum supplementum etiam laetus decreuerat: quia, neque plebe militiam volente, putabatur Marius aut belli vsum, aut studia vulgi amissurus. sed ea res frustra sperata. tanta libido cum Mario eundi plerosq; inuaserat. sese quisque praeda locupletem fore, victorem domum rediturum, alia huiuscemodi animis trahebant: & eos non paullum oratione sua Marius arrexerat. nam postquam, omnibus, quae postulauerat, decretis, milites scribere vult, hortandi caussa, simul & nobilitatem, vti consueuerat, exagitandi, concionem populi aduocauit: deinde hoc modo disseruit:* SCIO *ego, Quirites, plerosq; non ijsdem artibus imperium à vobis petere, &, postquam adepti sunt, gerere. primo industrios, supplices, modicos esse; dehinc per ignauiam, & superbiam aetatem agere. sed mihi contra videtur: nam, quo vniuersa resp. pluris est quàm consulatus, aut praetura, eo maiore cura illam administrari, quàm haec peti debere. neque me fallit, quantum cum vestro maximo beneficio negotij sustineam. bellum parare, simul & aerario parcere; cogere ad militiam eos, quos no-*

lis

lis offendere; domi, forísque omnia curare; & ea agere inter inuidos, occursantes, factiosos, opinione, Quirites, asperius est. Ad hoc, alij si deliquere, vetus nobilitas, maiorum fortia facta, cognatorum & affinium opes, multæ clientelæ, omnia hæc præsidio adsunt: mihi spes omnes in memet sitæ: QVAS *necesse est & virtute, & innocentia tutari: nam alia infirma sunt. Et illud intelligo, Quirites, omnium ora in me conuersa esse; æquos, bonósque fauere; quippe mea benefacta reip. procedunt: nobilitatem inuadendi me quærere locum. quo mihi acrius adnitendum est, vti neque vos capiamini, & illi frustra sint. ita ad hoc ætatis à pueritia fui, vt omnes labores, pericula consueta habeam. quæ ante vestra beneficia gratuito faciebã, ea vti, accepta mercede, deseram, non est consilium, Quirites. Illis difficile est in potestatibus temperare, qui per ambitionem sese probos simulauere: mihi, qui omnem ætatem in optimis artibus egi, bene facere iam ex cõsuetudine in naturam vertit. Bellum me gerere cũ Iugurtha iussistis: quam rem nobilitas ægerrime tulit. quæso, reputate cum animis vestris num id mutari melius sit, si quem ex illo globo nobilitatis ad hoc, aut aliud tale negotiũ mittatis, hominem veteris prosapiæ, ac multarum imaginum, & nullius stipendij; scilicet vt in tãta re ignarus omnium trepidet; festinet, sumat aliquem ex populo monitorem officij sui. ita plerumq; euenit, vt, quem vos imperare iussistis, is sibi imperatorem*

alium quærat. atque ego ſcio, Quirites, qui, poſtquam conſules facti ſunt, acta maiorũ, & Græcorum militaria præcepta legere cœperint, præpoſteri homines. nam legere, quàm fieri, tempore poſterius, re, atque vſu prius eſt. Comparate nũc, Quirites, me hominem nouum cum illorum ſuperbia. Quæ illi audire, & legere ſolent, eorum partem vidi, alia egomet geſsi. quæ illi litteris, ea ego didici militando. NVNC *vos exiſtimate, facta, an dicta pluris ſint. Contemnunt nouitatẽ meam, ego illorum ignauiam. mihi fortuna, illis probra obiectantur. quamquã ego naturã vnã, & communem omnium exiſtimo, ſed fortiſsimũ quemque generoſum eſſe. ac ſi iam ex patribus Albini, aut Beſtiæ quæri poſſet, me ne, an illos ex ſe gigni maluerint: quid reſponſuros creditis, niſi, ſeſe liberos quamoptimos voluiſſe? Quòd ſi iure deſpiciunt me*; faciant idẽ maioribus ſuis; quibus, vti mihi, ex virtute nobilitas cœpit. inuident honori meo: ergo inuideant labori, innocentiæ, periculis etiam meis: quoniam per hæc illum cepi. verum homines corrupti ſuperbia, ita ætatẽ agunt, quaſi veſtros honores contemnant: ita hos petũt, quaſi honeſte vixerint. Ne illi falſi ſunt, qui diuerſiſsimas res pariter expetãt, ignauiæ voluptatem, & præmia virtutis. Atq; etiã cum apud vos, aut in ſenatu verba faciunt; pleraq; oratione maiores ſuos extollunt; eorũ fortia facta memorando clariores ſeſe putant: quod contra eſt. nam, quanto vita illorum præclarior,*

tanto

tanto horum socordia flagitiosior. & profecto ita se res habet. maiorum gloria posteris quasi lumẽ est, neque bona eorum, neque mala in occulto patitur. Huiusce rei ego inopiam patior, Quirites. verũ id, quod multo præclarius est, meamet facta mihi dicere licet. nunc videte, quàm iniqui sint. quod ex aliena virtute sibi arrogant, id mihi ex mea non concedunt: scilicet quia imagines non habeo, & quia mihi noua nobilitas est: quam certe peperisse, quàm acceptam corrupisse, melius est. Equidem ego non ignoro, si iam mihi respondere velint, abunde illis facundam, & compositam orationem fore. sed in maximo vestro beneficio, cum omnibus locis me, vósque maledictis lacerent, non placuit reticere: ne quis modestiam in conscientiam duceret. nam me quidem, ex animi mei sententia, lædere nulla oratio potest. quippe vera, necesse est, benè prædicet: falsam vita, morésque mei superant. sed quoniã vestra cõsilia accusantur, qui mihi summum honorem, & maximum negotium imposuistis: etiam atque etiam reputate, num eorum pœnitendum sit. Non possum, fidei caussa, imagines, neque triumphos, aut consulatus maiorum meorum ostentare: at, si res postulet, hastas, vexillum, phaleras, alia militaria dona, præterea cicatrices aduerso corpore. hæ sunt meæ imagines, hæc mea nobilitas, non hereditate relicta, vt illa illis, sed quæ ego plurimis meis laboribus, & periculis quæsiui. Non sunt composita ver-

ba mea; parui id facio: ipsa se virtus satis ostendit: illis artificio opus est, vt turpia facta oratione tegant. Neq; litteras Græcas didici. parũ placebat eas discere; quippe quæ ad virtutem doctoribus nihil profuerũt. at illa multo optima reip. doctus sum, hostem ferire, præsidia agitare, nihil metuere, nisi turpem famam; hiemem, & æstatem iuxta pati, humi requiescere, eodem tempore inopiam, & laborem tolerare. his ego præceptis milites hortabor: neque illos arcte colam, me opulenter; neque gloriam meam, laborem illorum faciam. hoc est vtile, hoc ciuile imperium. namq; cum tute per mollitiem agas, exercitum supplicio cogere, id est dominum esse, nõ imperatorem. hæc, atque alia maiores vestri faciendo, séque, & remp. celebrauere. queis nobilitas freta, ipsa dissimilis moribus, nos illorum æmulos contemnit; & omnes honores, nõ ex merito, sed quasi debitos, à vobis repetit. ceterum homines superbissimi procul errant. Maiores eorum omnia, quæ licebat, illis reliquere, diuitias, imagines, memoriam sui præclaram; virtutem non reliquere: neq; poterant: E A sola neque datur dono, neq; accipitur. Sordidũ me, & incultis moribus aiũt; quia parum scite conuiuium exorno; neque histrionem vllum, neq; pluris pretij coquum, quàm villicum, habeo. quæ mihi lubet confiteri, Quirites. nam & ex parente meo, & ex alijs sanctis viris ita accepi, M V N D I T I A S mulieribus, viris laborem conuenire; omnibúsq; bonis oportere.

tere plus gloriæ, quàm diuitiarum esse; arma, nō supellectilē, decori esse. Quin ergo, quod iuuat, quod carum æstumant, id semper faciant: amēt, potent: vbi adolescentiam habuere, ibi senectutem agant, in conuiuijs, dediti ventri, & turpissimæ parti corporis: sudorem, puluerem, & alia talia relinquant nobis, quibus illa epulis iucundiora sunt. verum non est ita. nam, vbi se omnibus flagitijs dedecorauere turpissimi viri, bonorum præmia ereptum eunt. ita iniustissime luxuria, & ignauia, pessimæ artes, illis, qui coluere eas, nihil officiunt, reip. innoxiæ cladi sunt. Nunc, quoniam illis, quantum mores mei, non illorum flagitia poscebant, respondi; pauca de rep. loquar. Primum omnium de Numidia bonum habetote animum, Quirites: nam, quæ ad hoc tempus Iugurtham tutata sunt, omnia remouistis, auaritiam, imperitiam, atque superbiam. deinde exercitus ibi est locorum sciens, sed mehercule magis strenuus, quàm felix: nam magna pars eius auaritia, aut temeritate ducum attrita est. Quamobrem vos, quibus militaris est ætas, adnitimini mecum, & capessite remp. neque quēquam ex calamitate aliorum, aut imperatorum superbia metus ceperit. egomet in agmine, in prælio consultor idem, & socius periculi vobiscum adero; me, vósque in omnibus rebus iuxta geram. & profecto, dijs iuuantibus, omnia matura sunt, victoria, præda, laus: quæ si dubia, aut procul essent, tamen omnes bonos reip.

ſubuenire decebat. ETENIM *nemo ignauia immortalis factus: neque quiſquam parens liberis, vti æterni forent, optauit; magis, vti boni, honeſtique vitam exigerent.*Plura dicerem Quirites, ſi timidis virtutem verba adderēt: nam ſtrenuis abunde dictum puto. Huiuſcemodi oratione habita, Marius poſtquam plebis animos arrectos videt, propere commeatu, ſtipendio, armis, alijsq; vtilibus naues onerat: cum his A. *Manlium legatum proficiſci iubet. ipſe interea milites ſcribere non more maiorum, neque ex claſsibus, ſed vti cuiuſque libido erat, capite cenſos pleroſque. id factum alij inopia bonorum, alij per ambitionem conſulis memorabant; quòd ab eo genere celebratus, auctusq; erat;* ET *homini potentiam quærenti egentiſsimus quiſque opportuniſsimus; cui neque ſua curæ, quippe quæ nulla ſunt, & omnia cum pretio honeſta videntur. Igitur Marius cum aliquāto maiore numero, quàm decretum erat, in Africam profectus, paucis diebus Vticam aduehitur. exercitus ei traditur à P. Rutilio legato. nam Metellus conſpectum Marij fugerat; ne videret ea, quæ audita animus tolerare nequiuerat. Sed conſul, expletis legionibus, cohortibusq; auxiliarijs, in agrum fertilem, & præda onuſtum proficiſcitur. omnia ibi capta militibus donat: dein caſtella, & oppida natura, & viris parum munita aggreditur: prælia multa, ceterum alia leuia alijs locis facere. interim noui milites ſine metu pugnæ adeſſe: videre fugientes*

capi,

*capi, aut occidi; fortissimum quemque tutissimum: armis libertatem, patriam, parentesq;, & alia omnia tegi, gloriam, atque diuitias quæri. sic breui spatio noui, veteresq; coaluere, & virtus omnium æqualis facta. At reges, vbi de aduentu Marij cognouerunt, diuersi in locos difficiles abeunt. ita Iugurthæ placuerat, speranti, mox effusos hostes inuadi posse; Romanos, sicuti plerosque, remoto metu laxius, licentiusq; futuros. Metellus interea Romam profectus, contra spem suam lætissimis animis accipitur, plebi, patribusque, postquam inuidia decesserat, iuxta carus. Sed Marius impigre, prudenterq; suorum, & hostium res pariter attendere, cognoscere quid boni vtrisque, aut contra esset: explorare itinera regum, consilia, & insidias eorum anteuenire: nihil apud se remissum, neque apud illos tutum pati. itaque & Getulos, & Iugurtham, ex socijs nostris prædas agentes, sæpe aggressus in itinere fuderat, ipsumq; regem haud procul ab oppido Cirtha armis exuerat. Quæ postquã gloriosa modo, *neque belli patrandi cognouit; statuit vrbes, quæ viris, aut loco pro hostibus, & aduersum se opportunissimæ erant, singulas circumuenire; ita ratus Iugurtham aut præsidijs nudatum iri, si ea pateretur, aut prœlio certaturum. nam Bocchus nuntios sæpe ad eum miserat, velle populi R. amicitiam, ne quid ab se hostile timeret. id simulauerit ne, quo improuisus grauior accederet; an mobilitate ingenij pacem, atque bellum mutare solitus,*

litus, parum exploratum est. Sed consul, vti statuerat, oppida, castellaq; munita adire: partim vi, alia metu, aut præmia ostentando, auertere ab hostibus. ac primo mediocria gerebat, existimans Iugurtham ob suos tutandos in manus vẽturum. sed vbi illum procul abesse, & alijs negotijs intentum accepit, maiora, & magis aspera aggredi tempus visum est. Erat inter ingentes solitudines oppidum magnum, atque validum, nomine Capsa: cuius conditor Hercules Libys memorabatur. eius ciues apud Iugurtham immunes, leni imperio, & ob ea fidelissimi habebantur, muniti aduorsum hostes non mœnibus modo, & armis, atque viris, verum etiam multo magis locorum asperitate. nam, præter oppido propinqua, alia omnia vasta, inculta, egentia aquæ, infesta serpentibus: quarum vis, sicuti omnium ferarum, inopia cibi acrior: ad hoc, natura serpentium ipsa perniciosa, siti magis quàm alia re accenditur. eius oppidi potiundi Marium maxima cupido inuaserat, cum propter vsum belli, tum quia res aspera videbatur: & Metellus oppidum Thalam magna gloria ceperat, haud dissimiliter situm, munitúmque: nisi quòd apud Thalam non longe à mœnibus aliquot fontes erant; Capsenses vna modo, atque ea intra oppidum iugi aqua, cetera pluuia vtebantur. idq; ibi, & in omni Africa, quæ procul à mare incultius agebat, eo facilius tolerabatur, quia Numidæ plerũque lacte, & ferina vescebantur, neque salem, ne-

que

que alia gulæ irritamenta quærebant. cibus illis aduersum famem, atq; sitim, non libidini, neque luxuriæ erat. Igitur consul, omnibus exploratis, credo dijs fretus, (nam contra tantas difficultates consilio satis prouidere non poterat; quippe etiã frumenti inopia tentabatur, quòd Numidæ pabulo pecoris magis, quàm aruo, student, & quodcumque natum fuerat, iussu regis in loca munita contulerant: ager autem aridus, & frugum vacuus ea tempestate: nam æstatis extremum erat; tamen pro rei copia satis prouidenter exornat) pecus omne, quod superioribus diebus prædæ fuerat, equitibus auxiliarijs agendum attribuit: A. Manlium legatum cum cohortibus expeditis ad oppidum Laris, vbi stipendium, & commeatum locauerat, ire iubet: dicitq; se prædabundum post paucos dies eodem venturum. sic incepto suo occultato, pergit ad flumen Thanam. ceterum in itinere quotidie pecus exercitui per centurias, item turmas æqualiter distribuerat; &, ex corijs vtres vti fierent, curabat: simul & inopiam frumenti lenire, & ignaris omnibus, parare, quæ mox vsui forent. denique sexto die, cùm ad flumen ventum est, maxuma vis vtrium effecta. ibi castris leui munimento positis, milites cibum capere, atque, vti simul cum occasu solis egrederentur, paratos esse iubet, omnibus abiectis sarcinis, aqua modo seq;, & iumenta onerare. dein, postquam tempus visum, castris egreditur: noctemq; totam itinere facto consedit. idem proxima facit.

dein tertia multo ante lucis aduentum peruenit in locum tumulosum, à Capsa non amplius duum millium interuallo: ibiq; quàm occultißime potest, cum omnibus copijs opperitur. sed, vbi dies cœpit; & Numidæ, nihil hostile metuentes, multi oppido egreßi; repente omnem equitatum, & cum his velocißimos pedites cursu tendere ad Capsam, & portas obsidere iubet: deinde ipse intentus propere sequi, neque milites prædari sinere. quæ postquam oppidani cognouere; res trepidæ, metus ingens, malum improuisum, ad hoc pars ciuium extra mœnia in hostium potestate coegere, vti deditionem facerent. ceterum oppidum incensum: Numidæ puberes interfecti, alij omnes venumdati: præda militibus diuisa. id facinus contra ius belli non auaritia, neque scelere consulis admissum; sed quia locus Iugurthæ opportunus, nobis aditu difficilis; genus hominum mobile, infidum, ante neque beneficio, neque metu coercitum. Postquam tantam rem Marius sine vllo suorum incommodo peregit; magnus, & clarus antea, maior, atque clarior haberi cœpit: omnia non bene consulta in virtutem trahebantur. milites modeste imperio habiti, simul & locupletes, ad cælum ferre: Numidæ magis, quàm mortalem, timere: postremo omnes socij atque hostes credere, illi aut mentem diuinam esse, aut deorum nutu cuncta portendi. Sed consul, vbi ea res bene euenit, ad alia oppida pergit: pauca, repugnantibus Numidis, capit: plura, deserta propter

Capsen

Capſenſium miſerias, igni corrumpit: luctu, atque cæde omnia complentur. denique multis locis potitus, ac pleriſque exercitu incruēto, aliam rem aggreditur, non eadem aſperitate, qua Capſenſium, ceterum haud ſecus difficilem. namque haud longe à flumine Mulucha, quod Iugurthæ, Bocchiq; regnum diſiungebat, erat inter ceteram planiciem mons ſaxeus, mediocri caſtello, ſatis patens, in immenſum editus, vno peranguſto aditu relicto: nam omnis natura, velut opere, atque conſulto, præceps. quem locum Marius, quòd ibi regis theſauri erant, ſumma vi capere intendit: ſed ea res forte, quàm conſilio, melius geſta. nam caſtello virorum, atque armorum ſatis magna vis erat, & frumenti, & fons aquæ: aggeribus, turribusq;, & alijs machinationibus locus importunus: iter caſtellanorum anguſtum admodum: vtrimque præciſum: vineæ cum ingenti periculo fruſtra agebantur. nam cum eæ paullo proceſſerant, igni, aut lapidibus corrumpebantur. milites neque pro opere conſiſtere, propter iniquitatem loci; neque inter vineas ſine periculo adminiſtrare: optumus quiſque aut cadere, aut ſauciari; ceteris metus augeri. At Marius, multis diebus, & laboribus conſumptis, anxius trahere cum animo ſuo, omitteret ne inceptum, quoniam fruſtra erat, an fortunam opperiretur, qua ſæpe proſpere vſus fuerat. quæ cum multos dies, noctesq; æſtuans agitaret, forte quidam Ligus, ex cohortibus auxiliarijs miles gregarius, caſtris aquatum

*tum egressus, haud procul ab latere castelli, quod aduersum prœliantibus erat, animaduertit inter saxa repentes cochleas: quarum cum vnam, atque alteram, dein plures peteret, studio legundi paullatim prope ad summum montis egressus est. vbi postquam solitudinem intellexit, *more humanæ cupidinis ignara visundi, animum aduertit. & forte in eo loco grandis ilex coaluerat inter saxa, paullum modo prona, deinde inflexa, atque aucta in altitudinem, quò cuncta gignentium natura fert: cuius ramis modo, modo eminentibus saxis nisus Ligus, castelli planitiem perscribit; quòd cuncti Numidæ, intenti prœliantibus, aberant. exploratis omnibus, quæ mox vsui fore ducebat, eadem regreditur, non temere, vti adscenderat, sed tentans omnia, & circumspiciens. itaque Marium propere adit: acta edocet: hortatur, ab ea parte, quà ipse descenderat, castellum tentet: pollicetur sese itineris, periculiq; ducem. Marius cum Ligure promissa eius cognitum ex præsentibus misit: quorum, vti cuiusque ingenium erat, ita rem difficilem, aut facilem renunciauere. consulis animus tamen paullulum arrectus est. itaque ex copia tubicinum, cornicinum, numero quinque quamuelocissimos delegit. & cum his, præsidio qui forent, quattuor centuriones: omnesq; Liguri parere iubet: & ei negotio proximum diem constituit. sed vbi ex præcepto tempus visum est, paratis, compositisq; omnibus, ad locum pergit. ceterum illi, qui centurijs*

præ

præerant, prædocti ab duce, arma, ornatumq; mutauerunt, capite, atque pedibus nudis, vti prospectus, nisusq; per saxa facilius foret: super terga gladij, & scuta. verum ea Numidica ex corijs, ponderis gratia, simul, & offensa, quo leuius streperent. igitur prægrediens Ligus, saxa, & si quæ vetustæ radices eminebant laqueis vinciebat, quibus alleuati milites facilius adscenderēt: interdum timidos insolentia itineris leuare manu: vbi paullo asperior adscensus erat, singulos præ se inermos mittere, deinde ipse cum illorum armis sequi: quæ dubia nisui videbantur, potissimum tentare: ac sæpius eadem adscendens, descendensq;, dein statim degrediens, ceteris audaciam addere. igitur diu, multumq; fatigati, tandem in castellum perueniunt, desertum ab ea parte: quòd omnes, sicuti alijs diebus, aduersum hostes aderant. Marius, vbi ex nuntijs, quæ Ligus egerat, cognouit; quamquam toto die intentos prælio Numidas habuerat, tum vero cohortatus milites, & ipse extra vineas egressus, testudine acta succedere, & simul hostem tormentis, sagittarijsq;, & funditoribus eminus terrere. at Numidæ, sæpe antea vineis Romanorum subuersis, item incēsis, non castelli mœnibus sese tutabantur; sed pro muro dies, noctesq; agitare; maledicere Romanis: ac Mario vecordiam obiectare; militibus nostris Iugurthæ seruitium minari; secundis rebus feroces esse. interim, omnibus Romanis, hostibusq; prælio intentis, magna vi vtrimque

pro gloria, atque imperio his, illis pro salute certantibus, repente à tergo signa canere. ac primo mulieres, & pueri, qui visum processerant, fugere, deinde, uti quisque muro proximus erat, postremo cuncti armati, inermésque. quod ubi accidit, eo acrius Romani instare, fundere, ac plerosque tantummodo sauciare, dein super occisorum vadere corpora, auidi gloriæ certantes murum petere; neque quemquam omnium præda morari. sic forte correcta Marij temeritas, gloriam ex culpa inuenit. Ceterum, dum ea res geritur, L. Sylla quæstor cum magno equitatu in castra venit: qui, uti ex Latio, & socijs cogeret exercitum, Romæ relictus erat. sed quoniam nos tanti viri res admonuit; idoneum visum est, de natura, cultuq; eius paucis dicere. neque enim alio loco de Syllæ rebus dicturi sumus: & L. Sisenna optime, & diligentissime omnium, qui eas res dixere, persecutus historiam, parum mihi libero ore locutus videtur. Igitur Sylla gentis patriciæ nobilis fuit, familia prope iam exstincta maiorum ignauia, litteris Græcis, atque Latinis iuxta, atque doctissime eruditus, animo ingenti; cupidus voluptatum, sed gloriæ cupidior: otio luxurioso esse; tamen ab negotijs numquam voluptas remorata, nisi quòd de vxore potuit honestius consuli: facundus, callidus, & amicitia facilis: ad simulanda negotia altitudo ingenij incredibilis: multarum rerum, ac maxime pecuniæ largitor: atque illi felicissimo omnium ante ciuilem victoriam,*

riam, numquam super industriam fortuna fuit: multiq; dubitauere, fortior, an felicior esset. nam, postea quæ fecerit, incertum habeo, pudeat magis, an pigeat disserere. Igitur Sylla, vti supra dictum est, postquam in Africam, atque in castra Marij cum equitatu venit, rudis antea, & ignarus belli, sollertissimus omnium in paucis tempestatibus factus est. ad hoc milites benigne appellare: multis rogantibus, alijs per se ipsis beneficia dare, inuitus accipere; sed ea properantius, quàm æs mutuum, reddere, ipse ab nullo repetere: magis id laborare, vti illi quamplurimi deberent: ioca, atque seria cum humillimis agere: in operibus, in agmine, atque ad vigilias multus adesse: neque interim, quod praua ambitio solet, consulis, aut cuiusquam boni famam lædere: tantummodo neq; consilio, neq; manu alium priorē pati: plerosq; anteuenire. quibus rebus, & artibus breui Mario, militibusq; carissimus factus. At Iugurtha postquam oppidum Capsam, aliosq; locos munitos, & sibi vtiles, simul & magnam pecuniam amiserat; ad Bocchum nuntios mittit, quamprimum in Numidiam copias adduceret: prælij faciundi tempus adesse. quem vbi cunctari accepit, & dubium belli, atque pacis rationes trahere: rursus, vti antea, proximos eius donis corrumpit: ipsiq; Mauro pollicetur Numidiæ tertiam partem, si aut Romani Africa expulsi, aut, integris suis finibus, bellum compositum foret. eo præmio illectus Bocchus cum magna multitu-

dine

*dine Iugurtham accedit. ita, amborum exercitu coniuncto, Marium iam in hiberna proficiscentem, * vix decima parte die reliqua inuadunt, rati noctem, quæ iam aderat, & victis sibi munimento fore, &, si vicissent, nullo impedimento, quia locorum scientes erant; contra Romanis vtrumque casum in tenebris difficiliorem fore. igitur simul consul ex multis de hostium aduentu cognouit: & ipsi hostes aderant: & prius quàm exercitus aut instrui, aut sarcinas colligere, denique, ante quàm signum, aut imperium vllum accipere quiuit, equites Mauri, atque Getuli, non acie, neque vllo more prælij, sed cateruatim, vti quosque fors conglobauerat, in nostros cõcurrunt. qui omnes trepidi improuiso metu, attamen virtutis memores aut arma capiebant, aut capientes alios ab hostibus defensabant: * pars equos adscendere, ire obuiam hostibus: pugna latrocinio magis, quàm prælio similis fieri: sine signis, sine ordinibus equites, pedites permixti cædere alios, *obtruncare multos: contra aduersos acerrime pugnantes à tergo circumuenire: neque virtus, neque arma satis tegere; quia hostes numero plures, & vndique circumfusi erant. denique Romani veteres, nouiq́; & ob ea scientes belli, si quos locus, aut casus coniunxerat, orbem facere: atque ita ab omnibus partibus simul tecti, & instructi hostium vim sustentabant. neque in eo tã aspero negotio Marius territus, aut magis, quàm antea, demisso animo fuit; sed cum*

turmas

*turma sua, quam ex fortißimis magis, quàm familiarißimis parauerat, vagari paßim: ac modo laborantibus suis succurrere, modo hostes, vbi confertißimi obstiterant, inuadere manu: consulere militibus, quoniam imperare conturbatis omnibus non poterat. iámq; dies consumptus erat, cum tamen barbari nihil remittere: atq;, vti reges præceperant, noctẽ pro se rati acrius instare. tum Marius ex copia rerũ consilium trahit: atq;, vti suis receptui locus esset, colles duos inter se propinquos occupat. quorum in vno, castris parũ amplo, fons aquæ magnus erat: alter vsui opportunus, quia, magna parte editus, & præceps, pauca munimẽta quærebat. ceterũ apud aquam Syllam cum equitibus noctem agitare iubet. ipse paullatim dispersos milites, neq; minus hostibus conturbatis, in vnum cõtrahit: dein*cuctos pleno gradu in collem subducit. ita reges loci difficultate coacti, prœlio deterrẽtur; neq; tamen suos longius abire sinunt, sed, vtroque colle multitudine circumdato, effusi consedere. dein, crebris ignibus factis, plerumq; noctis barbari more suo lætari, exsultare, strepere vocibus: & ipsi duces feroces, quia non fugere, ac pro victoribus agere. sed ea cuncta Romanis ex tenebris, & editioribus locis facilia visu, magnóq; hortamento erant. plurimum vero Marius hostium imperitia cõfirmatus, quammaximum silentium haberi iubet: ne signa quidem, vti per vigilias solebant, canere: deinde, vbi lux aduẽtabat, defeßis iam hostibus,*

*ac paullo ante somno captis, de improuiso vectigales, item cohortium, turmarum, legionum *tubicines simul omnes *signa canere, milites clamorem tollere, atq; portis erumpere iubet. Mauri, atque Getuli, ignoto, & horribili sonitu repente exciti, neque fugere, neq; arma capere, neque omnino facere, aut prouidere quidquam poterant: ita cunctos strepitu, clamore, nullo subueniente, nostris instantibus, tumultu, terrore, formidine, quasi vecordia, ceperat. deniq; omnes fusi, fugatique: arma, & signa militaria pleraque capta: pluresque eo prælio, quam omnibus superioribus, interempti. nam somno, & metu insolito impedita fuga. dein Marius, vti cœperat, in hiberna proficiscitur, quæ propter commeatum in oppidis maritimis agere decreuerat: neq; tamē victoria socors, aut insolens factus, sed pariter, atq; in conspectu hostium, quadrato agmine incedere. Sylla cum equitatu apud dextimos, in sinistra parte A. Manlius cū funditoribus, & sagittarijs, præterea cohortes Ligurū curabat: primos, & extremos cū expeditis manipulis locauerat tribunos. perfugæ, regionum scientissimi, hostiū iter explorabant. simul consul, quasi nullo imposito, omnia prouidere: apud omnes adesse, laudare, increpare merentes. ipse armatus, intentúsque item milites cogebat, neque secus, atque si hostes adessent, iter facere, castra munire, excubitum in porta cohortes ex legionibus, pro castris equites auxiliarios mittere: præterea*

alios

alios super vallum munimentis locare, vigilias ipse circuire, non tam diffidentia futurorum, quæ imperauisset, quàm vti militibus exæquatus cū imperatore labor volentibus esset. Et sane Marius illóque aliisq; temporibus Iugurthini belli, pudore magis, quàm malo, exercitum coercebat: quod multi per ambitionem fieri aiebant: quòd à pueritia consuetam duritiam, & alia, quæ ceteri miserias vocāt, voluptati habuisset. nisi tamē resp. pariter, ac sæuissimo imperio, bene atq; decore gesta. Igitur quarto deniq; die haud longe ab oppido Cirtha vndique simul speculatores citi sese ostendūt: quare hostis adesse intelligitur. sed quia diuersi redeuntes, alius ab alia parte, atque omnes idem significabant; consul incertus, quonam modo aciē instrueret, nullo ordine commutato, aduersum omnia paratus ibidem opperitur. igitur Iugurtham spes frustrata; qui copias in quattuor partes distribuerat, ratus ex omnibus æque aliquos ab tergo hostibus vēturos. interim Sylla, quem primum hostes attigerant, cohortatus suos, turmatim, & quammaxime confertis equis, ipsiq; aliiq; Mauros inuadunt: ceteri in loco manentes, ab iaculis eminus emissis corpora tegere, &, si qui in manus venerāt, obtruncare. dum eo modo equites præliantur, Bocchus cum peditibus, quos Volux filius eius adduxerat, neq; in priore pugna, in itinere moratus, adfuerāt, postremam Romanorū aciem inuadit. tum Marius apud primos agebat, quòd ibi Iugurtha cum

plurimis erat. dein Numida, cognito Bocchi adventu, clam cum paucis ad pedites conuertit: ibi Latine (nam apud Numantiam loqui didicerat) exclamat nostros frustra pugnare: paullo ante Marium sua manu interfectum: simul gladium sanguine oblitum ostendere, quem in pugna, satis impigre occiso pedite nostro, cruentauerat. quod vbi milites accepere, magis atrocitate rei, quàm fide nuntij, terrentur: simúlque barbari animos tollere, & in perculsos Romanos acrius incedere. iámque paullum à fuga aberant, cum Sylla, profligatis ijs, quos aduersum ierat, rediēs ab latere Mauris incurrit. Bocchus statim auertitur. at Iugurtha, dum sustentare suos, & prope iam adeptam victoriam retinere cupit, circumuentus ab equitibus dextra sinistra omnibus occisis, solus inter tela hostium vitabundus erumpit. atque interim Marius, fugatis equitibus, accurrit auxilio suis, quos pelli iam acceperat. denique hostes iam vndique fusi. tum spectaculum horribile in campis patentibus; sequi, fugere; occidi, capi; equi, atque viri afflicti: ac multi vulneribus acceptis, neq; fugere posse, neq; quietem pati, niti modo, ac statim concidere: postremo omnia, qua visus erat, constrata telis, armis, cadaueribus, & inter ea humus infecta sanguine. Postea loci consul, haud dubie iam victor, peruenit in oppidum Cirtham, quò initio profectus intenderat. eò post diem quinctum, quàm iterum barbari male pugnauerant, legati à Boccho veniunt:

niunt:

niunt: qui regis verbis ab Mario petiuere, duos quamfidißimos ad eum mitteret: velle de suo, & de populi R. commodo cum ijs disserere. ille statim L. Syllam, & A. Manlium ire iubet. qui quamquam acciti ibant; tamen placuit verba apud regem facere; vti ingeniũ aut auersum flecterent, aut cupidum pacis vehementius accenderent. itaque Sylla, cuius facundiæ, non ætati, à Manlio concessum, pauca verba huiuscemodi locutus: REX *Bocche, magna lætitia nobis est, cum te talem virum dij monuere, vti aliquando pacem, quàm bellũ, malles; neu te optimum cum pessimo omnium Iugurtha miscendo commaculares; simul nobis demeres acerbam neceßitudinem pariter & te errantem, & illum sceleratissimum persequi. ad hoc, populo R. *iam à principio inopi, melius visum est, amicos, quàm seruos, quærere: tutiúsque rati volẽtibus, quàm coactis imperitare. tibi vero nulla opportunior amicitia nostra: primum, quòd procul absumus; in quo offensæ minimũ, gratia par, ac si prope adessemus: dein, quòd parentes abunde habemus;* AMICORVM *neque nobis, neq; cuiquã * omnium* hominũ *satis fuit. atque hoc vtinam à principio tibi placuisset: profecto ex populo R. ad hoc tẽpus multo plura bona accepisses, quàm mala perpessus es.* SED *quoniam humanarum rerum fortuna pleraq; regit; cui scilicet placuit & vim, & gratiam nostram te experiri: nunc, quando per illam licet, festina, atq; vti cœpisti, perge. multa,*

atque opportuna habes, quo facilius errata officijs superes. postremo hoc in pectus tuum demitte, numquam populum R. beneficijs victum esse. nam, bello, quid valeat, tute scis. AD *ea Bocchus placide, & benigne simul pauca pro delicto suo verba facit: se non hostili animo, sed ob regnum tutandum arma cepisse: nam Numidiæ partem, vnde Iugurtham expulerit, iure belli suam factam: eam vastari à Mario, pati nequiuisse: præterea, missis ante Romam legatis, repulsum ab amicitia: ceterum vetera omittere, ac tum, si per Marium liceret, legatos ad senatum missurum. Dein, * copia, facta, animus barbari ab amicis flexus, quos Iugurtha, cognita legatione Syllæ, & Manlij, metuens id, quod parabatur, donis corruperat. Marius interea, exercitu in hibernaculis cōposito, cum expeditis cohortibus, & parte equitatus proficiscitur in loca sola, obsessum turrim regiam, quò Iugurtha perfugas omnes præsidium imposuerat. tum rursus Bocchus scilicet, seu reputando, quæ sibi duobus prælijs euenerant, seu admonitus ab alijs amicis, quos incorruptos Iugurtha reliquerat, ex omni copia necessariorum quinque delegit, quorum & fides cognita, & ingenia validissima erant. eos ad Marium, ac dein, si placeat, Romam legatos ire iubet: agendarum rerum, & quocumq; modo belli componendi licentiam illis ipsis permittit. illi mature ad hiberna Romanorum proficiscuntur. deinde à latronibus Getulis in itinere*

circum

*circumuenti, spoliatíque, pauidi, sine decore ad Syllam profugiunt; quem cõsul, in expeditionem proficiscens, pro prætore reliquerat. eos ille non pro vanis hostibus, vti meriti erant, sed accurate, & liberaliter habuit. quare barbari & famam Romanorum auaritiæ falsam, & Syllam ob munificentiam in sese amicum rati. * nam etiam tum largitio multis ignota erat: munificus nemo putabatur, nisi pariter volens: dona omnia in benignitate habebantur: igitur quæstori mandata Bocchi patefaciunt: simul ab eo petunt, vti fautor, cõsultórq; sibi adsit: copias, fidem, magnitudinem regis sui & alia, quæ aut vtilia, aut beneuolentiæ esse credebant, oratione extollunt: dein, Sylla omnia pollicito, docti quo modo apud Marium item apud senatum verba facerẽt, circiter dies XL. ibidem opperiuntur. Marius vbi, confecto negotio, quò intenderat, Cirtham rediit; de aduentu legatorum certior factus, illósque, & Syllam ad se venire iubet: itémq; L. Bellienum prætorem ab Vtica, præterea omnes vndique senatorij ordinis: quibus cum mandata Bocchi cognoscit: legatis potestas eundi Romam fit: ab consule interea induciæ postulabantur. ea Syllæ, & plerisq; placuere: pauci vero ferocius decernunt, scilicet ignari humanarum rerum, quæ fluxæ, & mobiles sæpius in aduersa mutantur. ceterum Mauri, impetratis omnibus, tres Romam profecti sunt cum C. Octauio Rufo, qui quæstor stipendium in Africam portauerat: duo ad regem*

redeunt. ex his Bocchus cum cetera, tum maxime benignitatem, & studium Syllæ lubens accepit. Romæ quoque legatis eius, postquam, errasse regem, & Iugurthæ scelere lapsum, deprecati sunt, amicitiam & fœdus petentibus hoc modo respondetur: Senatus & populus R. beneficij, & iniuriæ memor esse solet: ceterum Boccho, quoniam pænitet delicti, gratiam facit: fœdus, & amicitia dabuntur, cum promeruerit. Quibus rebus cognitis, Bocchus per litteras à Mario petiuit, vt Syllam ad se mitteret; cuius arbitratu de communibus negotijs consuleretur. is missus cum præsidio equitum, atque peditum, funditorum, Baleariorum: præterea iere sagittarij, & cohors Pæligna cum velitaribus armis, itineris properandi caussa: neque his secus, atque alijs armis, aduersus tela hostium, quòd ea leuia sunt, muniti. sed in itinere quincto denique die Volux, filius Bocchi, repente in campis patentibus cum mille non amplius equitibus sese ostendit: qui temere & effuse euntes, Syllæ, aliisque omnibus & numerum ampliorem vero, & hostilem metum efficiebant. igitur se quisq; expedire: arma, atque tela tentare, intendere: timor aliquantus, sed spes amplior, quippe victoribus, & aduersum eos, quos sæpe vicerant. interim equites, exploratũ præmissi, rem, vti erat, quietam nunciant. Volux aduenienſ quæstorem appellat: dicitq; se à patre Boccho obuiã illi simul, & præsidio missum. deinde eum, & proximum

diem

*diem sine metu coniuncti eunt. post, vbi castra locata, * & die vesper erat, repente Maurus, incerto vultu pauens, ad Syllam accurrit; dicitque à speculatoribus cognitũ, Iugurtham haud procul abesse; simul, vti noctu clam secum profugeret, rogat, atq; hortatur. ille animo feroci negat se toties fusum Numidam pertimescere: virtuti suorum satis credere: etiam si certa pestis adesset: mansurum potius, quàm, proditis quos ducebat, turpi fuga incertæ, ac forsitan post paullo morbo interituræ vitæ parceret. ceterum ab eodem monitus, vti noctu proficiscerentur, consilium adprobat: ac statim milites cenatos esse in castris, ignésque quam creberrimos fieri, deinde prima vigilia silentio egredi iubet. Iámque nocturno itinere fessis omnibus, Sylla pariter cum ortu solis castra metabatur, cum equites Mauri nunciant, Iugurtham circiter duum millium interuallo, ante eos consedisse. quod postquam auditum est; tum verò ingens metus nostros inuadit: credere se proditos à Voluce, & insidijs circumuentos. ac fuere, qui dicerẽt manu vindicandum, neq; apud illum tantum scelus inultum relinquendum. At Sylla, quamquã eadem existimabat, tamẽ ab iniuria Maurum prohibet: suos hortatur, vti fortem animum gererent: sæpe ante à paucis strenuis aduersus multitudinem bene pugnatum: quanto sibi in prœlio minus pepercissent, tanto tutiores fore:* NEC *decere, quẽ manus armauerit, ab * inermis pedibus auxilium*

 petere,

petere, in maximo metu nudum, & cæcum corpus ad hostes vertere. deinde Volucem, quoniam hostilia faceret, Iouem maximum obtestatus, vt sceleris, atque perfidiæ Bocchi testis adesset, castris abire iubet. Ille lacrymans orare, ne ea crederet: nihil dolo factum, ac magis calliditate Iugurthæ; cui videlicet speculanti iter suum cognitum esset: ceterum, quoniam neque ingentem multitudinem haberet; & spes, opésque eius omnes ex patre suo penderent; credere illum nihil ausurũ palam, cum ipse filius testis adesset: quare optimum factu videri, per media eius castra palam transire: sese, vel præmissis, vel ibidem relictis Mauris, solum cum Sylla iturum. Ea res, vti in tali negotio, probata: ac statim profecti, quia de improuiso accesserant, dubio, atque hæsitante Iugurtha, incolumes transeunt. deinde paucis diebus, quò ire intenderant, peruentum est. Ibi cum Boccho Numida quidam, Aspar nomine, multum, & familiariter agebat, præmissus ab Iugurtha, postquam Syllam accitum audierat, orator, & subdole speculatum Bocchi consilia: præterea Dabar, Massugradæ filius, ex gente Massanissæ, ceterũ materno genere impar, (nam mater eius ex concubina orta erat) ob ingenij multa bona Mauro carus, acceptúsq;. quem Bocchus fidum Romanis multis antea tẽpestatibus expertus, illico ad Syllam nuntiatum mittit, paratum sese facere, quæ populus R. vellet: colloquio diem, locum, tempus ipse deligeret: consulta

sese

*ſeſe omnia cum illo integra habere: neu Iugurthæ legatum pertimeſceret: accitum eſſe, quo res communis licentius gereretur: nam ab inſidijs eius aliter caueri nequiuiſſe. Sed ego*comperio, Bocchum magis Punica fide, quàm ob ea, quæ prædicabat, ſimul Romanos, & Numidam ſpe pacis detinuiſſe: multúmq; cum animo ſuo voluere ſolitum, Iugurtham Romanis, an illi Syllam traderet: libidinem aduerſum nos, metum pro nobis ſuaſiſſe. Igitur Sylla reſpondit, pauca ſe coram Aſpare locuturum, cetera occulte, aut nullo, aut quam pauciſsimis præſentibus: ſimul edocet, quæ reſponderentur. Poſtquam ſicuti voluerant, congreſsi; dicit ſe miſſum à conſule veniſſe quæſitum ab eo, pacem, an bellum agitaturus foret. Tunc rex, vti præceptum fuerat, poſt diem decimum redire iubet; ac nihil etiam nunc decreuiſſe. ſed illo die reſponſurum. Deinde ambo in ſua caſtra digreſsi. ſed vbi plerumque noctis proceſsit; Sylla à Boccho occulte accerſitur: ab vtroq; tantummodo fidi interpretes adhibentur. præterea Dabar internuntius, ſanctus vir, iurat ex ſententia amborum: ac ſtatim ſic rex incipit:*

NVNQVAM *ego ratus fore, vti rex maximus in hac terra, & omnium, quos noui, opulentiſsimus, priuato homini gratiam deberẽ, & mehercule Sylla, ante te cognitũ, multis orantibus alijs vltro egomet opem tuli, nullius indigui: id immutatũ, quod ceteri dolere ſolent, ego lætor. fuerit mihi pretiũ, eguiſſe aliquando tuæ amicitiæ;*

qua

qua apud animum meum nihil carius habeo. id adeo experiri licet: arma, viros, pecuniã, postremo quidquid animo libet, sume, vtere: & quoad viues, numquam tibi redditam gratiam putaueris: semper apud me integra erit: deniq; nihil me sciente frustra voles. nam, vt ego existimo, REGEM *armis, quàm munificentia, vinci, minus flagitiosum. ceterum de rep. vestra, cuius huc curator missus es, paucis accipe. Bellum ego populo R. neque feci, neq; factum vmquam volui: fines meos aduersum armatos armis tutatus sum. id omitto: quando nobis ita placet. gerite, vti vultis cum Iugurtha bellum: ego flumẽ Muluchã, quod inter me & Micipsam fuit, non egrediar, neque intrare Iugurtham sinam. praeterea, si quid méq; vobísque, dignum petieris, haud repulsus abibis.*

AD EA *Sylla pro se breuiter, & modice, de pace, & de communibus rebus multis disseruit. denique regi patefecit, quod polliceatur. senatum & populum R. quoniam amplius armis valuissent, non in gratia habituros: faciẽdum aliquid, quod illorum magis, quàm sua, retulisse videretur: id adeo in promptu esse; quoniam Iugurthae copiam haberet: quem si Romanis tradidisset, fore vt illi plurimum deberetur: amicitiam, foedus, Numidiae partem, quam nunc peteret, tunc vltro aduenturam. Rex primum negare: affinitatem, cognationem, praeterea foedus interuenisse: ad hoc metuere, ne fluxa fide vsus populariũ animos auerteret: queis & Iugurtha carus,*

*& Romani inuisi *essent. Deniquesæpius fatigatus, leuiter ex voluntate Syllæ omnia se factu rum promittit. ceterum ad simulandam pacem, cuius Numida defessus bello auidißimus erat, quæ vtilia visa, constituunt. ita, composito dolo, digrediuntur. At rex postero die Asparem, Iugurthæ legatum, appellat: dicítque sibi per Dabarem ex Sylla cognitũ, posse condicionibus bellum componi: quamobrem regis sui sententiam exquireret. ille lætus in castra Iugurthæ venit: deinde ab illo cuncta edoctus, properato itinere, post diem octauum redit ad Bocchum; & ei nũtiat, Iugurtham cupere omnia, quæ imperarentur, facere, sed Mario parum confidere: sæpe antea cum imperatoribus Romanis pacem conuentam, frustra fuisse: ceterum Bocchus, si ambobus consultum, & ratam pacem vellet, daret operã, vt vna ab omnibus, quasi de pace in colloquium veniretur; ibíq; sibi Syllam traderet: cum talem virum in potestatem habuisset, tum fore, vti iussu senatus, populíq; R. fœdus fieret; neque hominem nobilem non sua ignauia, sed ob remp. in hostium potestate relictum iri. Hæc Maurus secum ipse diu voluens, tandem promisit. ceterum dolo, an vero cunctatus, parum comperimus.* SED *plerumq; regiæ voluntates, vt vehementes, sic mobiles, sæpe ipsæ sibi aduersæ. Postea, tempore & loco constituto, in colloquium vti de pace veniretur, Bocchus Syllam modo, modo Iugurthæ legatum appellare: benigne habere: idem ambo-*

*bus polliceri. illi pariter læti, ac spei bonæ pleni esse. sed nocte ea, quæ proxima fuit ante diẽ collo quio decretum, Maurus adhibitis amicis, ac statim immutata voluntate, remotis ceteris dicitur secũ ipse multa agitauisse, * vultu, colore, ac motu corporis pariter atq; animo varius: * quæ scilicet, tacente ipso occulta, oris * immutatione patefecisse. tamen postremo Syllam accersiri iubet; & ex eius sententia Numidæ insidias tendit. deinde, vbi dies aduenit; & ei nuntiatum est, Iugurtham haud procul abesse; cum paucis amicis, & quæstore nostro, quasi obuius honoris caussa procedit in tumulũ facillimum visu insidiantibus. eodẽ Numida cum plerisq; necessarijs suis inermis, vti dictum erat, accedit: ac statim, signo dato, vndique simul ex insidijs inuaditur. ceteri obtruncati: Iugurtha Syllæ vinctus traditur, & ab eo ad Marium deductus est. Per idem tempus aduersum Gallos ab ducibus nostris Q. * Cæpione, & C. Manlio male pugnatum. quo metu Italia omnis contremuerat. illiq;, & inde vsque ad nostram memoriam. Romani sic habuere; ALIA omnia virtuti suæ prona esse; cum Gallis pro salute, non pro gloria certare. Sed postquam bellum in Numidia confectum; & Iugurtham Romam vinctum adduci nuntiatum est: Marius consul absens factus est; & ei decreta prouincia Gallia: isque Kalendis Ian. magna gloria consul triumphauit. Ea tempestate spes, atque opes ciuitatis in illo sitæ.*

immutatio patefecit:

ORA-

ORATIO M. AEMILII LEPIDI COS. AD POPVLVM R. VT ARMA SVmantur contra Syllam dict. ex libr. 1. historiarum C. Sallustij Crispi Frontone teste.

*LEMENTIA, & probitas vestra, Quirites, quibus per ceteras gentes maximi, & clari estis, plurimum timoris mihi faciūt, aduersus tyrannidem L. Syllæ: ne aut ipsi, nefanda, quæ non æstimatis, ea parum credendo de alijs, circūueniamini: præsertim cum illi spes omnis in scelere, atque perfidia sit, neque se aliter tutum putet, quàm si peior, atque intestabilior metu vestro fuerit: quo captiuis libertatis curam miseria eximat: aut, si prouideritis, in tutandis periculis magis, quàm vlciscendo, teneamini. Satellites quidem eius, homines maximi nominis, nō minus optimis maiorum exemplis, nequeo satis mirari. dominationis in vos seruitium suum mercedem dant, & vtrumque per iniuriam malunt, quā optimo iure liberi agere. præclara Brutorū, atq; Æmiliorum, & *Lutatiorum proles, geniti ad ea, quæ maiores virtute peperere, subuertēda. nam quid à Pyrrho, Hannibale, Philippóque, & Antiocho defensum est aliud, quàm libertas, & suæ cuiq; sedes, neu cui, nisi legibus, pareremus? quæ cuncta sæuus iste Romulus, quasi ab exter-*

nis

nis rapta, tenet: non tot exercituum clade, neq; consulis, & aliorum principũ, quos fortuna belli cõsumpserat, satiatus: sed tũ crudelior, cũ plerosq; secundæ res in miserationem ex ira vertunt. quin solus omnium, post memoriam hominum, supplicia, in post futuros composuit. queis prius iniuria, quàm vita, certa esset: prauissiméq; per sceleris immanitatem adhuc tutus furit; dum vos metu grauioris seruitij à repetenda libertate terremini. Agendum, atq; obuiam eundum est, Quirites, ne spolia vestra penes illum sint. Non prolatandum, neq; votis paranda auxilia. nisi forte speratis per tædium iam, aut pudorem tyrannidis, esse eum per scelus occupata periculosius dimissurum. at ille eò processit, vt nihil gloriosum, nisi tutum, & omnia retinendæ dominationis honesta æstimet. itaq; illa quies, & otium cum libertate, quæ multi probi potius, quàm laborem cum honoribus capessebant, nulla sunt. Hac tempestate seruiendum aut imperitandum: habẽdus metus est aut faciẽdus, Quirites. nam quid vltra? quæve humana superant? aut diuina impollutа sunt? Populus R. paullo ante gẽtium moderator, exutus imperio, gloria, iure, cogitandi inops, despectúsq;, ne seruilia quidem alimenta reliqua habet. Sociorum, & Latij magna vis ciuitate, pro multis, & egregijs factis à vobis data, per vnum prohibentur: & plebis innoxiæ patrias sedes occupauere pauci satellites, mercedem scelerũ: leges, iudicia, ærarium

rium,prouincia,reges penes vnum.denique necis ciuium,& vitæ licentia.simul humanas hostias vidistis, & sepulcra infecta sanguine ciuili. *Est ne viris reliqui aliud, quàm soluere iniuriam,aut mori per virtutem? quoniam quidem vnum omnibus finem natura vel ferro sæptis statuit: neque quisquam extremam necessitatem,nihil ausus, nihil muliebri ingenio, exspectat. Verum ego seditiosus,vti Sylla ait, qui præmia turbarũ queror;& bellum cupiens,quia iura pacis repeto, scilicet, quia non aliter salui, satisq; tuti in imperio eritis,nisi Vettius Picens, scriba Cornelius aliena bene parta prodegerint: nisi approbaritis omnes proscriptiones innoxiorum ob diuitias, cruciatus virorum illustrium, vastam vrbem fuga & cædibus, bona ciuium miserorum,quasi Cimbricam prædam, venum, aut dono datam. At obiectat mihi possessiones ex bonis proscriptorum. quod quidem scelerum illius vel maximum est,non me, neque quemquam omnium satis tutum fuisse,si recte faceremus. Atque illa, quæ tum formidine mercatus sum pretio, soluto iure, dominis tamen restituo: neque pati consilium est, vllam ex ciuibus prædam esse. Satis illa fuerint, quæ rabie contracta tolerauimus,manus conserentes inter se Romanos exercitus, & arma ab externis in nosmet versa.scelerum, & contumeliarum omnium finis sit:quorum adeo Syllam non pænitet, vt & facta in gloria numeret,&,si liceat,auidius fa-

*ceret. Neque iam, quid existimetis de illo, sed quantum vos audeatis, vereor: ne alius alium principem exspectantes ante capiamini, non opibus eius, quæ futiles, & corruptæ sunt, sed vestra socordia, quàm raptum iri licet, & quàm audeat, tam videri felicem. nam præter satellites commaculatos quis eadem vult? aut quis non omnia mutata, præter victoriam? scilicet milites quorum sanguine Tarulæ, Scyróque, pessimis seruorum, diuitiæ partæ sunt. an quibus prælatus in magistratibus capiendis Fufidius, ancilla turpis, honorum omnium dehonestamentum? itaq; maximam mihi fiduciam parit victor exercitus, cui per tot vulnera & labores nihil, præter tyrannum, quæsitum est. nisi forte tribuniciam potestatem euersum profecti sunt per arma, conditam à maioribus suis: vtique iura, & iudicia sibimet extorquerent: egregia scilicet mercede, cum * relegati in paludes, & siluas, contumeliam, atque inuidiam suam, præmia penes paucos intelligerent. Quare igitur tanto agmine, atque animis incedit? Quia * secundæ res mire sunt vitijs obtentui: quibus labefactatis, quàm formidatus antea est, tam contemnetur: nisi forte specie concordiæ, & pacis, quæ sceleri & parricidio suo nomina indidit. Neque aliter Romani P. esse belli finem ait, nisi maneat expulsa agris plebes, præda ciuilis acerbissima, ius iudiciúmque omnium rerum penes se, quod populi R. fuit. quæ si vobis pax, & concordia intelliguntur:*

guntur: maxima turbamenta reip. atque exitia probare: annuite legibus impositis: accipite otiũ cum seruitio: & tradite exemplum posteris ad populum R. suimet sanguinis mercede circũueniendum. mihi, quanquam per hoc summum imperium satis quæsitum erat, nomini maiorum, dignitati, atque etiam præsidio; tamen non fuit consilium priuatas opes facere, POTIORQVE *visa est periculosa libertas quieto seruitio. quæ si probatis, adeste, Quirites; &, bene iuuantibus dijs, M. Æmilium cõsulem, ducem, & auctorem sequimini ad recipiendam libertatem.*

ORATIO PHILIPPI IN SENATV, VT LEPIDO BELLVM MOVENTI resistant: ex lib. 1. historiarum, Prisciano, & Nonio testibus.

AXIME *vellem, P. C. remp. quietam esse, aut* *periculis à promptissimo quoque defendi:* DENIQVE *praua incepta consultoribus noxæ esse. sed contra, seditionibus omnia turbata sunt, & ab ijs, quos prohibere magis decebat: postremo quæ pessimi, & stultissimi decreuere, ea à bonis & sapientibus facienda sunt. nam bellum, atque arma quamquam vobis inuisa, tamen quia Lepido placent sumenda sunt. nisi*

*forte cui pacem præstare, & bellum pati consilium est. Pro dij boni, qui hanc vrbem omissa cura adhuc regitis. M. Æmilius, omnium flagitiosorum postremus, qui peior, an ignauior sit, deliberari non potest, exercitum opprimendæ libertatis habet, & se è contempto metuendum effecit. vos mussantes, & retractantes, verbis & vatum carminibus pacem optatis magis, quàm defenditis, neque intelligitis, mollitia decretorum vobis dignitatem, illi metum detrahi? atque id iure. quoniam ex rapinis consulatum, ob seditionem prouinciam cum exercitu adeptus est. quid ille ob benefacta cepisset, cuius sceleribus tanta præmia tribuistis? * At scilicet ij, qui ad postremum vsque legatos, pacem, concordiam, & alia huiuscemodi decreuerunt, gratiam ab eo peperere. Immo despecti, & indigni rep. habiti, prædæ loco æstimantur; quippe metu pacem repetentes, quo habitam amiserant. Equidem à principio, cum Etruriam coniurare, proscriptos accersiri, largitionibus rempu. lacerari videbam, maturandum putabam, & Catuli consilia cum paucis secutus sum. ceterum illi, qui gentis Æmiliæ benefacta extollebant, & ignoscendo populi R. magnitudinem auxisse, nusquam etiam tum Lepidum progressum aiebant, &, cum priuata arma opprimendæ libertatis cepisset, sibi quisque opes, aut patrocinia quærendo, consilium publicum corrupere. attamen erat Lepidus latro cum caloni-*

bus,

bus, & paucis sicarijs: quorum nemo non diurna mercede vitam mutauerit. nunc est proconsul cum imperio, non empto, sed dato à vobis, cum legatis adhuc iure parentibus. & ad eum concurrere homines omnium ordinum corruptissimi, flagrantes inopia, & cupidinibus, scelerum conscientia exagitari: quibus quies in seditionibus, in pace turbæ sunt: hi tumultum ex tumultu, bellum ex bello serunt, Saturnini olim, post Sulpicij, dein Marij, Damasippíque, nunc Lepidi satellites. præterea Etruria, atque omnes reliquiæ belli arrectæ: Hispaniæ armis sollicitatæ: Mithridates in latere vectigalium nostrorum, quibus adhuc sustentamur, diem bello circumspicit: quin, præter idoneum ducem, nihil abest ad subuertendum imperium. quod vos oro, atque obsecro P. C. vt animaduertatis, neu patiamini licentiam scelerum, quasi rabiem, ad integros procedere. NAM vbi malos præmia sequuntur, haud facile quisquam gratuito bonus est. An exspectatis, dum, exercitu rursus admoto, ferro, atq; flamma vrbem inuadat: quod multo propius est ab eo, quo agitat, statu, quàm ex pace, & concordia ad arma ciuilia, quæ ille aduersum diuina, & humana omnia cepit. non pro sua, aut quorum simulat iniuria, sed legum, ac libertatis subuertendæ. angitur enim, ac laceratur animi cupidine, & noxarum metu, expers consilij, inquies: hæc atque illa tentans metuit otium, odit bellum: luxu, atque licentia carendum

dum videt: atque interim abutitur vestra socordia. neque mihi satis consilij est, metum, an ignauiam, an dementiam eam appellem: qui videmini intenta mala, quasi fulmen, optare se quisque ne attingat, sed prohibere ne conari quidē. & quæso, considerate quàm conuersa rerum natura sit. Antea malum publicum occulte, auxilia palam instruebantur: & eo boni malos facile anteibant: nunc pax, & concordia disturbantur palam, defenduntur occulte: quibus illa placent, in armis sunt, vos in metu quid exspectatis? nisi forte pudet, aut piget recte facere? An Lepidi mandata animos mouent? qui placere ait sua cuique reddi, & aliena tenet: belli iura rescindi, cum ipse armis cogat: ciuitatem confirmari, qui ademptam negat: concordiæ gratia tribuniciam potestatē restitui, ex qua omnes discordiæ accensæ. Pessime omnium, atque impudentissime, tibi ne egestas ciuium, & luctus curæ sunt, cui nihil est domi, nisi armis partum, aut per iniuriam? alterum consulatū petis, quasi primum reddideris: bello concordiam quæris, quo parta disturbatur: nostri proditor, istis inuidus, hostis omnium bonorum: vt te neque hominum, neque deorum pudeat, quos perfidia, aut periurio violasti. qui quando talis es, maneas in sententia, & retineas arma, te hortor: neu prolatādis seditionibus inquies ipse, nos in solicitudine retineas, neque te prouincia, neque leges, neque dij penates ciuem patiuntur. perge qua cœpisti,

*pisti, vt quammaturissime merita inuenias. vos autem, P. C. quousque cunctando remp. *intutam patiemini? & verbis arma tentabitis? Delectus aduersum vos habiti: pecuniæ publicæ, & priuatim extortæ: præsidia deducta, atque imposita: ex libidine leges imperantur: cum interim vos legatos, & decreta paratis. & quanto mehercule auidius pacem petieritis, tanto bellum acrius erit: cum intelliget se metu magis, quàm æquo, & bono sustentatum. nam qui turbas, & cædem ciuium odisse ait, & ob id armato Lepido vos inermes retinet: quæ victis toleranda sunt, ea cum facere possitis, patiamini potius censet: ita illi à vobis pacem, vobis ab illo bellum suadent. Hæc si placent, si tanta *torpedo animos oppressit, vt obliti scelerum Cinnæ, *cuius in vrbem reditu decus, atque ordines omnes interierunt, nihilo minus vos, atque coniuges, & liberos Lepido permissuri sitis: quid opus decretis? quid auxilio Catuli? quin is, & alij boni remp. frustra curant. Agite, vt libet: parate vobis Cethegos, atque alia proditorum patrocinia, qui rapinas, & incendia instaurare cupiunt, & rursum aduersum deos penates manus armare. Sin libertas & bella magis placent, decernite digna nomine, & augete ingenium viris fortibus. adest nouus exercitus, & ad hoc coloniæ veterum militum, nobilitas omnis, duces optimi. fortuna meliores sequitur. iam illa, quæ socordia nostra collecta sunt, dilabentur. quare ita cẽseo, quoniam Lepidus exer-*

citum, priuato consilio paratum, cum pessimis, & hostibus reip. contra huius ordinis auctoritatem ad vrbem ducit; vti Ap. Claudius interrex cum Q. Catulo proconsule, & ceteris, quibus imperium est, vrbi præsidio sint, operamq; dent, ne quid resp. detrimenti capiat.

ORATIO C. COTTÆ COS. AD QVIRITES, vt tolerent aduorsa.

VIRITES, *multa mihi pericula domi, militiæ, multa aduersa fu re: quorum alia toleraui, partim repuli deorum auxilijs, & virtute mea: inque his omnibus, neque animus negotio defuit, neque decretis labos. malæ secundæq; res opes, non ingenium mihi mutabant. at contra in his miserijs cuncta me cum fortuna deseruere. præterea senectus, per se grauis, curam duplicat: cui misero, acta iam ætate, ne mortem quidem honestã sperare licet. nam si parricida vestri sum, & vobis genitus hic, deos penates meos, patriamq;, & summum imperium vilia habeo: quis mihi viuo cruciatus satis est, aut quæ pœna mortuo? cum omnia memorata apud inferos supplicia scelere meo vici: à prima adolescẽtia in ore vestro priuatus, & in magistratibus egi: qui lingua, qui consilio meo, qui pecunia voluere, vsi sunt: neque ego callidam facundiam, neque ingenium ad male faciend*

ciendum exercitu: auidissimus priuatæ gratiæ maximas inimicitias pro rep. suscepi, qui victus cũ illa simul, cum egens alienæ opis plura mala exspectarem. vos, Quirites; rursus mihi patriam, deos penates cum ingenti dignitate dedistis. Pro quibus beneficijs vix satis gratus videar, si singulis animam, quam nequeo, concesserim. NAM *vita, & mors iure naturæ sunt: vt sine dedecore cum ciuibus fama, & fortunis integer agas, id dono datur, atque accipitur. cõsules nos fecistis Quirites domi, belliq; impeditissima rep. namque imperatores Hispaniæ stipendium, milites, arma, frumentum poscunt: & id res cogit: quoniam defectione sociorum, & Sertorij per* montes fuga neque manu certare possunt, neque vtilia parare: exercitus in Asia, Ciliciaq; ob nimias opes Mithridatis aluntur: Macedonia plena hostium est: nec minus Italiæ maritima, & prouinciarum: cum interim vectigalia parua, & bellis incerta, vix partem sumptuum sustinent: ita classe, qua cõmeatus vehebatur, minore, quàm antea nauigamus. hæc si dolo, aut socordia nostra contracta sunt, agite vti libet, & ita supplicium sumite: sin fortuna communis asperior est, quare indigna vobis, nobisq;, & rep. incipitis? Atque ego, cuius ætati mors propior est, non deprecor, si quid ea vobis incommodi demitur: neque *mox ingenuo corpori honestius, quàm pro vestra salute, finem vitæ fecerint. Adsum, en C. Cotta cos. facio quod sæpe maiores asperis bellis fecere: voueo, de*

doq; me pro rep. quam deinde cui mandetis, circumspicite. nam talem honorē bonus nemo volet: cum fortunæ, & pacis, & belli ab alijs acti ratio reddēda, aut turpiter moriendū sit. tantūmodo in animis habetote, nō me ob scelus, aut auaritiam cæsum, sed volentem pro maximis beneficijs animā dono dedisse. per vos igitur, Quirites, & gloriam maiorum, tolerate aduorsa, & consulite reip. Multa cura summo imperio inest, multi ingētes labores: quos nequidquam abnuitis, & pacis opulentiam quæritis: cum omnes prouinciæ, regna, maria, terræq; aspera, aut fessa bellis sint.

ORATIO MACRI

TRIB. PL. AD PLEBEM, de Tribunicia poteſtate recuperanda: ex libro III. hiſtoriarum, teſte Frontone.

SI, QVIRITES, *parum exiſtimaretis, quid inter ius à maioribus relictum vobis, & hoc à Sylla paratum seruitium interesset, multis mihi disserendum fuisset, docendumq;, quas ob iniurias, & quoties à patribus armata plebes secessisset, vtiq; vindices parauisset omnis iuris sui tribunos pl. nunc hortari modo reliquum est, & ire primum via, qua capessendam arbitror libertatem. neque me præterit quantas opes nobilitatis solus impotens inani specie magistratus pellere*

domina

dominatione incipiam: quantoq; tutius factio noxiorum agat, quàm soli innocentes. sed præter spem bonam ex vobis, quæ metum vicit, statui certaminis aduersa pro libertate potiora esse forti viro, quàm omnino non certauisse. quamquam omnes alij creati pro iure vestro vim cunctam, & imperia sua gratia, aut spe, aut præmijs in vos conuertere, meliusq; habent mercede delinquere, quàm gratis recte facere. itaque omnes concessere iam in paucorum dominationem; qui per militare nomen, ærarium, exercitus, regna, prouincias occupauere, & arcem habent ex spolijs vestris: cum interim more pecorum vos multitudo singulis habendos, fruendosq; præbetis, exuti omnibus quæ maiores reliquere: nisi quia vosmetipsi per suffragia, vt præsides olim, nunc dominos destinatis. itaque concessere illuc omnes: & mox, si vestra receperitis, ad vos redibunt plerique. RARVS *enim animus est ad ea, quæ placent, defendenda: cetera validiorum sunt. an dubium habetis, ne officere quid vobis vno animo pergentibus posit, quos languidos, socordesq; pertimuere? nisi forte C. Cotta ex factione media consul aliter quàm metu iura quædam tribunis pl. restituit. Et quamquam L. *Cincius primus de potestate tribunus loqui ausus, mussantibus vobis circumuentus erat: tamen prius illi inuidiam metuere, * quàm vos iniuriæ pertæsum est. quod ego nequeo satis mirari Quirites. nam spem frustra fuisse intellexistis. Sylla mortuo, qui*

scelestum

*scelestum imposuerat seruitium, finem mali credebatis. Ortus est longe sæuior Catulus: tumultus intercessit Bruto, & Æmilio Mamerco cos. Dein C. Curio ad exitium vsq; insontis tribuni dominatus est. Lucullus superiore anno quantis animis ierit in L. Quinctium, vidistis: quantæ denique nunc mihi turbæ concitantur. quæ profecto incassum agerentur, si prius, quàm vos seruiendi finem, illi dominationis facturi erant: præsertim cum his ciuilibus armis dicta alia, sed certatum vtrimque de dominatione in vobis sit. itaque cetera ex licentia, aut odio, aut auaritia in tempus arsere: permansit vna res modo, quæ vtrimque quæsita est: & erepta in posterum vis tribunicia, telum à maioribus libertati paratum. quod ego vos moneo quæsóq; vt animaduertatis: neu omnia rerum ad ignauiam mutantes, otium pro seruitio appelletis: quo iam ipso frui, si vera & honesta flagitium superauerit, non est condicio. fuisset, si omnino quiessetis. nunc animum aduertite: & nisi viceritis, QVONIAM omnis iniuria grauitate tutior est, arctius habebunt. Quid censes igitur? aliquis vestrum subiecerit. Primum omnium, omittendum morem hunc, quem agitis, impigræ linguæ, animi ignaui, non vltra concionis locum memores libertatis: deinde ne vos ad virilia illa vocem, * quo tribunos plebei modo patricium magistratum, libere ab auctoribus patricijs suffragia maiores vestri parauere. quamuis, Quirites, in vobis sit, vt quæ iussa nūc pro*

aliȷs

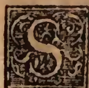
*alijs toleratis, pro vobis agere, aut non agere certe poßitis. Iouem, aut alium quem deum consultorem exspectatis? magna illa cōsulum imperia, & patrum decreta vos exsequendo rata efficitis Quirites: vltroq; licentiam in vos auctum, atque adiutum properatis. neque ego vos vltum iniurias hortor, magis vti requiem cupiatis; neque discordias, vt illi criminantur, sed earum finem volens, iure gentium*res repeto: &, si pertinaciter retinebunt, non arma, neque secesßionem, tātummodo ne amplius sanguinem vestrum prabeatis censeo. gerant, habeantq; suo modo imperia, quærant triumphos: Mithridatem, Sertorium, & reliquias exsulum persequantur cum imaginibus suis: absit periculum, & labos, quibus nulla pars fructus est: nisi forte repentina ista frumentaria lege * munia vestra pensantur: cum tamen qui his modis libertatem omnium aeßimauere, hi profecto non amplius possunt alimentis carere; namque vtilis exiguitate mors prohibetur. senescunt vires, sic vt neque absolui cura familiari tam parua res poßit, at & ignauißimi quique tenuissima spe frustrantur: quæ tamē quamuis ampla, quoniam seruitij pretium ostentarent, cuius torpedinis erat decipi, & vestrarum rerum vltro iniuria gratiam debere? namque alio modo, neque valent in vniuersos, neque conabuntur. Cauēdus tamen dolus est. itaque simul comparant delinimenta, & differunt vos in aduentum Cn. Pompei. quem ipsum, vbi pertimuere sublatum*

*tum in ceruices suas, mox dempto metu lacerāt: neque eos pudet vindices, vti se ferunt, libertatis, tot viros sine vno, aut remittere iniuriam non audere, aut ius non posse defendere. mihi quidem satis spectatum est, Pompeium tantæ gloriæ adolescentem malle principem volentibus vobis esse, quàm illis dominationis, & socium, auctoremq; in primis fore tribuniciæ potestatis. verum Quirites antea singuli ciues in pluribus non in vno cuncti præsidia habebatis: neque mortalium quisquam dare, aut eripere talia vnus poterat. itaq; verborum satis dictum est.*neque enim ignorantia res claudit: verum occupauit nescio quæ vos torpedo: quia neque gloria mouemini, neque flagitio: cunctaq; præsenti ignauia mutastis: abunde libertatem rati, quia tergis abstinetur: & huc ire licet, atque illuc *, munera ditium dominorū. atque hæc eadem non sunt agrestibus, sed cædunt inter potentium inimicitias, donoq; dantur in prouincias magistratibus ita pugnatur, & vincitur à paucis: plebes, quodcumque accidit, pro victa est, & in dies magis erit. siquidem maiore cura dominationem illi retinuerūt, quàm vos repetiueritis libertatem.*

EPIST

EPISTOLA CN. POMPEII, AD SENATVM:

ex * libro III. historiarum Diomede teste.

SI ADVERSVS *vos, patriamq́; & deos penates toties labores, & pericula suscepissem, quoties à prima adolescentia ductu meo scelestissimi hostes fusi, & vobis salus quæsita est: nihil amplius in absentem me statuissetis, quàm adhuc agitis, P. C. quem contra ætatem proiectum ab bellum sæuissimum, cum exercitu optime merito, quantum est in vobis, fame, miserrima omnium morte, confecistis. Hac in spe populus R. liberos suos ad bellum misit? hæc sunt præmia pro vulneribus, & toties ob remp. fuso sanguine? fessus scribendo, mittendoq́; legatos, omnes opes, & spes priuatas meas consumpsi: cum interim à vobis per triennium vix annuus sumptus datus est. per deos immortales, * vtrum censetis me vicem ærarij præstare, an exercitum sine frumento, & stipendio habere posse? equidem fateor, me ad hoc bellum maiore studio, quàm cõsilio profectum: quippe qui, nomine modo imperij à vobis accepto, diebus quadraginta exercitum paraui: hostesq́; in ceruicibus iam Italiæ agentes ab Alpibus in Hispaniam summoui, per eas iter aliud, atque Hannibal, nobis opportunius patefeci: rece*

pi

pi Galliam, Pyrenæum. Lacetaniam Ilergetum: & primum impetum Sertorij victoris nouis quidem militibus, & multo paucioribus sustinui: hiememq; in castris inter sæuissimos hostes, non per oppida, neque ex ambitione mea egi. quid deinde prælia, aut expeditiones hibernas, oppida excisa, aut recepta enumerem? quando res plus valent, quàm verba? castra hostium apud Sucronem capta, & prælium apud flumen Durium, & dux hostium C. Herennius cum vrbe Valentia, & exercitus deleti, satis clara vobis sunt. pro que his, o grati patres, egestatem, & famem redditis. itaque meo, & hostium exercitui par conditio est. namque stipendium neutri datur: victor vterque in Italiam venire potest. quod ego vos moneo, quæsoq;, vt animaduertatis, neu cogatis necessitatibus priuatim mihi consulere. Hispaniã citeriorem, quæ non ab hostibus tenetur, nos, aut Sertorius ad internecionem vastauimus, præter maritimas ciuitates, quæ vltro nobis sumptui, onerią;. Gallia, superiore anno, Metelli exercitũ stipendio, frumentoq; aluit; & nunc malis fructibus ipsa vix agitat. ego non rem familiarem modo, verum etiam fidem consumpsi. reliqui vos estis, qui nisi subuenitis, inuito, & prædicente me, exercitus hinc, & cum eo omne bellum Hispaniæ, in Italiam transgredientur.

REX MITHRIDATES REGI ARSACI S.

EX LIBRO IV. HISTORIARVM, CARISIO TESTE.

MNES, *qui secundis rebus suis ad belli societatem orantur, considerare debent, liceat ne tum pacem agere: deinde, quod quaeritur, satis ne pium, tutum, gloriosum, an indecorum sit. Tibi perpetua pace frui liceret, nisi hostes opportuni, & scelestissimi. egregia fama, si Romanos oppresseris, futura est. neque petere audeam societatem, & frustra mala mea cum bonis tuis misceri sperem. atqui ea, quae te morari posse videntur, ira in Tigranem recentis belli, & meae res parum prosperae, si vera existimare voles, maxime hortabuntur. ille enim obnoxius, qualem tu voles, societatē accipiet. Mihi fortuna multis rebus ereptis, vsum dedit bene suadendi: & quod florentibus optabile est, ego nō validissimus praebeo exēplum, quo rectius tua componas. Namq; Romanis cum nationibus, populis, regibus cunctis vna, & ea vetus caussa bellandi est, cupido profunda imperij, & diuitiarū: qua primo cum rege Macedonum Philippo bellum sumpsere. Dum à Carthaginiensibus premebantur, amicitiam simulantes ei subuenientem Antiochum,*

conceßione Asiæ per dolum auertere: ac mox à Philippo Antiochus omni cis Taurum agro, & decem millibus talentorum spoliatus est. Persen deinde Philippi filium post multa, & varia certamina, apud Samothracas deos acceptum in fidem, callidi, & repertores perfidiæ, quia pacto vitam dederant, in somnis occidere. Eumenem, cuius amicitiam gloriose ostentant, initio prodidere Antiocho, pacis mercede posthabita custodi agri: captiui sumptibus, & contumeliis ex rege miserrimum seruorum effecere: simulatóq; impio testamento, filium eius Aristonicum, quia patrium regnum petiuerat, hostium more triumphum duxere: Asia ab ipsis obsessa est: postremo totam Bithyniam, Nicomede mortuo, diripuere, cum filius Nusa: quem regem appellauerat, genitus haud dubie esset. nam quid ego me appellem? quem disiunctum vndique regnis, & tetrarchiis ab imperio eorum, quia fama erat diuitem, neq; seruiturum esse, per Nicomedem bello laceßiuerunt, sceleris eorum haud ignarum, & ea, quæ accidere, testatum antea. Cretenses soli omnium liberi ea tempestate, & rex Ptolemæus. atq; ego vltus iniurias, Nicomedem Bithynia expuli, Asiámque spolium regis Antiochi recepi, & Græciæ dempsi graue seruitiū. incepta mea postremus seruorum Archelaus, exercitu prodito, impediuit: illique, quos ignauia, aut praua calliditas, vt meis laboribus tuti essent, armis abstinuit, acerbißimas pœnas soluunt. Ptolemæus

pretio

*pretio diem belli prolatat: Cretenses impugnati semel iam, neque finem, nisi excidio, habituri. equidem, cum mihi ob ipsorum interna mala dilata prælia magis, quàm pacem datam intelligerem; abnuente Tigrane, qui mea dicta sero probat, te remoto procul, omnibus alijs obnoxijs, rursus tamen bellum cœpi: Marcúmq; Cottam Romanum ducem apud Chalcedona terra fudi, mari exsui classe pulcerrima: apud Cyzicum magno cum exercitu in obsidione moranti frumentum defuit, nullo circum adnitente: simul hiems mari prohibebat. ita sine vi hostium regredi coactus in patrium regnum, naufragijs apud Parum, & Heracleam militum optimos cum classibus amisi. restituto deinde apud Cabira exercitu, & varijs * inter me, atq; Lucullum prælijs, inopia rursus ambos incessit. illi suberat regnum Ariobarzanis bello intactum: ego, vastatis circum omnibus locis, in Armeniam concessi: secutique Romani non me, sed morem suum omnia regna subuertendi, quia multitudinem artis locis pugna prohibuere, imprudentiam Tigranis pro victoria ostentant. nunc queso considera, nobis oppressis, vtrum firmiorem te ad resistẽdum, an finem belli futurum putes? Scio equidem, tibi magnas opes virorum, armorum, & auri esse: & ea re à nobis ad societatem, ab illis ad prædam peteris. ceterum consilium est, Tigranis regno integro, * meis militibus, procul ab domo, paruo labore per nostra corpora bellum confice-*

re: quando neque vincere, neque vinci sine tuo periculo possumus. an ignoras Romanos, postquam ad Occidentē pergentibus finem Oceanus fecit, arma huc conuertisse? neque quidquam à principio, nisi partum habere, domum, coniuges, agros, imperium, conuenas, olim sine patria, sine parentibus, peste cōditos orbis terrarum: quibus non humana vlla, neque diuina obstant, quin socios, amicos, procul iuxtáq; sitos inopes, potentésque trahant, excidántq; omniáq; & maxime regna hostilia ducant. namq; pauci libertatem, pars magna iustos dominos volunt: nos suspecti sumus æmuli, & in tempore vindices affuturi. Tu vero, cui Seleucia maxima vrbiū, regnúmq; Persidis inclytis diuitijs est, quid ab illis, nisi dolum in præsens, & postea bellum exspectas? Romani arma in omnes habent, acerrima in eos, quibus victis spolia maxima sunt: audendo, & fallendo, & bella ex bellis serendo magni facti. per hunc morem exstinguent omnia, aut occident: quod difficile non est, si tu Mesopotamia, nos Armenia circumgredimur: exercitus sine frumento, sine auxilijs: fortuna autem nostris vitijs adhuc incolumis. téque illa fama sequetur, auxilio profectum magnis regibus, latrones gentium oppreßisse. quod vti facias moneo, hortórque, neu malis pernicie nostra tuum imperium prolatare, quam societate victor fieri.

AD

AD C. CÆSAREM DE REP. ORDINANDA.

POPVLVS R. antea obtinebat regna, atq; imperia, fortunam dono dare, itē alia, quæ per mortales auide cupiuntur: quia & apud indignos sæpe erant quasi per libidinē data: neq; cuiquam incorrupta permanserant. sed res docuit id verum esse, quod in carminibus Appius ait, Fabrū esse suæ quemq; fortunæ: atq; in te maxime, qui tantū alios prætergressus es, vt prius defessi sint homines laudando facta tua, quam tu laude digna faciendo. ceterum vt fabricata, sic virtute parta, quā magna industria haberi decet: ne incuria deformentur, aut corruāt infirmata. nemo enim alteri imperiū volens concedit: & quāuis nouus, atq; clemens sit, qui plus potest, tamē, quia malo esse licet, formidatur. id euenit, quia pleriq; rerū potentes peruerse consulunt: & eo se munitiores putāt, quo illi, quibus imperitant, nequiores fuere. at contra id eniti decet: cū ipse bonus, atq; strenuus sis, vti quam optimis imperites. nā pessimus quisq; asperrime rectorē patitur. sed tibi hoc grauius est, quàm ante omnibus, te armis parta cōponere. bellum aliorum pace mollius gessisti: ad hoc victores prædam petunt; victi, ciues sunt. inter has difficultates euadendū est tibi, atq;

in posterum firmanda resp. non armis modo, neq; aduersum hostes, sed, quod multo maius multóq; asperius est, bonis pacis artibus. ergo omnes magna mediocriq; sapiẽtia res huc vocat: quæ quisque optima potest, vti dicat. ac mihi sic videtur, qualicumq; modo tu victoriam composueris, ita alia omnia futura. sed iam quo melius, faciliúsq; cõstituas, paucis, quæ me animus monet, accipe. Bellum tibi fuit Imperator cum homine claro, magnis opibus, auido potentiæ, maiore fortuna, quàm sapiẽtia: quem secuti sunt pauci, per suam iniuriã tibi inimici: item quos affinitas, aut alia necessitudo traxit. nam particeps dominationis neq; fuit quisquam: neque, si pati potuisset, orbis terrarum bello concussus foret. cetera multitudo vulgi more magis, quàm iudicio, post alius aliũ, quasi prudentiorem secuti. Per idem tempus maledictis iniquorũ occupandæ reip. in spem adducti homines, quibus omnia probro, ac luxuria polluta erant, concurrere in castra tua: & aperte quietis mortem, rapinas, postremo omnia, quæ corruptus animus iubebat, minitari. ex queis magna pars, vbi neq; creditum condonare, neque te ciuibus, sicuti hostibus, vti vidẽt, defluxere. pauci restitere, quibus maius otium in castris, quàm Romæ futurum erat: tanta vis creditorum impendebat. sed ob easdẽ caussas immane dictu est, quãti, & quàm multi mortales postea ad Pompeium discesserint: eóque per omne tempus belli quasi sacro, atque inspoliato fano debitores vsi.

Igitur

Igitur quoniam tibi victori de bello, atque pace agitandum est: hoc vti ciuiliter deponas, illa vt quamiustissima, & diuturna sit: de teipso primum quia compositurus es quod optimum factu est, existima. equidem ego cuncta imperia crudelia, magis acerba, quàm diuturna arbitror: neq; quemquam à multis metuendum esse, quin ad eum ex multis formido recidat: eam vitam bellum æternum, & anceps gerere: quoniã neq; aduersus, neque ab tergo, aut lateribus tutus sis, semper in periculo, aut metu agites. contra, qui benignitate, & clementia imperium temperauere, his læta & candida omnia visa, etiam hostes æquiores, quàm alÿs ciues. an qui me his dictis corruptorem victoriæ tuæ, nimísq; in victos bona voluntate prædicent? scilicet quòd ea, quæ externis nationibus, natura hostibus, nósq; maioréſq; nostri sæpe tribuere, ea ciuibus danda arbitror: neq; barbaro ritu cæde cædem, & sanguine sanguinem expiãdum. an illa, quæ paullo ante hoc bellum in Cn. Pompeium victoriámq; Syllanam increpabantur, obliuio abstulit? interfecit Domitium, Carbonem, Brutum, alios item non armatos, neq; in prælio belli iure, sed postea supplices per summum scelus interfectos: plebem Romanam in villa publica pecoris modo conscissam. heu quàm illa occulta ciuium funera, & repentinæ cædes, in parentum, aut liberorum sinum, fuga mulierum & puerorum, vastatio domorum: ante partã à te victoriam omnia sæua,

atq; crudelia erant. ad quæ te illi ijdem hortantur: & scilicet id certatum esse vtriusq; vestrum arbitrio, iniuriæ vt fierent: neque receptam, sed captam à te remp. & ea caussa exercitus stipendijs confectis optimos, & veterrimos omnium, aduersum fratres, parentésq; alij liberos armis contendere: vt ex alienis malis deterrimi mortales ventri, atque profundæ libidini sumptus quærerent: atque essent opprobria victoriæ; quorum flagitijs commacularetur bonorum laus. neque enim te præterire puto, quali quisque eorum more, aut modestia, etiam tum dubia victoria, sese gesserit: quóque modo in belli administratione scorta, aut conuiuia exercuerint nonnulli; quorum ætas ne per otium quidem tales voluptates sine dedecore attigerit. De bello satis dictum. de pace firmanda, quoniam túque, & omnes tui agitatis: primum id, quæso, considera, quale id sit de quo consultas: ita, bonis, malísque dimotis, patenti via ad verum perges. EGO *sic existimo, quoniam orta omnia intereunt, qua tempestate vrbi Romanæ fatum excidij aduentarit, ciues cum ciuibus manus conserturos: ita defessos, & exsangues regi, aut nationi prædæ futuros. aliter non orbis terrarũ, neq; cunctæ gentes conglobatæ mouere, aut contundere queunt hoc imperium. firmanda igitur sunt concordiæ bona, & discordiæ mala expellenda. id ita eueniet, si sumptum, & rapinarum licentiam dempseris; non ad vetera instituta reuocans, quæ iam*

pridem

pridem corruptis moribus ludibrio sunt; sed si suam cuiq; rem familiarem, & finem sumptuum statueris. QVONIAM *is inceßit mos, vt homines adolescentuli sua, atq; aliena consumere, nihil libidini, atq; aliis rogãtibus denegare, pulcerrimum putẽt: eam virtutẽ, & magnitudinem animi; pudorem, atque modestiam pro socordia æstimẽt. ergo animus ferox praua via ingressus, vbi consueta non suppetunt, fertur accensus in socios modo, modo in ciues: mouet composita, & res nouas veteribus acquirit. quare tollendus fœnerator in posterum, vti suas quisque res curemus.* EA *vera, atq; simplex via est, magistratum populo, non creditori gerere: & magnitudinem animi in addendo, non demendo reip. ostendere. atq; ego scio, quàm aspera hæc res in principio futura sit, præsertim iis, qui se in victoria licẽtius, liberiúsq;, quàm arctius futuros credebãt: quorum si saluti potius, quàm libidini cõsules, illósq; nósq; & socios in pace firma constitues. si eadem studia, artésq; iuuentuti erunt: næ ista egregia tua fama simul cum vrbe Roma breui concidet. postremo sapientes pacis caussa bellum gerunt; laborem spe otii sustentant. nisi illã firmam efficis, vinci, an vicisse quid retulit? quare capesse per deos remp. & omnia aspera, vti soles, peruade. namq; aut tu mederi potes; aut omittenda est cura omnibus.* NEQVE *quisquã te ad crudeles pœnas, aut acerba iudicia inuocat, quibus ciuitas vastatur magis, quàm corrigitur; sed vt*

prauas artes, maláſque libidines ab iuuentute prohibeas. ea vero clementia erit, conſuluiſſe; ne immerito ciues patria expellerētur, retinuiſſe ab ſtultitia, & falſis voluptatibus; pacem concordiámq; ſtabiliuiſſe: nō, ſi flagitijs obſecutus, delicta perpeſſus, præſens gaudium cum mox futuro malo conceſſeris. ac mihi animus, quibus rebus alij timēt, maxime erectus eſt, negotij magnitudine: & quia tibi terræ, & maria ſimul omnia componenda ſunt, (quippe res paruas tãtum ingeniū attingere nequit) MAGNAE *curæ magna merces eſt. igitur prouideas oportet, vt plebs, largitionibus, & publico frumento corrupta, habeat negotia ſua; quibus ab malo publico detineatur: iuuētus probitati, & induſtriæ, non ſumptibus, neq; diuitijs ſtudeat. id ita eueniet, ſi pecuniæ, quæ maxima omniū pernicies eſt, vſum atq; dedecus dempſeris. nam ſæpe ego cum animo meo reputans, quibus quiſq; rebus clariſſimi viri magnitudinem inueniſſent, quæ res populos nationes ve magnis auctoribus auxiſſent, ac deinde quibus cauſſis ampliſſima regna, & imperia corruiſſent: eadē ſemper bona, atq; mala reperiebã; omnéſq; victores diuitias contempſiſſe, & victos cupiuiſſe. neq; aliter quiſquam extollere ſeſe, & diuina mortalis attingere poteſt, niſi, omiſſis pecuniæ, & corporis gaudijs, animo indulgens, non aſſentando, neq; concupita præbendo peruerſam gratiam gratificans, ſed in labore, patientia, boniſque præceptis, & factis fortibus exercitando.*

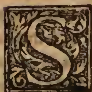
NAM

NAM *domum, aut villam exstruere, eámque signis, auleis, aliísq; operibus exornare, & omnia potius, quàm semet visendum efficere: id est, non diuitias decori habere, sed ipsum illis flagitio esse. porro ij, quibus bis die ventrem onerare, nullam noctem sine scorto quiescere mos est; vbi animum, quem dominari decebat, seruitio oppressere, nequaquam eo postea hebeti, atque claudo pro exercitio vti volunt. nam imprudentia, pleraq; & se præcipitant. verum hæc, & omnia mala pariter cum honore pecuniæ desinent, si neque magistratus, neque alia vulgo cupienda venalia erunt. ad hoc prouidendum est, quonam modo Italia, atq; prouinciæ tutiores sint: id quod factu haud obscurũ est. nam ijdẽ omnia vastãt, suas deserendo domos, & per iniuriam alienas occupãdo. item ne, vti adhuc, militia iniusta, aut inequalis sit: cũ alij triginta, pars nullum stipendiũ faciet: & frumentũ id, quod antea præmiũ ignauiæ fuit, per municipia, & colonias illis dare cõueniet, cum stipẽdijs emeritis domos reuerterint. Quæ reipub. necessaria, tibíq; gloriosa ratus sum, quã paucissimis absolui. non peius videtur pauca nũc de facto meo disserere. pleriq; mortales ad iudicandũ satis ingenij habent, aut simulant: verumtamen ad reprehendenda aliena facta, aut dicta ardet omnibus animus. vix satis apertum os, aut lingua prompta videtur, quæ dicta pectore euoluat: quibus me subiectum haud pænitet, magis reticuisse pigeret. nam siue hac, seu* mel

meliore alia via perget: à me quidem pro virili parte dictum, & adiutum fuerit. * *Reliquum est, optare, vti quæ tibi placuerint, ea dij immortales approbent, benéque euenire sinant.*

AD C. CAESAREM

ORATIO DE REPVblica ordinanda.

S C I O ego quàm difficile, atq; asperum factū sit, consiliū dare regi, aut imperatori, postremo cuiquam mortali, cuius opes in excelso sunt: quippe cum & illis consultorum copiæ adsint: neque de futuro quisquam satis callidus, satísq; prudens sit. quinetiam sæpe praua magis, quàm bona cōsilia prospere eueniunt, quia plerasq; res fortuna ex libidine sua agitat. Sed mihi studium fuit adolescentulo remp. capessere: atq; in ea cognoscenda multam, magnámque curam habui: non ita vt magistratum modo caperem, quem multi malis artibus adepti erant: sed etiam vt rempublicam domi, militiæq;, quantúmque armis, viris, opulentia posset, cognitum habuerim. itaque mihi multa cum animo agitanti consilium fuit, famam modestiámque meam post tuam dignitatem habere, &, cuius rei lubet, periculum facere, dum quid tibi ex eo gloriæ accederet. ídque non temere, aut ex fortuna tua decreui: S E D quia in te præter ceteras, artem vnam egregie

mirab

mirabilem comperi, semper tibi maiorem in aduersis, quàm in secundis rebus animũ esse. SED *per ceteros mortales illa res clarior est, quòd & prius defeßi sunt homines laudando, atque admirando munificentiam tuam, quàm tu faciundo, quae gloria digna essent. equidem mihi decretum est, nihil tam ex alto reperiri posse, quod nõ cogitanti tibi in promptu sit. neque ego, quae visa sunt, de republica tibi scripsi; quia mihi consiliũ, atque ingenium meum amplius aequo probaretur: sed inter labores militiae, intérq; praelia, victorias, imperium, statui admonendum te de negotijs vrbanis. namq;, tibi si id modo in pectore cõsilij est, vt te ab inimicorum impetu vindices; quoque modo contra aduersum consulem beneficia populi retineas: indigna virtute tua cogites. sin in te ille animus est, qui iam à principio nobilitatis factionem disturbauit, plebem Rom. ex graui seruitute in libertatem restituit, in praetura inimicorũ arma inermis disiecit, domi militiaéq; tanta, & tam praeclara facinora fecit, vt ne inimici quidem queri quidquam audeant, nisi de magnitudine tua: quin accipe tu ea, quae dicam de summa reipublicae: quae profectò aut tu vera inuenies, aut certe haud procul à vero. sed quoniam Cn. Pompeius aut animi prauitate, aut quia nihil maluĩt, quàm quod tibi obesset, ita lapsus est, vt hostibus tela in manus iaceret: quibus ille rebus rempublicam conturbauit; eisdem tibi restituenda est. Primum omnium summam*

pote

potestatem moderandi, de vectigalibus, sumptibus, iudicijs, senatoribus paucis tradidit, plebem Romanam, cuius antea summa potestas erat, nósque his quidem legibus in seruitute reliquit: iudicia, tametsi sicut antea tribus ordinibus tradita sunt, tamen ijdem illi factiosi regunt, dant, adimunt, quæ lubet: innocentes circumueniunt: suos ad honorem extollunt. non facinus, nõ probrum, aut flagitiũ obstat, quo minus magistratus capiant: quod commodũ est, trahunt, rapiũt: postremo, tamquam vrbe capta, libidine, ac licẽtia sua pro legibus vtuntur. ac me quidem mediocris dolor angeret, si virtute partam victoriã more suo per seruitium exercerent. sed homines inertissimi, quorum omnis vis, virtúsq; in lingua sita est, forte, atq; alterius socordia dominationẽ oblatam insolentes agitant. nam quæ seditio, aut dissensio ciuilis tot támque illustres familias ab stirpe euertit? aut quorũ vmquam victoria animus tam præceps, támq; immoderatus fuit? L. Sylla, cui omnia in victoria lege belli licuerunt, tametsi à Sulpicio hostium partes muniri intelligebat, tamen, paucis interfectis, ceteros beneficio, quàm metu, retinere maluit. at hercule nunc cum Catone, L. Domitio, ceterísq; eiusdem factionis, quadraginta senatores, multi præterea cum spe bona adolescentes, sicuti hostiæ mactati sunt: cum interea importunissima genera hominum tot miserorũ ciuium sanguine satiari nequiuerint: non orbi liberi, non parentes exacta ætate,

non gemitus virorum, luctus mulierum immanẽ eorum animũ inflexit: quin, acerbius in dies male faciundo, ac dicundo, dignitate alios, alios ciuitate euersum irent. nam quid ego de te dicam, cuius cõtumeliam homines ignauissimi vita sua commutare volunt? Scilicet neq; illis tantæ voluptati est (tametsi insperantibus accidit) dominatio, quanto mœrori tua dignitas: qui optatius habent ex tua calamitate periculum libertatis facere, quã per te populi R. imperiũ maximum ex magno fieri. quo magis tibi etiã atq; etiam animo prospiciendum est, quonam modo rem stabilias, communiásq;. mihi quidem quæ mens suppetit, eloqui nõ dubitabo. ceterum tui erit ingenij probare, quæ vera, atq; vtilia factu putes. in duas partes ego ciuitatem diuisam arbitror, sicut à maioribus accepi, in patres, & plebem. antea in patribus summa auctoritas erat, vis multo maxima in plebe. itaq; sæpius in ciuitate secessio fuit: sempérq; nobilitatis opes diminutæ sunt, & ius populi amplificatũ. sed plebes eo libere agitabat, quia nullius potẽtia super leges erat: neq; diuitijs, aut superbia, sed bona fama, factisq; fortibus nobilis ignobilẽ anteibat: humillimus quisq; in armis, aut militia, nullius honestæ rei egens, satis sibi, satísq; patriæ erat. sed, vbi eos paullatim expulsos agris, inertia, atq; inopia incertas domos habere subegit: cœpere alienas opes petere, libertatem suã cum repub. venalem habere. ita paullatim populus, qui dominus erat, & cũ-

ctis

*ctis gentibus imperitabat, dilapsus est: & pro communi imperio, priuatam sibi quisq; seruitutẽ peperit. hæc igitur multitudo primum malis moribus imbuta, deinde in artes, vitásq; varias dispalata, nullo modo inter se congruens, parũ mihi quidem idonea videtur ad capessendã remp. ceterum, additis nouis ciuibus, magna me spes tenet, fore, vt omnes expergiscantur ad libertatem: quippe cum illis libertatis retinendæ, tum his seruitutis amittendæ cura orietur. hos ego censeo permixtos cum veteribus nouos in colonijs constituas. ita & res militaris opulentior erit: & plebes bonis negotijs impedita, malum publicum facere desinet. sed non inscius, neq; imprudẽs sum, & quæ mea res agetur, quæ sæuitia, quæve tempestates hominum nobilium futuræ sint, cum indignabũtur omnia funditus misceri, antiquis ciuibus hanc seruitutem imponi, regnũ deniq; ex libera ciuitate futurum, vbi vnius munere multitudo ingens in ciuitatem peruenerit. equidem ego sic apud animum meum statuo, malum facinus in se * committere, qui incommodo reip. gratiam sibi conciliet. VBI bonum publicum, etiam priuatim vsui est: id vero dubitare aggredi, socordiæ, atque ignauiæ duco. M. Liuio Druso semper consilium fuit, in tribunatu summa ope niti pro nobilitate: neque vllam rem in principio agere intendit, nisi illi auctores fierent homines factiosi, quibus dolus, atque malitia fide cariora erant. vbi intellexerunt, per vnum hominem*

*minem maximum beneficiū multis mortalibus dari: videlicet & sibi quisq; conscius, malo, atq; infido animo esse: de M. Liuio Druso iuxta, ac de se, existimarunt. itaq; metu, ne per tantam gratiam solus rerum potiretur, contra eam nixi, sua ipsius consilia disturbauerunt. quo tibi imperator maiore cura fideq; amici, & multa præsidia paranda sunt. hostem aduersum deprimere strenuo homini haud difficile est: occulta pericula neq; facere, neq; vitare, bonis in promptu est. igitur vbi eos in ciuitatem adduxeris, quoniam quidem renouata plebs erit, in ea * re maxime animū exercitato, vt colantur boni mores: concordia inter veteres, & nouos coalescat. sed multo maximum bonū patriæ, ciuibus, tibi, liberis, postremo humanæ genti pepereris. si studiū pecuniæ aut sustuleris, aut, quoad res feret, minueris. aliter neque priuata res, neq; publica, neq; domi, neq; militiæ regi potest.* NAM *vbi cupido diuitiarum inuasit, neq; disciplina, neq; artes bonæ, neque ingenium vllum satis pollet: quin animus magis, aut minus mature, postremo tamen succūbit. sæpe iam audiui, qui reges, quæ ciuitates, & nationes per opulentiā magna imperia amiserint, quæ per virtutem inopes ceperāt. id adeo haud mirādum est. Nam vbi bonus deteriorem diuitijs magis clarum, magísq; acceptum videt, primo æstuat, multáque in pectore voluit:* SED *vbi gloria honorē magis in dies, virtutem opulētia vincit: animus ad voluptatem à vero deficit.*

o QVIP

QVIPPE *gloria industria alitur: vbi eam dempseris, ipsa per se virtus amara, atque aspera est. postremò, vbi diuitiæ claræ habentur, ibi omnia bona vilia sunt, fides, probitas, pudor, pudicitia.* NAM *ad virtutē vna, & ardua via est: ad pecuniam, qua cuiq; lubet, nititur: & malis, & bonis rebus ea creatur. ergo in primis auctoritatem pecuniæ demitto: neq; de capite, neq; de honore ex copijs quisquam magis, aut minus iudicauerit; si neq; prætor, neque consul ex opulentia, verum ex dignitate creetur. sed de magistratu facile populi iudicium fit. iudices à paucis probari regnum est: ex pecunia legi inhonestum. quare omnes primæ classis iudicare placet, sed numero plures, quàm iudicāt. neq; Rhodios, neq; alias ciuitates vmquam suorum iudiciorum pænituit, vbi promiscue diues, & pauper, vt cuiq; sors tulit, de maximis rebus iuxta, ac de minimis disceptat. sed de magistratibus creādis haud mihi quidē absurde placet lex, quā C. Gracchus in tribunatu promulgauerat; vt ex cōfusis quinque classibus sorte centuriæ vocarentur: ita coæquati dignitate, pecunia, virtute anteire alius aliū properabit. nec ego magna remedia cōtra diuitias statuo.* NAM *perinde omnes res laudātur, atq; appetuntur, vt earum rerū vsus est malitia pramijs exercetur. vbi ea dēpseris, nemo omnium gratuito malus est.* CETERVM *auaritia bellua fera, immanis, intoleranda est: quò intēdit, oppida, agros, fana, atq; domos vastat: diuina*

*na cum humanis permiscet;neq; exercitus, neq; mœnia obstāt,quo minus vi sua penetret:fama, pudicitia,liberis,patria,atq; parentibus cunctos mortales spoliat.verum si pecuniæ decus ademeris,magna illa vis auaritiæ facile bonis moribus vincetur.atq; hæc ita sese habere tametsi omnes æqui, atque iniqui memorent: tamen tibi cum factione nobilitatis haud mediocriter certādum est:cuius si dolum caueris,alia omnia in procliui erunt. nam hi,si virtute satis valerent, magis æmuli bonorum, quàm inuidi essent. quia desidia,& inertia,& stupor eos,atq; torpedo inuasit:strepunt, obtrectant, alienam famā, suū dedecus existimant. sed quid ego plura, quasi de ignotis memorem? M. Bibuli fortitudo,atq; animi vis in consulatum erupit:hebes lingua,magis malus,quàm callidus ingenio. quid ille audeat, cui consulatus maximum imperiū maximo dedecori fuit? An L.Domitij magna vis est, cuius nullum mēbrum à flagitio, aut facinore vacat? lingua vana,manus cruentæ,pedes fugaces;quæ honeste nominari nequeunt, inhonestissima: vnius tamen M.Catonis ingeniū versutum, loquax, callidum haud contemno. parantur hæc disciplina Græcorū.sed virtus,vigilantia,*labos apud Græcos nulla sunt. quippe,cum domi libertatē suam per inertiam amiserint; cēses ne eorū præceptis imperiū haberi posse?reliqui de factione sunt inertissimi nobiles: in quibus, sicut instituo, præter nomen nihil est additamenti.L.* labor

o 2 *Postli*

Postumius, & M. Fauonius mihi videntur, quasi magnæ nauis superuacua onera esse, vbi salui peruenire visi sunt: si quid aduersi coortum est, de illis potissimum iactura fit: quia pretij minimi sunt. Quoniam nunc, vt mihi videor, de plebe renouanda, corrigendáq; disserui: de senatu, quæ tibi agẽda videntur, dicam. Postquam mihi ætas, ingeniúmque adoleuit, aut ferme armis, atq; equis corpus exercui, sed animum in litteris, quòd natura firmus erat in laboribus, habui. atque ego in ea vita multa legendo, atq; audiendo ita comperi, OMNIA *regna, ciuitates, nationes vsque eò prosperum imperiũ habuisse, dum apud eos vera consilia valuerunt: vbicumq; gratia, timor, voluptas ea corrupere, post paullo imminutæ opes, deinde ademptum imperium, postremo seruitus imposita est. equidẽ ego sic apud animum meum statuo, cuicumq; in sua ciuitate amplior, illustriórq; locus, quàm alijs est, ei magnam curam esse reipub. Nam ceteris salua vrbe tantummodo libertas tuta est: qui per virtutem sibi diuitias, decus, honorem pepererunt, vbi paullum inclinata respub. agitari cœpit, multipliciter animus curis, atque laboribus fatigatur: aut gloriam, aut libertatem, aut rem familiarem defensat: omnibus locis adest, festinat; quanto in secundis rebus florentior fuit, tanto in aduersis asperius, magisque anxie agitat. igitur vbi plebs senatui, sicut corpus animo obedit, eiúsque consilia exsequitur: patres consilio valere decet; populo*

pulo superuacanea est calliditas. itaque maiores nostri, cum bellis asperrimis premerentur, equis, viris, pecunia amissa, numquam defessi sunt armati de imperio certare: non inopia ærarij: non vis hostium, non aduersa res ingentem eorum animum subegit, quin quæ virtute ceperant, simul cum anima retinerent. atque ea magis fortibus consilijs, quàm bonis prælijs patrata sunt. quippe apud illos vna respub. erat, ei consulebant, factio contra hostes parabatur: corpus, atque ingenium patriæ, non suæ quisque potentiæ exercitabat. at hoc tēpore contra homines nobiles, quorum animos socordia, atque ignauia inuasit, ignari laboris, hostiū militiæ, domi factione instructi, per superbiam cunctis gentibus moderantur. itaque patres, quorum consilio antea dubia resp. stabiliebatur, oppressi ex aliena libidine huc, atque illuc fluctuantes agitantur: interdum alia, deinde alia decernunt: vti eorum, qui dominantur, simultas, ac arrogantia fert, ita bonum, malúmque publicum existimant. quòd si aut libertas æqua omnium, aut sententia obscurior esset, maioribus opibus resp. & minus potens nobilitas esset. sed quoniam coæquari gratiam omniū, difficile est: quippe cum illis maiorū virtus partam reliquerit gloriā, dignitatē cliētelas: cetera multitudo pleraq; insitia, sit sententia eorū à metu libera: ita occulto sibi quisq; alterius potētia carior erit. LIBERTAS *iuxta bonis & malis, strenuis & ignauis optabilis est.*

verũ eam pleriq; metu deserũt. stultißimi mortales, quod in certamine dubium est, quorsum accidat, id per inertiam in se, quasi victi, recipiunt. igitur duabus rebus confirmari posse senatum puto: si numero auctus per tabellam sententiam feret. tabella obtentui erit, quo magis animo libero facere audeat: in multitudine, & præsidij plus, & vsus amplior est. nam fere his tempestatibus, alij iudicijs publicis, alij priuati suis, atque amicorum negotijs implicati, haud sane reip. consilijs adfuerunt: neque eos magis occupatio, quàm superba imperia distinuere. homines nobiles cum paucis senatorijs, quos additamenta factionis habent, quæcumque libuit probare, reprehendere, decernere, eaq; vti libido tulit, facere. verum vbi, numero senatorum aucto, per tabellam sententia dicentur, illi superbiam suam dimittent, vbi ijs obediendum erit, quibus antea crudelißime imperitabant. forsitan imperator perlectis litteris, decernes, quem numerum senatorum fieri placeat; quoque modo in multa, & varia officia distribuatur. & quoniam iudicia primæ classis mittenda putem, quæ descriptio, qui numerus in quoque genere futurus sit, ea mihi omnia generatim describere haud difficile factu fuit: sed prius laborandum visum est de summa consilij: idq; tibi probandum verum esse. si hoc itinere vti decreueris, cetera in promptu erunt. volo ego consilium meum prudens, maximeq; vsui esse. nam vbicumque tibi res prospere cedet, ibi mihi bona

fama

fama eueniet. Sed me illa magis cupido exercet, vt quocumque modo, & quamprimum resp. adiuuetur. libertatem gloria clariorẽ habeo. atque ego te oro, hortorque, ne clarißimus imperator, Gallica gente subacta, populi R. summum, atque inuictum imperium tabescere vetustate, ac per summam socordiam dilabi patiaris. profecto, si id accidat, neque tibi nox, neque dies curam animi sedauerit: quin in somnijs excitus furibundus, atque amens alienata mente feraris. namque mihi pro vero constat, omnium mortalium vitam diuino numine inuisi: neq; bonum, neque malum facinus cuiusquam pro nihilo haberi: sed ex natura diuersa præmia bonos, malosq; sequi. interea forte ea tardius procedunt: SVVS cuique animus ex conscientia spem præbet. quod si tecum patria, atque parentes possent loqui, scilicet hæc tibi dicerent: O Cæsar, nos te genuimus fortißimi viri in optima vrbe decus, præsidiumq; nobis, hostibus terrorem: quæ multis laboribus, & periculis ceperamus, ea tibi nascenti cum anima simul tradidimus, patriam maximam in terris, domum familiamq; in patria clarißimam, præterea bonas artes, honestas diuitias, postremo omnia honestamenta pacis, & præmia belli. pro his amplißimis beneficijs, non flagitium à te neque malum facinus petimus, sed vti libertatem euersam restituas. qua re patrata, profecto per gentes omnes fama virtutis tuæ volitabit. namq; hac tempestate, tametsi domi, militiæq; præclara

facinora egisti, tamen gloria tua cum multis viris fortibus æqualis est: si vero vrbem amplissimo nomine, & maximo imperio prope iam ab occasu restitueris, quis te clarior, quis maior in terris fuerit? quippe si morbo iam, aut fato huic imperio secus accidat: cui dubium est, quin per orbem terrarum vastitas, bella, cædes, oriantur? quòd si tibi bona libido fuerit, patriæ, parentibus gratificandi: postero tempore, rep. restituta, super omnes mortales gloria agnita, tuaq; vnius mors vita clarior erit. NAM *viuos interdũ fortuna, sæpe inuidia fatigat: vbi anima naturæ cessit, dẽptis obtrectatoribus ipsa se virtus magis magisq; extollit. Quæ mihi vtilissima factu visa sunt, quæq; tibi vsui fore credidi, quàm paucissimis potui, perscripsi. ceterum deos immortales obtestor, vt, quocumque modo ages, ea res tibi, reiq; pub. prospere eueniat.*

De Porcio Latrone Senecæ testimonium ex prologo declamationum.

LATRONIS Porcij cariſſimi mihi ſodalis memoriam ſæpius cogor retractare; & à prima pueritia vſque ad vltimũ eius diem productam familiarem amicitiam, cum voluptate maxima repetam. Nihil illo viro grauius, nihil ſuauius, nihil eloquẽtia ſua dignius. nemo plus ingenio ſuo imperauit; nemo plus indulſit. In vtraq; parte vehementi viro modus deerat. nec inter

termittere ſtudia ſua neſciebat, nec repetere.cum ſe ad ſcribendum concitauerat, iungebantur noctibus dies;& ſine interuallo grauis ſibi inſtabat; nec deſinebat niſi defecerat. rurſus cum ſe dimiſerat; in omnes luſus & in omnes iocos ſe reſolue bat.Cum vero ſe ſiluis montibúſque tradiderat, omnes illos agreſtes in ſiluis, ac montibus natos laboris patientia, ac venandi ſollertia prouocabat: & in tantam ſic viuendi peruenerat voluptatem, vt vix poſſet ad priorem cõſuetudinem retrahi. At cum ſibi manum iniecerat, & ſe blandiendo quò abduxerat, reuocabat; tantis viribus incumbebat in ſtudium, vt non tantum nihil perdidiſſe, ſed multum acquiſiuiſſe deſidia videretur.

De eodem ex lib.5.cap.24.controuerſiarum.

IN foro, vt nihil aliud, ipſum illos forum turbat. hoc,quod vulgo narratur, an verum ſit,tu melius potes ſcire;declamatoriæ virtutis Latronem Porcium vnicum exemplum cum pro reo in Hiſpania Ruſtico Porcio propinquo ſuo diceret, vſque eo confuſum eſſe, vt à ſolœciſmo inciperet; nec ante potuiſſe confirmari, ac parietes deſiderantem, quam impetrauit vt iudicium ex foro in baſilicam transferretur.

porum calamitatem. Marco siquidem Catoni, & Scipioni coætaneo suo, monumentis immortalibus huius vrbis, & sine dubio clarissimis luminibus temporum suorum, de legibus dicendum erat, de institutis maiorum, de gloria militari, persæpe de laudibus, ac victorijs; nobis vero, qui deuenimus in hanc truculentam temporum condicionem, sublata est omnis gratia dicendi, atque interceptus locus omnis aut iucundissimi sermonis, aut conciliandæ beneuolentiæ popularis. nam si quando vox nostra, siue à foro, siue à curia desideratur; dicendum est perpetuo nobis aut de teterrimis huius patriæ calamitatibus, aut de nefarijs oppressionibus ciuium, aut de perditæ iuuentutis nunc impudicitia flagitiosa, nunc ignauia singulari. quare pestium quanta in dies redundatio est, vos estis testimonio iudices, quorum aures caluerunt assiduitate pæne quotidiana, copiaq; incredibili ciuilium controuersiarum. Diximus equidem paucis ante diebus vt probe meminisse potestis, de L. Glabrionis immanitate, atque audacia, furiosissimi hominis, & sine dubio crudelissimi: cuius in senatu sica pridie deprehensa est, qua M. Papiriū, lucem omnis patriciæ dignitatis, exstinguere moliebatur. nunc vero dicendum est de L. Catilinæ sceleratissima mente, atque inusitata nequitia: quam nuper, in omnium ciuium perniciem, stragemq; redundaturam, dij immortales in auctore sceleris, tum benignitate sua, tum consulari vigilia, retorserunt.

quæso

quæso igitur, iudices, diligenter attendite, remq́; cognoscite barbaram crudelitate, periculo vero & calamitate reipub. perniciosissimam. Lucius si quidẽ Catilina non ignobili genere præditus, neque infima virtute, si dotes egregias, tum fortunæ, tum corporis ad dignitatem vrbis, non ad perniciem conferre statuisset, remp. nuper ex atrocissimis bellorum ciuilium vulneribus paullisper respirantem nouis insidijs opprimere conatus est. quid exhorruistis, iudices? non modo opprimere conatus est, sed crudelissime vexare: non vexare tantum, sed inaudito quodam genere feritatis exstinguere. manum ad id comparat, diuersam quidem genere, sed magnitudine sceleris, vitaq́; similitudine pæne eandem: quam exacerbatam continua pænuria rei familiaris, & ob id desiderio prædæ mirabiliter flagrantem, illecebræ sibi facillime conciliauerunt. consilia nefarij facinoris in amplissimi ciuis M. Lææ domo decoquebantur: ad eam greges confluebant perditorum adolescentium; quorum hic familiaritatem eximiam consecutus fuerat, conciliatam partim assuetudine stupri, partim genere quodam nefariæ largitionis. adhibiti sunt & cætus barbarorum hominum, nobilitati non solum magnitudine, & summa æris alieni, verum etiam consuetudine, ac studio turpissimarum rerum. nec alæ muliebres ab eo cætu religioso, nocturno, prorsus abfuisse indicatæ sunt. nulla denique portenta vrbis, nullæ finitimarum regionum pestes repertæ sunt, quæ

non

non denotatæ solertissime per hunc, per magnitudinem inopiæ facillime constitatæ, repente deuolauerint in aream ipsam nefariæ, atque flagitiosæ coniurationis. Ratio consiliorum fuit, vt Saturnalibus proxime futuris, vniuersi cum armis ad ipsius Læcæ domum præsto forent: ibiq; dato signo collaberentur omnes, partim ad diripiendam, inflamandamq; vrbem, partim ad trucidandum senatum, partim ad eos conficiendos, qui præsidium vrbi ferre voluissent; Catilinam interim omnes & ducem, & imperatorem appellarent. Audistis, iudices, satis euidenter, vt arbitror, consilium sceleratissimi hominis Catilinæ, reiq; indignissimæ miserabilem, ac detestabilem crudelitatem: nunc vero audienda caussa est, agnoscendæq; faces, quibus ille flagrauit ad cupiditatem huiusmodi scelerati facinoris obeundam. quas si plane comprobatas vobis, vt arbitror, planeq; illustratas euidentibus signis attulero: nihil erit impedimento, quin hostem reip. crudelissimum, atque infestissimum summis supplicijs, summis cruciatibus multandum, ac mactandum esse iubeatis. Tria, iudices, sententia mea, scelerata, crudelia, flagitiosa, inaudita, quæ mentem Catilinæ semper immoderatam, semperq; nouis rebus studentem, ad exitium patriæ commouerunt, nunc dicenda sunt. primum, ratio quædam tristis simultatis: qua ductus, vniuersum senatum ex memoria repulsæ consulatus capitaliter fuit semper insectatus. secundo, rabies quædam temera-

ria

riæ ambitionis, sitiens immodicæ gloriæ, prorsusq; inflamata perpetua quadam, & singulari cupiditate dominandi. postremo, cœtus infirmes turpissimorum hominum, non modo fatigati diuturno malo domesticæ necessitatis, verum etiam imbuti flagitijs, ac consuetudine scelerum, sempiterna comite, & genitrice pessimarum cupiditatum. quod genus hominum Catilinam suum, etiam dormientem, è somno facillime excitare voluisset. his autem ostensis breuiter, saneq; confutatis, quæ pro defensione flagitiorum suorum nostri aduersarij dicenda esse putauerunt, finem adesse vobis intelligetis. Bello Mithridatico iudices longissimo quidem omnium, & sine dubio post Punicum periculosissimo, cum diutius in senatu de eligendo imperatore dubitatum fuisset, planeq; omnes ambigerent, quisnam sagacissimo regi sagacissimus noster imperator opponeretur: Catilinam inter omnes cōpetitores, incredibili quadam ambitionis magnitudine deflagrantem, omnes senatoriæ sentētiæ reiecerūt. eo telo percussus adeo Catilina fuit, vt postea nullam omiserit neque perturbandæ curiæ, neque insectandi senatus occasionem. videbat namq; detestandam cupiditatem suam, illo superstite, nunquam in eum locum peruenturam, de quo illam pridem vniuersæ omnium voces eijciendam esse putauissent. voluebat item animo summas vitæ necessitates: quibus exsuere se posse arbitrabatur, si qua ratione preclaris magistratibus aspirasset. nunc illas

las vero magis ac magis instauratas quotidie intelligebat: quandoquidem inspicerent omnes, vitæ suæ rationes ea sentētia iugulatas prorsus exstitisse, ac, quidquia increpuisset vlterius, metuēdam esse consularem vigiliam, metuendum esse iudicium senatoriæ auctoritatis. hanc vero speciem, ita exsanguem, ita consternatam consuetudo erexit vitæ prauissimæ ad omne facinus, neque otij sui patiens, neque alieni. Qualis eius vita fuerit, etsi præclare conscītia publica teneatur: huic tamen illustrandæ seu patefaciendæ testes indubitati videri possunt ij, qui sacrarium illud libidinum colere, atque obseruare consueuerunt. quæ nugæ, dij immortales? quæ portenta scelerum? qui libidinum gurgites? quæ sentina flagitiosorum? verum is rumor sparsus est de moribus Catilinæ, eáq; gentium opinio peruagata, quatenus existimem voces ipsas publicas non hominum esse, sed oraculi potius nuncupandas. famam vero popularem, à maioribus nostris sæpenumero accepimus, neque temere vmquam nascituram esse, neque temere occasuram. decus illud egregium corporis non ad dignitatem nominis, ac gloriæ, sicuti par erat homini nobilissima familia nato, sed, vti latro perditissimus, ad omne genus flagitij conferendum fuisse semper arbitratus est. vires ad stuporem hominum præclaræ, atque inusitatæ perpetua voluptatum intemperantia sunt labefactatæ. flos pueritiæ venustissimæ ad intuētium iucunditatem, cui non libidini patuit flagitiosæ*

iuuen

iuuẽtutis? aut quam turpitudinis notam non sub eundam vltro, atque accersendam esse cogitauit? lux illa vero præclari, atque excellentis ingenij, quam omnes diuinam semper, & singularem, atque inusitatam penitus esse arbitrabantur; nõne inter fœdissimas voluptatum sordes restincta est? omitto pestis huius impurissimas voces, mollitiem scenicam, obtuitus impudicos, blanditias muliebres, & omnem denique copiam non mediocrium vitiorum sub illa frontis erudita simul, atque insigni pulcritudine delitescentem. prætereo mentem illius plus quàm gladiatoriam, sitim incredibilẽ humani cruoris, mirũ inconstantiæ genus: vultũ nũc demissum, nũc alacrẽ, nunc anhelantẽ scelus, nunc gratia meretricia florescentem: summũ pecuniæ desideriũ, summã simul prodigalitatem; cõtemptũ incredibilem omniũ bonorum, itemq; eximiam cum summis, atque ornatissimis ciuibus familiaritatem. nihil enim fuit isto monstro versipellius, aut mutabilius hominum memoria: ita vt res diuersissimæ sæpenumero videantur in eodem ingenio, tamquam in sentina quadam teterrima, simul redundare. quis igitur dubitandum esse putauerit, hominẽ præditum huiusce institutione vitæ, remotissimum ab omni genere humanitatis, perfacile sese teterrimo cuique, atque immanissimo facinori fuisse accommodaturum? Fontem aperuimus, iudices, omnium Catilinæ morum, atque omnis consuetudinis, vnde illi demanauisse vim istam præclarã consiliorum

rum

rum facillime intelligendum est: nunc videndum est, spem atrocissimi sceleris vnde illi subministratam fuisse iudicemus. Cum hic itaque secum repeteret memoria miserādam ignominiam comitiorum, turpésque angustias afflictæ rei familiaris, simúlque intueretur, vel sibi viuendum, ac moriendum fore cum turpitudine summa, vel senatum nullum esse oportere: de ratione tollendi ipsius primum cogitare cœpit. nam illo deleto, sine dubio intelligebat, viam latissimam libidinibus suis continuo patere. vertit itaque oculos ad innumerabilem copiam iuuentutis, qua dies ac noctes stipabatur in exercenda cōsuetudine suarum cupiditatum. cum putauit manum ipsam hominum, tanquam hastam validissimam furoris sui facillime sibi accommodari posse; quam contorqueret in omnium nostrum ruinam, atque interemptionem: vt quam cognouerat educatam vitæ prauissimæ institutis, imbutam sæpenumero sanguine miserorum ciuium, ardentem incredibili desiderio prædæ, sibi vero mira familiaritate conciliatam. genus est hominum vehementer exercitatum ferro, atque inopia, duabus rebus ad omne genus facinorū paratissimū: quod quidem ego ciuitati nostræ, maxime debilitatæ bellis ciuilibus, atque afflictæ magnitudine calamitatum, magnopere pertimescendum esse iudico. nihil enim illis præter spem, atque animam fortuna reseruauit: alteram ad differendam vitæ necessitatem; alteram ad liuorem suum magni-

p fice

fice accommodatam. nihil illis contemptibilius: quos siquidem rudimenta vitæ traducta, in hac tenuißima re deposita nunc in gladiatorijs muneribus, nunc alia facinoris atrocitate partim ad omne scelus, partim ad omnem patientiam erudierũt. verum hæ pestes, sententia mea quo fuerint abiectiores, eo magis extimescendas esse reor, tamquam perpetuo seditionum ciuilium, ac rerum nouandarum auidißimas: siue quia voluptatem capiant ex mœrore sociæ calamitatis: siue quia ciuitatum versutiam, mutabilitatem rerum suarum portendi quodammodo arbitrantur: hi sunt quidem, quos in foro quotidie in oculis ciuium calamistratos, ac vestibus collucentes passim obuolitare cernimus, fortunas omnium popularium, atq; otium ciuitatis luminibus consignantes: qui non modo arrecti permanent ad opportunitatem cuiuspiam præsentis commodi, verum etiam gestiũt ad opinionem speratæ vtilitatis. Si feras quidem omnis generis, quo magis attenuatæ fuerint pænuria edendi, eo magis præcipites, atque effrænatas ruere in perniciem videmus: quia hanc desperatorum colluuiem ieiunam, sitiẽtem facultatum nostrarum, quo impetu, qua vestrage ruiturã esse creditis, aut debacchaturam, si se carceribus emiserit? cũ illæ ratione careant, atq; intelligentia: hi vero non absint penitus ab ipsa facultate intelligendi. GRAVISSIMI *quidẽ sunt morsus irritatæ necessitatis. dij immortales, quæ clades ab illa feritate*

hom

hominum: quæ genera flagitiorũ emanauissent, si nocturnus iste imperator quasi quasdam rapidissimas belluas in vrbis penates immittere potuisset? horret animus iudices, ea cogitatione cõplecti, quæ miseri pertulissemus, si sopor oculos consulares detinuisset. restinguenda est itaq; flama nobis scelerata, & atrox: dum adhuc velata cineribus, ac sopita, facultas restinguendi leuissime data est: ne, cum omnia cõprehenderit (quod immortales dij penitus auertãt) nos frustra postmodum furibundã, atq; exsultantem restinguere cupiamus. neq; rectorem nauis audiendum prorsus existimo, in ipso mærore calamitosæ tẽpestatis, quam illi fugere facillime licuisset, cõsurgentem primo, sibiq;, ac rebus suis naufragium minitantem: neq; item gubernatorem vrbis in ipso excidio, & calamitate ciuitatis, quam impendentem prius ipse consilio suo, suáque prudentia sustinere quodam modo, ac propulsare potuisset. SERAE *sunt hominum lamentationes, prorsusq; vituperandæ, quas occupatas in ijs lugendis cernimus, quæ vitio suo, desidiáque contigerunt. Callicratidi Lacedæmoniorum duci, cum ornatissimam, cui præerat, classem funditus amisisset propter immoderatam gloriæ cupiditatem, nihil ad eam restituendam nouissima consilij ratio suffragata est; quam ita seruare poterat, si modo in statione continuisset. Terentio Varroni sempiternum dedecus, atque immortale monumentum erunt flagitiosæ turpitudinis, deletæ ad*

Cannas temeritate sua pulcerrimæ Romanorum legiones: quæ seruatæ periculosissimo tempore reip. sine dubio fuissent, & robur eximium pulcerrimæ vrbis, & perpetuū decus consularis prudentiæ, disciplinæq; militaris. recte itaq; maiores nostri summis laudibus efferendi sunt, qui Sp. Melium, qui Gracchos, qui Manlium Capitolinum, qui Drusum, qui Saturninum, fortissimos homines, & reip. sæpenumero non mediocriter opitulatos, quòd deuenissent in affectæ tyrannidis suspicionem, morte mulctandos esse putauerunt. nec Sp. Melio fauor amplissimus ciuitatis, nec Gracchis aui sui Scipionis clarissimi viri memoria, nec Manlio celeberrima gloria Capitolij liberati, nec Druso sanctissimi sui penates, nec Saturnino ius sacrosanctæ dignitatis auxiliata est. quid ita? quia necem paucorum, aut vnius hominis, calamitati publicæ maiores nostri semper anteponendam esse putauerunt. quid? genus crudelitatis eximiū non sunt arbitrati, ciues eos perimere, summísq; affligere supplicijs, quorū in remp. persæpe clarissima beneficiorum genera exstitissent? minime. quid ita? quia nullum satis dignum supplicij genus in eos consumi posse opinabantur, qui patriæ suæ libertatem opprimere statuissent: nec illos ciues esse iudicauerunt, quos abiecisse rationem patriæ caritatis intuerētur. at cōtra, eos, qui tales interemissent, nō modo dici, atq; appellari ciues: vt essent, statuebāt, sed afficiendos fore immortalibus donis, ac sempiternæ

homin

hominum memoriæ consecrandos. Quid enim potest indignius dici quàm vitam à patria susceptam ad illius perniciem calamitatémq; conferre? quid fingi sceleratius, quàm eorũ pœnas, ac crudelissimam seruitutem excogitare, quos ijsdem mœnibus, ac tectis cõstitutos eædem leges, atq; eadem viuendi ratio continuisset? quid deniq; potest intolerabilius existimari, quàm inferre delubris deorũ immortalium, ac facultatibus nostris, illinc sceleratas faces, hinc acerbissimas expilationes? hæc qui curauerunt, iudices, aut qui tentauerunt, numquam ego alienos ab hostibus, aut dissimiles feritati bestiarum existimabo. Vidimus de spe perficiendi nefarij facinoris: videndum est de loco, quam latebram commodissimam & tutissimam egregius artifex delegit, cum contegendæ conspirationi suæ, tum armis omnibus eius artificij comprehendendis: ne forsan temere domum nobilissimi ciuis, atq; opulentissimi M Lecæ delectam esse iudicetis. primum homo delectus est huiusmodi nefarijs cupiditatibus affinis, quo participe semper vsus fuerat consiliorum suorum, adiutore tæterrimarum libidinum, socio maximorum periculorum: cui spectato frequenter in difficillimis rebus, summam huiusmodi atrocissimi mali tuto committi posse, facillime sibi polliceb atur. præterea domum sibi deligendam esse iudicabat, solitudine locorũ desertam, & ab omni frequentia populi remotissimã, quæ scilicet voces coniurationis tutissime continere

posset. contulit igitur sese in ipsam M. Læcæ domum, remotam ab omni celebritate, cõstipatam multitudine arbuscularum, & ab omni suspicione prodendi facinoris non mediocriter abhorrentem. quos vero tetenderit ibi coniurationis laqueos, aut quas catenas scelerum cõflauerit nobis, ac facultatibus nostris, Saturnaliũ dies patefactura fuerat, nisi primum benignitate deorũ immortaliũ, deinde vigilantia consulari, nefariæ sicæ de manibus latronum excidissent. nullas amplius tendiculas pertimescamus ab exsecrabili monstro, nullas insidias ab hoste teterrimo. tenetur fera: nec, si viri estis, declinatura est telũ ipsum sacrosanctæ vestræ auctoritatis. Ne ve Catilina nescias, vigilantissimos consules habere remp. te, quocumq; veneris, quocumq; abieris, diligentia nostra circũseptum teneri: quid hesterna nocte conciunculis tuis agitatum sit, licet mecum recognoscas. Cum ad M. Læcam venisses, cum vno ex fidelissimis commilitonibus tuis ad multam noctem, téq; in interiorem vna cum illo cubiculi partẽ recepisses, tamquam in sacrarium memorabile cupiditatũ vestrarũ: repente de Læca sciscitari cœpisti, num quis ex coniuratis aduenisset: cũ subito Lentulus, ac Cethegus, teterrima capita maleficiorũ omnium, furibundi, atq; alacres irrupẽrũt, móxq; ingressi vociferare cœperũt: quid agis Catilina? cur voluptates nostras diutius remoraris? præsto sunt Saturnalia nobis otiosis, atq; oscitantibus, quẽ vnum diẽ sæpenumero

mero nuncupare solitus es euersorẽ superbißimi ordinis, fugatorem ærumnarũ nostrarum, lucem, ac principem vniuersæ nostræ dignitatis. num in gerendis negotiis ignoras sequendas esse temporũ opportunitates? & in occasione rerum desidiã, ac tarditatem omnem quamdiligentißime fugiẽdam? MVTABILISSIMAE *quidem sunt deorum voluntates: & fortunã, cum abire permiseris, frustra post modum discedentẽ, ac fugientem sis imploraturus. talia vero conquerentẽ tu paucis pro re subsecutus, Aquilam argenteam proferri continuo iußisti, præclaram auspicem, ac gubernatricem furoris tui futuram. testor noctẽ ipsam, impiarum molitionum tuarum consciã ac testẽ, nihil ex iis me fugisse, quæ clandestini vestri conatus agitauerunt. perpauca satis attigisse fuerit, ne solitudine in ipsa latibulorum tuorum, cum ora vulgi plane deuitauisses, fefellisse te crederes diligentiam pariter, atq; industriam consularem. Linquo telorum innumerabilem, atque inexcogitatam copiã quam in iisdem furialibus antris constipandam, atq; occultandam fore curauisti: mitto litteras manu tua scriptas, diuersis municipiis reddendas, quo furori tuo succurrere, atque opitulari vellent: transeo rem illam simillimam prodigio, cum mane, isto iam coacto senatu, redundantibúsque subselliis, serius in senatum præter consuetudinem venisses: quòd nulli non oculi te senatorum statim consignarunt, ingredientem demisso vultu, pallore terribili, lumini-*

bus errantibus, ac facie præferente nescio quid inusitatæ crudelitatis. prætérea Saturnalibus proxime futuris rem adoriri placuit, quo di civitas omnis feriata publico edicto conferre sese in montem Auentinum, ac rusticari quodam modo solita est: cum tu manum furoris tui diligenter armatam, atq; instructam primum ad cædem senatus, ac consulum, deinde ad occupandam Capitolij arcem munitissimam fueras immissurus: atque his perfectis, daturus operam cum direptioni publicæ, tum inflamandis ædibus, atq; his trucidandis, qui rempub. defendere voluissent. Videtis, iudices, lucem clarissimam rationum, quam ego profecto censeo nullis inuolucris tenebrarum suarum obruturos esse, nec M. Læcam præclaram sedem, atq; officinam tæterrimæ coniurationis, nec ipsum detestabile caput, atq; obscœnum artificem Catilinam. cumq; hæc omnia cōstent, animaduertendum est pariter vno maleficij genere Catilinam non modo deos, ac patriā, verum etiam mores, leges, consuetudinem vrbis, atq; instituta maiorū violasse. primum XII. tabulis cautum esse cognoscimus, ne quis in vrbe cœtus nocturnos agitaret: deinde lege Gabinia promulgatum,* qui coitiones vllas clandestinas in vrbe cōflauisset, more maiorū, capitali supplicio multaretur. de te itaq;, Catilina, sciscitor, tun' cœtus istos commilitonum tuorū contra præcepta XII. tabulis, contra leges nostras, contra vero senatus, ac plebis auctoritatem noctu cogendos*

esse

esse putauisti? deinde quæro, si quando in lucem sepulcrales istæ conciunculæ tuæ prodidissent, quid responsurus fuisses senatui? quid cõsulibus? aut quid viris optimis, atq; amãtißimis patriæ? quid leges igitur nostras violas Catilina? quid senatus auctoritati contradicis? æquum enim est instituta maiorũ, atq; edicta grauißimi, sanctißimiq; ordinis, quia perstringere vesania tua nõ es veritus, ea restituas, ac sarcias supplicij tui memorabili animaduersione. Manlius Torquatus filium suũ summa & singulari virtute adolescẽtem, quòd is in hostem contra mandatũ patrium dimicasset, victorẽ acriter percuti securi iußit: nos vero te tam temerario ausu tendentẽ contra mandata senatus, cõtra vniuersæ Romanæ reip. maiestatem Catilina perferemus? maiores olim nostri, sapientißimi homines, & sine dubio grauißimi, num leges è Græcia per legatos suos accersendas esse putauerunt, quibus hanc imperij magnitudinem perpetuo stabilirent, vt tu homo recens, seueritate illarum cum barbatulis tuis abutereris? non ita visum Carthaginiẽsibus accepimus, in Hannone suo morti cõdemnando, fortißimo, ac triumphali viro, quòd is edicto senatus minus obtẽperauisse putaretur: non ita placuit Atheniensibus, vrbi sine dubio doctißimæ, atq; eruditißimæ, cũ è Sicilia, bellóq; grauißimo reuocandũ esse Alcibiadem statuerunt, summũ, & singularẽ imperatorẽ, quem iuberent expiare supplicio suo leges violatæ religionis. non ita

deniq; à maioribus nostris iudicatum est, cohortibus exoletorum tuorum sententia mea longe anteponendis, cũ L. Sulpicium, consulari familia summóq; ingenio virum propter exiguam notam libidinosæ suspicionis censuerunt remouendum è senatu, multósq; dies in vinculis habendum esse putauerunt, vos vero, iudices, Catilinam non modo leges nostras, atq; auctoritatem senatus crudeliter labefactantem, verum etiã vniuersos ciues ad perniciem ferro, flamáq; deuocantem, impune perferetis? Iacet homo prostratus euentu maximarum molitionum: vt qui conatus suos conscientia vestra patefactos atq; illustratos cernat, neq; contentos fuisse seu superstitione cruẽti sacramenti, seu tenebris nocturnis, seu solitudine locorum maxima, & singulari. Contundite igitur, contundite, iudices, genus istud inauditi furoris: comprimite hominem gestiẽtem effrænata temeritate, flagrantem inusitatis cupiditatibus, furentẽ incredibili superbia, spe nouandarũ rerum mirabiliter inflamatum. quin etiam rem ipsam publicã non modo euẽtu crudelissimæ calamitatis, verũ etiam metu, ac suspicione liberate. Diximus quidẽ sufficiẽter de senatoria simultate L. Catilinæ, capite ac fonte scelerata coniurationis: résq; omnes cõplexi sumus, quas aluisse furorem illum, ac primum excitauisse iudicauimus: nunc videndum est de ratione ambitionis teterrima, atq; exitiabili, qua deflagrauisse perpetuo Catilinã superiori diuisione demonstraui-

mus.

*mus. Cupiditates equidem plurimas in illo mõ-
ſtro calamitoſas,ac nefarias omnes perſæpe, iu-
dices,animaduerti,libidinẽ vnã perniciosiſsimam
in primis conſpicere viſus ſum temerariæ cuiuſ-
dam atque inconſideratæ ambitionis:qua duce
properaſſe, nec vllo ſtudiorum vnquam con-
ſciſcendarũ opũ, nec vllo deſiderio dignitatũ ab-
ſtinuiſſe reputatus eſt.putabat enim ſe fruſtra no
biliſsimo genere natum,fruſtra virtutes eximias
corporis atq; animi conſecutum fuiſſe, ni omnia
diuina, atq; humana truculentiſsimo genere cu-
piditatis inquinauiſſet: quóſq; cernebat excellere
Romæ præſtantia quadã dignitatis, beatiſsimos
eos eſſe,& ſine dubio dijs æquiparandos fore ar-
bitrabatur.id genus væſanæ cogitationis hominẽ
ſuapte natura præcipitem, atq; inconſideratum
cõpulit in abominandas,ac nefarias vitæ cupidi-
tates. iſq; nuper comitijs conſularibus, quando-
quidem ſuffragia curiæ propter impendentem
metũ Parthici belli, diligenter enucleata ſunt,
quas non adijt ſenatorum voces? aut quos ciuiũ
cõſeſſus,partim pecunia,partim obſeruationibus
non obeundos ſuppliciter,ac contaminandos eſſe
iudicauit?nulli tamẽ ad dignitatem gradus,neq;
inſanienti, neq; anhelanti bono cãdidato patue-
runt. Eadem ratio ſceleratæ libidinis illum ad
maiorem vim ſcelerum paullo ante cõcitauerat.
Piſonem meminiſtis egregia virtute adoleſcen-
tẽ,niſi & idem cupiditatibus obtẽperare cõſue-
uiſſet, calamitoſam ſibi, ac multis in vrbe ſedi-*

tionem

tionem excitauisse: cuius insigni familiaritate, atque amicitia Catilinam vsum fuisse, nemo est qui nesciat: nec modo coniunxisse se temerario iuueni, verum etiam illum de successu rerũ suarum non mediocriter trepidantem, in audacia simul, ac sententia confirmasse; cum se illi vigilantissimum socium, ac satellitem fidelissimum regendæ, gubernandæq; coniurationis fore polliceretur. quòd si votis sceleratorũ hominum successus aspirassent, quanta strage ciuium creditis, aut quãto diluuio facultatum vrbanarum ruituram fuisse detestabilem horum, atq; exsecrandam impietatem? verum ij cælites, quorum auspicijs princeps, ac parens huius vrbis Romulus pulcerrimi imperij Romani fundamenta iecit, tristissimam cladem, ac conatus perditos nece adolescentis interceperunt. Pisone mortuo conquieuisse Catilinã dicemus, aut incepti temerarij pænituisse? nõ modo nõ pænituit, nec requiescendum fuisse arbitratus est; sed rursus alio furori accessit. nõ consueuerat animus, perpetuis cupiditatum flagitijs exercitatus, prima destitutione fortunæ refrigescere, ac consternari: sed vix sepulta memoria Pisonianæ coniurationis, L. Sidicinum adeptus est, potentissimum quidem hominem, ac tunc furentem singulari studio rerum nouandarum: verum ea fax incendij rursum benignitate deorum immortalium, summáq; virtute consulum restincta est. non obdormiscit tamen Catilina, his destitutus euentis vigiliarum

suarum; sed rursus sæuit immanior; & quam remp. seruitio non potuerat obruere, destrangulandam penitus, ac tollendam cogitauit; sceleratus in omnẽ vrbem, quam toties insidijs appetiuisset, sceleratissimus vero in patriam, cuius exstant in illum summa, & cõmemoranda monumenta beneficiorum. reminiscere, quæso, Catilina, reminiscere ferrum illud scelestum, atq; illas nefarias faces, quas istis sanctissimis penatibus, atq; isti pulcerrimæ patriæ minitaris, non ad oppugnandam vrbem, neq; ad eam concremãdam tibi datas fuisse, sed potius ad salutem ciuiũ, dignitatem imperij, libertatísq; nostræ defensionem. Per deos immortales oro te, Catilina, si patria tecum his vocibus vteretur, quid esses illi quæso responsurus? Ego te paruulum, Catilina, cum in primis ornatissimo genere gẽtis nasci voluissem, deinde summis dotibus exornassem, tũ corporis, tum animi: tum duabus rebus instituendũ putaui, ferro, ac flama: quibus esset parata tibi facultas tum amplificandi imperij mei, tum defendẽdæ publicæ libertatis. quid eam vim armorũ in viscera nostra torques? aut quid cõuertis in exitiũ ciuium meorum institutã diligẽtia mea, meísque rationibus eruditam dimicandi facultatẽ? maiores contra tui summis à me beneficijs, atque honoribus aucti, pro magnitudine susceptarum dignitatũ, pulcerrimas in vrbe sæpenumero leges pro præstãtia beneficiorũ, clarissimas ex hostibus victorias referre consueuerunt: tu mihi lu-

ctus

ctus acerbissimos paras pro summa copia beneficiorum meorum, tu cædes ciuium, tu domorū incendia, tu vexationes virginum, tu vastitatem vrbis, tu genus atrocissimæ seruitutis. O crudelissimū hominū genus, & ab omni penitus humanitate derelictū. tu studio flagras eius vrbis euertendæ, quā nec Carthaginiēsium astutissimi doli, nec Numantinorum eximiæ vires, nec Græcorū erudita, & præclara ingenia labefactare, obscuraréq; potuerunt? quod si citentur hi populi rursum diuinitus, atq; istæ vrbes redeant in statum vetustissimæ dignitatis: certe non ipso scelere tuo quidquam in me crudelius, nec quidquā magis extimescendū molituras fuisse prædicabunt. sed ad te redeo. Temperarem ego memet mihi, cursumq; istum violentæ orationis forsitan reuocādum esse iudicarem tum ab odio tuo, tum ab ipsa dicendi acerbitate; si quē in te sensum patriæ caritatis aspicerē, aut vllo te pacto posse arbitrarer sceleratā istam mētem relinquere. sed id genus est cupiditatū tuarum, vt restinguēdarum forsan rationem aliquam consequi possis, sanandarum nullam. nec te prius amissurū peruersitatem istā animi puto, quàm vitam amiseris. Vellem reuiuisceres Ahala Seruili: non exspectaremus sententiā iudicum: neq; abuteremur maiestate senatus, atq; auctoritate populi R. sed magnitudinem tanti flagitij sanguine tuo statim expiauisses. nam de senatus voluntate nihil ambigimus. modo non impediretur legibus, repente profecto

fue-

fueras pœnas impietatis tuæ dignißimas laturus. Vtinam deorum immortalium munere, iudices, mentem atq; animum huius intrſpiceremus: ne qua vobis fieret puniendi dubitatio, qui tantum ſcelerum ingenio cõflauiſſet. videretis enim mẽtem anhelantem triſtißimũ genus minarum, mentem debacchantem inaudita feritate, furentem incredibili væſania, ſitientem cruoris vrbani, prædæ auidißimam, vobis, atq; omnibus ferro flammáq; minitantem. Catilinam vobis demonſtrauimus, iudices, irritatum perſæpe repulſis comitialibus, nullas vocum, aut ſuffragiorum corruptelas fuiſſe prætergreſſum: deinde nullis rationibus infractũ ac perterritũ de perſeuerãtia ſcelerum ſuorũ deſtitiſſe. quibus animaduertere ſane poteſtis, quanta ſemper immanitate laborauerit ambitionis. ſupereſt nouißima pars diuiſionis, grex ipſe ſodalium Catilinæ truculentus, atq; amẽs: cuius in manu non exiguã rationem fuiſſe diximus excitandæ coniurationis. Lentulus ſiquidem, & Cethegus, terribilia portenta noſtræ ciuitatis, furiæq; vel certißimæ populi R. multa de magnitudine ſua in ipſis cõcionibus, multa de dignitate imperij ſui futuri palam prædicare cõſueuerunt, tamquã ſi deorum immortaliũ concilio interfuiſſent. primum Lẽtulus in libris Sibyllinis neſcio quid perſpexiſſe ſe prædicabat, quod viri acutißimi, atque peritißimi L. Cornelius, ac Cn. Piſo, cuſtodes publicarum cæremoniarum, nequaquam proſpicere potuerunt. lucem

nam

namq; ait nescio quam de domo Cornelia quondam prodituram fore, quæ gloria nominis sui Romanum imperiũ simul & complexura sit, & illustratura: eóq; genere vaticinij dignitatẽ suam portendi fataliter putauit: planéq; opinatur fati sui rationem in ipsa latebra Sibyllinæ diuinationis, tamquam in equo Troiano, delitescere. ego vero Sibyllam sine dubio sapientißimam mulierem fuisse iudico, visámq; idoneam dijs immortalibus, cui singularem quandam vim diuinandi concederent: verum illam deliram penitus, ac prorsus cæcam fuisse affirmarem, si quam spem dignitatis in hac crudelißima peste reposuisset. si quid tamen cecinisse visa est, quod ad Corneliam gentẽ pertinere videretur, vim omnẽ illius diuinationis in vno L. Sylla consumptam fuisse iudicemus, cuius paullo ante resp. sensit & crudelißimam simul, & amplißimam potestatẽ. nec ego deos immortales huic imperio tam infestos esse reor, neq; à salute populi Romani tam abhorrentes, vt homini dementißimo regnum concederent huius sanctißimæ, atq; optimæ ciuitatis. Syllam profecto crudelitas vicit: at ipse maximarum laudem virtutũ, & rei militaris summam, ac singularem gloriam cõsecutus est. Lentulum vero nullæ victoriæ nostræ ciuitati, nullũ studium armorum, nulla præstantia virtutis, aut ingenij commendauit. quæ vero non tabernæ potius, aut qui non greges infamium hominum Sibyllinum istum principem concelebrarunt? nam

vitam

vitam eius commemorare non est necesse, versatam semper in obeundis libidinibus, ac societate turpissimorum hominum nobilitatam. nihil in eo sanguinis auiti, nihil industriæ Romanæ, nihil splendoris domestici, nihil auitæ frugalitatis. fingite vobis iudices, fingite dignitatem huius hominis tum florentem amplissimo magistratu, tum omnibus populi Romani muneribus exornatam. quantum, quæso, sanguinis ciuilis in foro, in curia redundaturum esse creditis? aut quantã vim libidinis, atque impudicitiæ per omnium ciuium cubicula demanaturam? Profecto dignitate fretus ea, quæ priuatus concupiuisset, sine dubio consequeretur: ferretur amens in omnia: nec vllæ rationes consiliorum, aut pudoris, nec vlla studia humanitatis refrænarent præcipitem, atq; incitatum cursum vetustæ crudelitatis. Cethegus, inferior nobilitate, atq; ingenio, vehemẽtia furoris longe immanior, parum à Lentuli somnio discedere visus est: verum insaniam leuissimæ opinionis modestiore loquendi ratione contegere velle videtur. genus est idẽ tamen furoris, eadẽmq; ratio cõcelebratæ diuinationis. tales hi scelerum artifices, ambóq; concitati ad euertendam remp. partim à væsana spe vaticinij cõmemorati, partim à nefaria scelerum assiduitate, Catilinam offenderunt nouis rebus studentem: cuius præsidio, concilióq; cupiditates suas ita iuuari posse facillime crediderunt, si viro sociorum copiosissimo sese coniunxissent. est enim in illo

monstro, sicuti paullo ante tetigimus, vis eximia facetiarum, & ratio quædam adumbrata virtutum, facilis ad cōprehendēdum omnium hominū familiaritates. Hunc igitur Catilinam adepti Cethegus, ac Lētulus, et ipsi lenocinijs suis insignes, ad omne genus beneuolentiæ subeundum deflagrare cœperunt admirabili quadam cupiditate seu diripiendæ vrbis, seu potiundæ dominationis. Hæ sunt, iudices, huius nefarij facinoris abominandæ faces: hi sunt crudeles igniculi, quibus exarsisse Catilinæ ferocem animū facillime credendum est. talibus initijs cōsociati principes nefandæ coniurationis, manū exiguam desperatorum hominū, atq; obscenæ iuuentutis pedetentim coëgerunt: coactam, quid vellent, edocuerunt: edoctam, pari cupiditate sceleris inflamauerunt: inflamatam deniq; pe`ulerunt, vt in omnium nostrum facultates, ac vitam facillime conspirarēt. Furias istas audistis, iudices, cōmodissimas, ac paratas non modo ad viuos cōmouendos in omne facinus, verum etiam ad mortuos ex ipso Erebo, mediisq; bustis excitandos. reperti sunt tamen atrocissimi sceleris patroni, quiq; immanitatē detestandæ rei tum contegere verbis, tum excusare conati sunt. L. Hortensius, vir eximia caritate reip. summisq; ornamentis præditus & scientiæ, & moderationis, nequaquam omnia credenda esse dicit: iubētq; grauissimis hominibus facilitatem iudiciorum diligenter esse continēdam. primum affirmat Catilinam in perpetua custodia

sena

senatus exstitisse: deniq; numquam ferme discessisse à latere P. Capionis nobilissimi ciuis, atque integerrimi viri: ita vt lepide dicat, dissipatio ni eorum neq; solem orientem vmquam, neq; occidentem interuenisse. credo equidem sapientissimum hominem Hortensium (vt est innocentia singulari, summáq; virtute) cũcta ipsa, quæ grauissime simul atq; ornatissime complexus est, ita vera esse, sicuti dixerit, existimare: sed longe graditur à sententia mea. Quæro igitur de te L. Hortensi, téq; obtestor, atq; obsecro per ipsum ius vetustissimæ nostræ familiaritatis: si L. Catilinã constat dies omnes, omnium ciuium conscientia, siue in foro, siue in turmis agere: nunc stipatum cateruis exoletorum suorum, nunc vero gladiatorijs agminibus per ora vulgi palam obuolitare: si manifestum est noctes omnes aut in lustris scortorũ, aut in antris M. Læcæ ducere, viri, tuo iudicio, non abhorrentis à reip. caritate: quid est, quòd illum obseruatũ dicas in perpetua custodia atq; oculis senatorum? nisi forte custodiam senatoriam vocas, vel exiguã moram ipsius curiæ cõsilijs obeundis. Quod vero pertinet ad ipsius Capionis familiaritatem assiduam, beneuolentiãq; singularem: nihil est, quod insimulationi nostræ derogandum esse iudicetis. diximus enim superius, ingenij Catilinæ miros atque occultissimos esse recessus, nec qui cognosci, seu perlustrari facillime possent. vigent enim in illa clade res diuersissimæ pariter, continentia, & libido. ni-

hil illo persæpe affixius ad colenda bonorum cōsortia;nihil sollertius ad illis insidiandum: nihil illius munificentia insignius,nihil auidius rapacitate:nihil acutius cōsilio,nihil temeritate contemptibilius. quæ cum ita sint, Cæpionem admirabimur in tantis viarum ambagibus errauisse? me, me,inquā,fateor,iudices, vetustißima quadam familiaritate Catilinæ coniūctum, persæpe delirauisse,miris perplexionibus illius, neq; vmquam certi quidquam in illo ingenio cōprehendere potuisse. nihil igitur erit miri, si virum integerrimū Cæpionem versutißimi hominis doli, atq; incōstantißimi mores fefellerūt. nō erit itaq; neq; prudentiæ tuæ,neq; grauitatis,Hortensi,cādidißimam opem humanitatis tuæ, summámq; dicendi copiam sontibus ipsis polliceri,aut quam bestiam irretitam iudicio tenemus, dissolutam, atq; exsultantem reip.immittere.quod te numquam cōmissurum fuisse arbitrarer,nisi, qui mores, ijdem te Catilinæ sine dubio fefellerunt. Satis ostentatas] *vobis putamus,iudices,tum rationes periculi nostri, tum huius immanißimi sceleris atrocitatē. nam si odio senatus maximo Catilinā arsisse demonstrauimus:si rationes vitæ suæ veteres, ac nouas in exercitatione teterrimarum libidinum collocatas:si spem perficiendi sceleris homini prosequentißimo inimicitiarum: si deniq; locorū, ac temporis opportunitates exstitisse:præterea si rabiem quandam ambitionis in illo fuisse diximus,si nullam ptestatem refrēdarum.*

*darum libidinum, aut vllum pænitentiæ locum:
postremo si copiã innumerabilem desperatæ iu-
uẽtutis cum illo coniunctam fuisse patefecimus:
& eam simul ostendimus suopte ingenio furentẽ
incredibili audacia, summáq; cupiditate proden-
dæ, ac vexandæ vrbis inflamatam: quid erit iu-
dices, quod dubitetis de liberanda patria, déq;
vlciscenda crudelissimi sceleris immanitate? no-
uistis enim facinus inauditum omnium hominũ
memoria, facinus atrox, superbum, nefarium,
perniciosum, remotissimum ab omni humani-
tate, lege, consuetudine: cuius acerbitatem si mi-
nus animo bene perspexistis, quæso, mecum dili-
genter attendite. Scelus illud, iudices euersionẽ
nefariam moliebatur amplissimæ nostræ*digni-
tatis, interitum crudelissimum senatorij ordinis,
cædem communem omnium bonorũ. huius sce-
leris libido reposita erat in diripiendis omnium
ciuium facultatibus, atq; opprimenda vrbis li-
bertate: huic sceleri parabantur teterrimæ con-
iugum, ac liberorum nostrorum vexationes: in
hoc scelere versabantur denique faces inferendæ
penatibus nostris, expilationes ædium, stupra vir
ginum Vestalium, luctus, ac mæror miserabilis
vniuersæ ciuitatis, quæ si vobis, vt sunt, indigna,
atq; intolerabilia videntur: nõ iniquum erit au-
ctores horum malorum multare teterrimis sup-
plicijs, cladémq; omnium crudelissimam è visce-
ribus reip. propulsare. tenetis exempla maiorum
atq; omnium gentium auctoritatem, qui semper*

summas, ac singulares pœnas in eo genere hominum consumendas esse putauerunt, qui rationes habuissent aut prodendæ patriæ, aut opprimendæ publicæ libertatis. nihil igitur erit impedimento, quin audaciam crudelissimi hominis Catilinæ crudelissimo genere suppliciorum expietis: vt vltionem ex illorum cruciatibus, ac pœnis capiat resp. quorum erat conflagratura manibus, nisi sanctissimi imperij R. custodes, ac vindices dij immortales nefarijs votis obstitissent. credite, iudices, hodierno die consurrexisse vniuersam vrbem, conspecturam ex iudicio vestro, planeq; animaduersuram, quid in posterum de salute sua, deq; facultatibus suis sperandum sit: credite item, vim vniuersam flagitiosæ iuuentutis aut hodierno Catilinæ supplicio simul conficiendam fore, aut illius liberatione lætam, atque exsultantem non multo post in omnium nostrum perniciem vna cum illo celerrime consurrecturam. agitur siquidem hodierna vestra sententia de salute huius pulcerrimæ, atque optimæ ciuitatis, de stabilitate imperij Romani, de legum incolumitate, de libertate ciuium, de pudicitia liberorum, ac coniugum vestrarum. huius enim pestis idem scelus erat, vt non grassaturum per capita paucorum, sed, tamquam atrocissima vis veneni, per omne corpus vrbis demanaturum. quod scelus, aut quam pestem, si vindicandum esse censebitis, vt reor, & resp. desiderat: putate profecto deos immortales & in primis Capitolinum Iouem, sempiternum

custo

custodem, ac vindicem huius imperij, pro liberatis eorum templis, ac caeremonijs gratias vobis amplissimas esse reddituros: putate pariter idem facturam esse curiam, pro defensa consulum vita, seruataq; senatorij ordinis dignitate: putate matronas vrbis, ac liberos nostros, ob seruatam pudicitiam, supplices, ac congratulantes vniuersos ad genua vestra sese obuersaturos fore: putate virgines Vestales, atque ipsam maiestatem amplissimi numinis, ob liberationem suam, summa vobis laetitia congratulaturam: putate denique ciues omnes, ob retentam vitam, ac libertatem suam, penates publicos, pro conseruatis focis, atque aris, parietes vrbis pro taeterrimo genere vastitatis propulsato, ferme incredibili gaudio exsultaturos: putate tandem, hodierno iudicio paratũ esse vobis aut immortale dedecus, aut memoriã nominis sempiternam. multa sunt equidem in hac vita, quae turpiter, ac calamitose neglecta, restitutionem tamen quandam quodam modo patiantur: huius vero vindicandi sceleris, si praesentem facultatem neglexeritis, frustra postea recuperandae copiam quaeretis. aut hodie vobis propulsanda est è visceribus reipub. pestifera vis calamitatis: aut ipsi patriae sine dubio concidendum. vtrum eligendum sit, vos videritis. quid? estis iudices humanitate tanta, ne socordia dicam, vt eorum vitam, ac spiritum diutius in rep. commorari patiamini, qui vitae, salutiq; ciuium crudeliter insidiati sunt? proponite vobis ante oculos, ac me

ditatione crebra reuoluite diem illum nefarium, quo salus omnium ciuium, quo facultates nostræ, quo ipsa resp. peritura fuerat: quando scilicet aspeximus bestias istas emissas carceribus per vrbem omnem, per domos nostras furialiter exsultantes, ipsumq; in primis miserandi facinoris ducem, ac principem Catilinam, confirmatum hoc iudicio, spe plenum, lætitia gestientem, nunc hos ad cædem nostram, nunc illos ad rapinam, atque inflamationem ædium deuocantem: coniuges è complexibus nostris ad libidinem victorum raptæ fuissent: liberi ad stupra de gremijs parentum extorti, pretiosa supellex asportata: tecta conflagrassent ignibus: corpora cæsa passim iacuissent: omnia denique gemitu, fletuq; redundassent hæc fuisset imago miserrimæ vrbis, quam vrbem à maioribus nostris florentissimam accepimus, &, si prohibueritis, claram atque excellentem posteris nostris tradituri sumus. per humanitatem denique vestram vos obtestor, atque obsecro, iudices, per amorem huius pulcerrimæ, atque inuictissimæ vrbis, per omnia, quæ vobis iucundissima sunt in vita, prouidete iterum, atque iterum, ne liberati quondam tot amplissimis bellorum periculis, tot imminentibus malis erepti, nunc per ignauiam vestram, ac desidiam periclitemur. eripite vitam ciuium à miseranda crudelitate: prohibete penates vestros à nefarijs ignibus: seruate pudicitiam necessitudinum vestrarum à teterrimis vexationibus: liberate templa

deorum à tristibus rapinis: subtrahite fortunas publicas ab indigna direptione: protegite magistratus vestros ab inaudita feritate: defendite denique vniuersam vrbem ab hoc inusitato prorsus, & tristissimo genere calamitatis.

De sequenti oratione Quinctiliani iudicium ex lib. IV. *cap.* I.

QVID? non Sallustius directo ad Ciceronem, in quem dicebat, vsus est principio, & quidem protinus? Grauiter, & iniquo animo maledicta tua paterer, M. Tulli. Contra Quinctiliani sententiam, multa Victorius disserit Variarum lect. lib. 15. cap. 3. quibus vincit nulli minus priorem, quàm Sallustio, nulli minus posteriorem, quàm Ciceroni conuenire. In Victorij sententiam, si auctoritate standum est, nostri sæculi doctissimi homines frequentes pedibus eunt. Res certe indicat, vt cetera absint, quod Victor. suspicatur, à docto homine exercendi ingenij caussa vtramq; orationem scriptam; idem enim ingenium, eandémque vim, facultatémque dicendi ostendunt.

C. SALLVSTII CRISPI IN M. TVLLIVM Ciceronem oratio.

RAVITER, & iniquo animo maledicta tua paterer M. Tulli, si te scirem iudicio magis, quàm morbo animi, petulantia ista vti. sed quoniam in te neq; modum, neq; modestiã vllam animaduerto: respondebo tibi: vt si quam maledicendo voluptatem cepisti, eam male audiendo amittas. Vbi querar? quos implorem P. C. diripi rẽp. atque audacißimo cuique esse *perfidiæ? an apud populum R. qui ita largitionibus corruptus est, vt sese, ac fortunas suas venales habeat? an apud vos P. C. quorum auctoritas turpißimo cuique, & sceleratißimo ludibrio est? vbi M. Tullius leges, iudicia populi R. defendit, atque in hoc ordine ita moderatur, quasi vnus reliquus ex familia viri clarißimi Scipionis Africani, ac nõ repticius, accitus, ac paullo ante insitus huic vrbi ciuis. An vero, M. Tulli, facta ac dicta tua obscura sunt? an nõ ita à pueritia vixisti, vt nihil flagitiosum corpori tuo putares, quod alteri collibuisset? an scilicet istã immoderatã eloquentiã apud M. Pisonẽ non pudicitiæ iactura perdidicisti? itaque minime mirandum est, si eam flagitiose venditas, quam turpißime parasti. Verum, vt opinor, splendor domesticus tibi animos attollit,

perfidiæ locum?

vxor

vxor sacrilega, ac periurijs delibuta, filia matris pellex, tibi iucundior, atque obsequentior, quàm parenti par est. domum ipsam tuam vi, & rapinis, funestam tibi ac tuis, comparasti: videlicet, vt nos commonefacias, quàm conuersa sit resp. cum in ea domo habitas, homo flagitiosissime, quæ P. Crassi viri cõsularis fuit. Atque hæc cum ita sint, tamen Cicero se dicit in consilio deorum immortalium fuisse: inde missum huic vrbi, ciuibusq; custodem, absque carnificis nomine, qui ciuitatis incommodum in gloriam suam ponit: quasi vero non illius coniurationis caussa fuerit consulatus tuus, & ictirco resp. disiecta eo tempore, quo te custodem habebat. Sed, vt opinor, illa te magis extollunt, quæ post consulatum cum Terentia vxore de repub. consuluisti: cum legis Planciæ iudicia domi faciebatis, ex cõiuratis alios morte, alios pecunia condemnabas: cũ tibi alius Tusculanam, alius Pompeianã villam ædificabat, alius domum emebat: qui vero nihil poterat, is erat calumniæ proximus, is aut domum tuam oppugnatum venerat, aut insidias senatui fecerat, deniq; de eo tibi compertum erat. Quæ si tibi falsa obijcio, redde rationem, quantum patrimonij acceperis, quid tibi litibus accreuerit, qua ex pecunia domum paraueris, Tusculanum, & Pompeianũ infinito sumptu ædificaueris. aut, si retices, cui dubium potest esse, quin opulentiam istam ex sanguine, & visceribus ciuium paraueris? Verum, vt opinor, homo nouus Arpinas, ex C. Marij familia,

milia, eius virtutem imitatur: contemnit simultatem hominum nobilium: populi R. curam habet: neque terrore, neque gratia commouetur. Illud vero amicitiæ tantum, ac virtutis est animi? immo vero homo leuißimus, supplex inimicis, amicis cõtumeliosus, modo harum, modo illarum partium, fidus nemini, leuißimus senator, mercenarius patronus, cuius nulla pars corporis à turpitudine vacat: lingua vana, manus rapacißimæ, gula immensa, pedes fugaces; quæ honeste nominari non possunt, inhonestißima. Atque is, cum eiusmodi sit, tamen audet dicere: O fortunatam natam me consule Romam. Te consule fortunatam Cicero? immo vero infelicem, & miseram, quæ crudelißimam proscriptionem ciuium perpessa est; cum tu, perturbata rep. metu perculsos omnes bonos parere crudelitati tuæ cogebas; cum omnia iudicia, omnes leges in tua libidine erant; cum tu, sublata lege Porcia, erepta libertate, omnium nostrum vitæ, necisq; potestatem ad te vnum reuocaueras. Atque parum est, quòd impune fecisti, verum etiam commemorando exprobras, neque licet obliuisci seruitutis suæ. Egeris, oro te, Cicero, perfeceris quod libet: satis est perpessos esse: etiamne aures nostras odio tuo onerabis? etiamne molestißimis verbis insectabere? Cedant arma togæ, concedat laurea linguæ. Quasi vero togatus, & nõ armatus ea, quæ gloriaris, confeceris, atque inter te, Syllamq; dictatorem, præter nomẽ imperij, quidquam interfuerit. Sed

quid

*quid ego plura de tua insolentia commemorem? quem Minerua omnes artes edocuit, Iupiter optimus maximus in consilio deorum admisit, Italia exsulem humeris suis reportauit. Oro te Romule Arpinas, qui egregia tua virtute omnes Paullos, Fabios, Scipiones superasti, quem tandem locum in hac ciuitate obtines? quae tibi partes reipub. placent? quem amicum, quem inimicum habes? cui in ciuitate fecisti insidias, ancillaris. quo iure, cum de exsilio tuo Dyrrhachio redisti, eum sequeris? quos tyrannos *appellabas, eorum nunc potentiae faues: qui tibi ante optimates videbantur, eosdem nunc dementes, ac furiosos vocas. Vatinij caussam agis: de Sextio male existimas: Bibulum petulantissimis verbis laedis. laudas Caesarem, quem maxime odisti, ei maxime obsequeris: aliud stans, aliud sedens de rep. sentis: his maledicis, illos odisti, leuissime transfuga, neque in hac, neque in illa parte fidem habes.*

IN SALLVSTIVM

ORATIO, QVAE.

Ciceroni falso tribuitur.

EA DEMVM *magna voluptas est, Crispe Sallusti, aequalem, ac parem verbis vitam agere, neque quidquam tam obscenum dicere, cui non ab initio pueritiae omni genere facinoris aetas tua respondeat,*

deat, vt omnis oratio moribus consonet. neque enim, qui ita viuit, vt tu, aliter, ac tu, loqui potest: neque qui tam illoto sermone vtitur, vita honestior est. Quò me vertam P. C? vnde initium sumam? maius enim mihi dicendi onus imponitur, quo notior est vterque nostrum. quòd si aut de mea vita, atque actibus nostris huic conuiciatori respondero; inuidia gloriam consequetur: aut, si huius facta, mores, omnem ætatem nudauero; in idem vitium incidam procacitatis, quod huic obijcio. id vos, si forte offendimini, iustius huic, quàm mihi, succensere debetis, qui initium introduxit. ego dabo operam, vt & pro me minimo cum fastidio respondeam, & in hunc minime mentitus esse videar. Scio me P. C. in respondēdo non habere magnam exspectationem; quòd nullum vos sciatis nouum crimen in Sallustium audituros, sed omnia vetera recogituros, queis & meæ, & vestræ iam, & ipsius aures calent. verum eo magis odisse debetis hominem, qui ne incipiens quidem peccare, minimis rebus posuit rudimentum, sed ita ingressus est, vt neq; ab alio vinci possit, neque ipse se omnino reliqua ætate præterire. itaque nihil aliud studet, nisi, vt lutulentus sus, cum quouis volutari. longe vero fallitur opinione. non enim procacitate linguæ vitæ sordes eluuntur: sed est quædam calumnia, quam vnusquisque nostrum testante animo suo fert, de eo, qui falsum crimen bonis obiectat. quòd si vita istius memoriam vicerit; aliam P. C. non

ex oratione eius, sed ex moribus spectare debetis. iam dabo operam, quàm maxime potero, vt breue id faciam. neque hæc altercatio nostra vobis inutilis erit P.C. plerunque enim respublica priuatis crescit inimicitijs: vbi nemo ciuis, qualis sit vir, potest latere. Primum igitur, quoniam omnium maiores Crispus Sallustius ad vnum exemplum, & regulam quærit, velim mihi respõdeat, numquid ij, quos protulit, Scipiones, & Metelli ante fuerint aut opinionis, aut gloriæ, quàm eos res gestæ suæ, & vita innocentissime acta commendauit? quòd si hoc fuit illis initium nominis, & dignitatis, cur non æque de nobis existimetur? cuius & res gestæ illustres sunt, & vita integerrime acta. quasi vero tu sis ab illis viris, Sallusti, ortus: quòd si esses; nonnullos iam tuæ turpitudinis pigeret. ego meis maioribus virtute mea preluxi: vt, si prius noti non fuerint, à me accipiant initium memoriæ suæ. tu tuis vita, quam turpiter egisti, magnas offudisti tenebras: vt, etiã si fuerint egregij ciues, certe venerint in obliuionem. quare noli mihi antiquos viros obiectare. satius est enim, me meis rebus gestis florere, quàm maiorum opinione vti; & ita viuere, vt ego sim posteris meis nobilitatis initium, & virtutis exemplum. neque me cum ijs conferri decet, P.C. qui iam decesserunt, omniq; odio carent, & inuidia: sed cum ijs, qui mecũ vna in rep. versati sunt. Sed si fuerim aut in honoribus petẽdis nimis ambitiosus; (non hanc dico popularem ambitionem,

bitionem, cuius me principem confiteor, sed illam perniciosam contra leges, cuius primos ordines Sallustius duxit) aut in gerendis magistratibus, aut in vindicandis maleficiis tam seuerus; aut intuenda repub. tam vigilans; quam tu proscriptionem vocas: credo, quòd non omnes tui similes incolumes in hac vrbe vixissent. At quanto meliore loco respublica tuēda staret, si tu, par ac similis scelestorū ciuium, vna cum illis adnumeratus esses? An ego tunc falso scripsi, Cedant arma togæ, qui togatus armatos, & pace bellum oppressi? An illud mentitus sum, Fortunatam me consule Romam, qui tantum intestinum bellum, & domesticum vrbis incendium exstinxi? Neque te tui piget, homo leuissime, cum ea culpas; quæ in historiis mihi gloriæ ducis? An turpius est P. C. scribentem mentiri, quàm illum palam hoc ordine dicentem? Nam quod meam ætatem increpuisti, tantum me abesse puto ab impudicitia, quantum tu abes à pudicitia. Sed quid ego de te plura querar? Quid enim mentiri turpe duces, qui mihi ausus sis eloquentiā vt vitium obiicere? cuius semper nocens eguisti patrocinio. An vllum existimas posse fieri ciuem egregium, qui non his artibus, & disciplinis sit eruditus? An vlla alia putas esse rudimenta, & incunabula virtutis, quibus animi ad gloriæ cupiditatem aluntur? Sed minime mirum est, P. C. si homo, qui desidiæ, ac luxuriæ plenus sit, hæc vt noua, atque inusitata miratur. Nam quòd ista inusitata rabie petulanter

in-

in vxorem, & in filiã meam inuasisti, quæ facilius mulieres se à viris abstinuerunt, quàm tu vir à viris, satis docte, ac perite fecisti: non enim me sperasti mutuam tibi gratiam relaturum, & vicissim tuas compellaturum. vnus enim satis es materiæ habens: neque quidquam turpius est domi tuæ, quàm tu. Multum te vero opinio fallit, qui mihi putasti parare inuidiam ex mea re familiari, quæ multo mihi minor est, quàm habere dignus sim. Atq; vtinam ne tanta quidem esset, quanta est, vt potius amici mei viuerent, quàm ego testamentis eorum locupletior essem. Ego fugax, Crispe Salusti? furori tribuni plebis cessi: vtilius duxi, quamuis fortunam vnus experiri, quàm vniuerso populo R. ciuilis essem dissensionis caussa: qui postea quàm ille suum annum in rep. perbacchatus est, omniaq; quæ commouerat, pace, & otio resederunt, hoc ordine reuocante, atque ipsa rep. manu retrahente me reuerti. Qui mihi dies, si cum omni reliqua vita conferatur, animo quidem meo superet; cum vniuersi vos, populusq; R. frequens aduentu meo gratulatus est. tanti me fugacem, mercenarium patronum hi æstimauerunt. Neque hercule mirum est, si ego semper iustas omnium amicitias æstimaui: non enim vni priuatim ancillatus sum, neque me addixi: sed quantum quisque reip. studuit, tantum mihi fuit aut amicus, aut inimicus. Ego nihil plus volui valere, quàm pacem: multi priuatorum audacias nutriuerunt. Ego nihil timui, nisi leges:

multi arma sua timeri voluerũt. Ego numquam volui quidquam posse, nisi pro vobis: multi ex vobis, potentia freti, in vos suis viribus abusi sunt. Itaque non est mirum, si nullius amicitia vsus sum, qui non perpetuo reip. amicus fuit; neque me pœnitet, si aut petenti Vatinio reo patrocinium pollicitus sum, aut Sextij insolentiam repreßi, aut Bibuli patientiam culpaui, aut virtutibus Cæsaris faui: hæ laudes enim egregij ciuis, & vnicæ sunt. quæ si tu mihi vt vitia obijcis, temeritas tua reprehendetur, non mea vitia culpabuntur. Plura dicerem, si apud alios mihi esset dicendum, P. C. non apud vos, quos habui omniũ actionum mearum monitores. Sed vbi rerum testimonia adsunt, quid opus est verbis? Nunc ad te vt reuertar, Salluſti, patremq; tuum prætaream: qui si numquam in vita sua peccauit, tamen maiorem iniuriam reipub. facere non potuit, quàm quòd te talem filium genuit. neque, tu si qua in pueritia peccaſti, exsequar, ne parentem tuum videar accusare, qui eo tempore summam tui potestatem habuit: sed qualem adolescentiam egeris. hac enim demonstrata, facile intelligetur, quàm petulanti pueritia, tam impudicus, & procax adoleueris. Postea quàm immensæ gulæ impudicißimi corporis quæstus sufficere non potuit; & ætas tua iam ad ea patienda, quæ alteri facere collibuisset, exoleuerat: cupiditatibus infinitis efferebaris, vt, quæ ipse corpori tuo turpia non duxisses, in alijs experireris. Ita non

est

*est facile reputare, P. C. vtrum inhonestioribus corporis partibus rem quæsierit, an amiserit. Domum paternam, viuo patre, turpißime venalem habuit, vendidit. & cui dubium potest esse, quin mori coegerit eum, quo hic nondum mortuo pro herede gesserit omnia? Neque pudet à me eum quærere, quis in P. Craßi domo habitet: cum ipse respondere non queat, quis in ipsius habitet paterna domo. At hercule lapsus ætatis tirocinio, postea se correxit. non ita est: sed abijt in sodalitium sacrilegij Nigidiani: bis iudicis ad subsellia attractus, extrema fortuna stetit: & ita discesßit, vt non hic innocens esse, sed iudices peierasse existimarentur. Primum honorem in quæstura adeptus, hunc locum, & *ordinem despectum reddidit, cuius aditus sibi quoque sordidißimo homini patuisset. Itaque timens, ne facinora eius clam vos essent, cum omnibus matribus familias opprobrio esset, confessus est vobis audientibus adulterium: neque erubuit ora vestra. Vixeris, vt libet, Salusti: egeris quæ volueris: satis sit, vnum te tuorum scelerum conscium esse: noli nobis languorem, & soporem nimium exprobrare. sumus diligentes in tuenda pudicitia vxorum nostrarum: sed ita experrecti non sumus, vt à te cauere poßimus. audacia tua vincit studia nostra. Ec quod hunc mouere poßit, P. C. factum ac dictum turpe, quem non puduit palam vobis audientibus adulterium confiteri? Quòd si nihil pro me tibi respondere voluissem, sed illud censorium*

*elogium Ap. Claudij, & L. Pisonis, integerrimorum virorum, quo vsus est quisque eorum, pro lege palam vniuersis recitarem, non ne tibi viderer æternas inurere maculas, quas reliqua vita tua eluere non posſit? Neque post illum delectum senatus, te vmquam vidimus, nisi forte in ea te castra coniecisti, quo omnis sentina reip. confluxerat. At idem Salluſtius, qui in pace ne senator quidem manserat, posteaquam resp. armis oppressa est, & idem victores, qui exsules reduxit, in senatum post quæsturam reductus est. Quem honorem ita gessit, vt nihil non venale in eo habuerit, cuius aliquis emptor fuerit. Ita igitur egit, vt nihil non æquum, ac verum duxerit, quod ipsi facere collibuisset: *neque aliter vexauit, ac debuit, si quis prædæ loco accepiſſet magiſtratum. Peracta quæstura, posteaquam magna pignora eis dederat, cum quibus similitudine vitæ se coniunxerat, vnus iam ex illo grege videbatur. Eius enim partis exemplar erat Salluſtius: quò tamquam in imam voraginem cœtus omnium vitiorum excesserat: quidquid impudicorum cylonum, parricidarum, sacrilegorum, debitorum fuit in vrbe, municipijs, colonijs, Italia tota, sicut in fretis, subsederant *nominis perditi, ac notissimi, nulla in parte castris apti, nisi licentia vitiorum, & cupiditate rerum nouarum. At postea quàm prætor factus est, modeste se gessit, & abstinenter. nonne ita prouinciam vastauit, vt nihil neque passi sint, neque exspectarint grauius socij

nostri

nostri in bello, quàm experti sunt in pace, hoc Africam interiorem obtinente? vnde tantum hic exhausit, quantum potuit aut fide nominum traijci, aut in naues contrudi: tantum, inquam, P. C. exhausit, quantum voluit; ne caussam diceret, sestertio duodecies cum Cæsare paciscitur. Quòd si quippiam eorum falsum est, hic palam refelle: vnde tu, qui modo ne paternam quidem domum redimere potueris, repente tamquam somnio beatus, hortos pretiosissimos, villam Tiburti, C. Cæsaris reliquas possessiones pardaueris. Neque piguit quærere, cur ego P. Crassi domum emissem: cum tu veteris villæ dominus sis, cuius paullo ante fuerat Cæsar? Modo, inquam, patrimonio non comeso, sed deuorato, quibus rationibus repente factus es tam affluens, & tam beatus? Nam quis te faceret heredem, quem ne amicum quidem suum satis honestum quisquam sibi ducit, nisi similis, ac par tui? At hercule egregia facta maiorum tuorum te extollunt: quorum siue tu similis es, siue illi tui, nihil ad omnium scelus, ac nequitiam addi potest. Verum, vt opinor, honores tui te faciunt insolentem. Tu, Crispe Salusti, tantidem putas esse bis senatorem, & bis quæstorem fieri, quanti bis consularem, & bis triumphalem? CARERE *debet omni vitio, qui in alterum paratus est dicere. Is demum maledicit, qui non potest verum ab altero audire. Sed tu omnium mensarum assecla, omnium cubiculorũ in ætate pellex, & idem postea adulter,*

omnis ordinis turpitudo es, & ciuilis belli memoria. quid enim grauius pati potuimus, quàm quòd te incolumem in hoc ordine videamus? Desine bonos petulantißima consectari lingua: desine morbo procacitatis isto vti: desine vnumquẽque moribus tuis æstimare: his moribus amicum tibi facere non potes, videris velle inimicum habere. Finem dicendi faciam P. C. sæpe enim vidi grauius offendere animos auditorum eos, qui aliena flagitia aperte dixerunt, quàm eos, qui commiserunt. Mihi quidem ratio habenda est, non quid Sallustius merito debeat audire, sed vt ea dicam, si qua ego honeste effari possum.

FINIS.

ALDVS MANVTIVS PAVLLI F.

Francisco Morando

S. P. D.

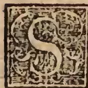
Ostquam ad vrbem veni, totus in cognoscenda antiquitate fui. itaque magnum volumen effeci veterum inscriptionum: Orthographiam vero meam, quam ad te ante annos tres misi, lapidum testimoniis confirmaui vehementer, atque auxi. præcipuam autem industriam in eo locaui, vt fragmenta omnia veterũ scriptorum tum

ad

ad meam, tum etiam ad communem vtili tatem colligerem. quo in opere adhuc ver ſor: eſt enim multi laboris, nec exigui tem poris. Salluſtij, cuius lectione vehementer delector, loca iam omnia niſi fallor, in vnum coegi: quæ volui in tuo nomine ap parere; ne me tuorum in patrem meum, ac me ipſum officiorum oblitum putares. à te peto, vt hoc quamuis tenue munuſcu lum ne contemnas, & maiora à nobis ex-ſpectes, ſi modo maiores in litteris, vt ſpe ramus, proceſſus erunt noſtri. nam iner-tiam, aut ignauiam neque volũtas noſtra, neque natura fert: & in eo te, qui libera-lium diſciplinarum in ſtudiis ita verſaris, vt ne valetudini quidem parcas, libenter imitamur. Domeſticum, inquies, in hoc habes exemplum. Ita eſt: verumtamen tu quoque me excitas, quem & patris iudi-cio, & mea etiam ſponte non vulgariter diligo, ac, veluti alterum parentem, colo. Vale, optime vir, nobíſque & amore, & ſi militudine ſtudiorum coniunctiſſime: mé que illuſtri Comiti, ſapientiſſimo viro, & maximarum artium ſcientia inſtructiſſi-mo, Iulio Iuſto, ad quem ſcribere aliquid cogito, plurimum commẽda. Romæ, Kal. Quinct. M. D. LXIII.

FRAGMENTA EX LIB. I. HISTORIARVM SALLVSTII.

Ex D. Augustino de Ciuitate Dei, lib. 2. cap. XIIX.

ALLVSTIVS in primo historiæ suæ libro, atque ipso eius exordio fatetur, etiam tunc, cum ad consules à regibus esset translata resp. post *paruum interuallum in uis validiorem, & ob eas discessionem plebis à patribus, aliásque in vrbe dissensiones fuisse, nam cum optimis moribus & maxima cōcordia populum Romanum inter secundum & * postremum bellum Carthaginiēse commemorasset egisse; causámque huius boni non amorem iustitiæ, sed stante Carthagine metum pacis infidæ fuisse dixisset; vnde & Nasica ille ad reprimendam nequitiam, seruandósque istos mores optimos, vt metu vitia cohiberentur, Carthaginem nolebat euerti: continuo subiecit idem Sallustius, & ait: At discordia, & auaritia, atque ambitio, & cetera secundis rebus oriri sueta mala, post*Carthaginis excidium maxime aucta sunt: vt intelligeremus, etiam antea & oriri solere, & augeri. vnde subnectens cur hæc dixerit: Nam iniuriæ, inquit, *validiorum, & ob eas discessio plebis à patribus, aliæq; dissensiones domi fuere: iam inde à principio, neque amplius, quam regibus exactis, dum metus à Tarquinio, & bellum graue cum *Etruria positum est, æquo & modesto iure agitatum. Vides quemadmodum illo etiam breui temp

XV. annorum. Liuius lib. 2.

Seruius li. Aen. VI. legit, vltimum non postremū.

in Catilina 21. in Iugur. 108. Florus lib. IV. Velleius lib. 2.

Seruius lib. Ge. IV.

Cū Porsena, Etru

tempore, vt regibus exactis, id est eiectis, aliquantulum æquo & modesto iure ageretur. metum dixit fuisse caussam, quoniam metuebatur bellum, quod rex Tarquinius, regno, atque vrbe pulsus, Etruscis sociatus, contra Romanos gerebat. Attende itaque, quid deinde contexat: Dein, inquit, seruili imperio patres plebem exercere, de vita, atque tergo regio more consulere, agro pellere, & ceteris ex partibus soli in imperio agere. Quibus sæuitiis & maxime fenoris onere oppressa plebs, cum assiduis bellis tributum simul, & militiam toleraret; armata montem Sacrum, atque Auentinum *insedit. Túmque tribunos pl. & alia sibi iura parauit. discordiarum, & certaminis vtrimque finis fuit secundum bellum Punicum. Cernis ex quo tempore, id est paruo interuallo post reges exactos, quales Romani fuerint, de quibus *ait: Ius bonúmque apud eos non legibus magis, quam natura, valebat. Porro, si illa tempora talia reperiuntur, quibus pulcerrima atque optima fuisse prædicatur Romana resp. quid iam de consequenti ætate dicendum, aut cogitandum arbitramur; cum, paullatim mutata, vt eiusdem historici * verbis vtar, ex pulcerrima atque optima, pessima ac flagitiosissima facta est, post Carthaginis videlicet, vt commemorauit, excidium? Quæ tempora ipse Sallustius quemadmodum breuiter recolat, & describat, in eius historia legi potest; quantis malis motum, quæ secundis rebus exorta sunt, vsque ad bella ciuilia demonstret esse peruentum. ex quo tempore, vt ait, maiorum mores non paullatim vt antea, sed torrentis modo præcipitati, adeo iuuentus luxu, atque auaritia corrupta est, vt merito dicatur, genitos esse, qui neque ipsi habere possent res familiares, neque alios pati. Dicit deinde plura Sal-

scorum rege. Liuius lib. 1.

Proto eadem recitat in, Insido illum, & Diomedes lib. 2. cap. v I. In Catilina, 20.

in Catilina, 21.

lustius de Sullæ vitiis, ceteráque fœditate reip. & alij scriptores in hæc consentiunt, quamuis eloquio multum impari. Cernis tamen, vt opinor, & quisquis aduerterit, facillime perspicit colluuiem morum pessimorũ, quo illa ciuitas prolapsa fuerit, ante nostri superni regis aduentum. Hæc enim gesta sunt, nõ solum antequam Christus in carne præsens docere cœpisset, verum etiam ante quam de virgine natus esset. Cum igitur tot & tanta mala temporum illorum vel tolerabiliora superius, vel post euersam Carthaginem intoleranda, & horrenda diis suis imputare non audeant, opiniones humanis mentibus, vnde talia vitia siluescerent, maligna astutia inserentibus, cur mala præsentia Christo imputant, qui, doctrina saluberrima, & falsos ac fallaces deos coli vetat, & istas hominum noxias, flagitiosásque cupiditates diuina auctoritate detestans, atque condemnans, his malis tabescenti ac labenti mundo vbique familiam suam sensim subtrahit, qua condat æternam, & non plausu vanitatis, sed iudicio veritatis gloriosissimam ciuitatem?

Ex M. Fabio Victorino in lib. 1. Cic. de Inuentione: & ex Nonio, Cit, i, vltra.

Sallustius, cum de rebus Romanis loqueretur, dixit, prius bella gesta, post pacem esse fundatam. Res, inquit, Romana plurimum imperio valuit. Ser. Sulpicio, & M. Marcello coss. omnia Gallia cis Rhenum, atque inter mare nostrum, & Oceanum, nisi qua paludibus inuia fuit, perdomita. hic bellum geritur. Deinde pacem memorat consecutam. Optimis autem moribus, & maxima concordia egit Romanus populus inter secundum, ac postremum bellum Carthaginiense.

Ibid

Ibidem.

Ardebat omnis Hispania citerior.

Ex Festo Obsidium.

Magnis opibus profectis, obsidium cepit per L. Catilinam legatum.) al. profectus.

Ex Carisio lib. I. & Seruio in Virg. Aeneid. li. I. & I I x. & Prisciano lib. x I v. & Probi Catholicis.

A principio vrbis ad bellum Persi Macedonicum.) hoc est, vsque ad &c.

Ibidem.

Torpedinem.) id est animi, & corporis debilitationem.

Ibidem.

Agreste.) In animali significatione.

Lib. I I.

*Sanctus aliter, & ingenio *validus.* *in Cat. 18.*

Insanum aliter sua sententia, atque aliarum mulierum. *& in Iug. 72. 148. 171*

Ibidem.

Vti Lepidus, & Catulus, decretis exercitibus, maturrime proficiscerentur.

Ibidem.

Recens scripsi.) Asper commentator nunc aduerbium, nunc nomen esse dicit. potest enim esse temporis.

Lib. I I I.

Lepidus pœnitens consilij.

Ex Donato in Ter. Phorm. act 5. sc. 8.

Solis vijs.

Ex Victorino in lib. I. Cic. de Inu. & ex Seruio in Virg Aen. lib. I.

Sallustius, cum alijs historiographis singula tradidisset in libro primo historiarum, dat Catoni breuitatem. Romani generis disertissimus paucis absoluit. Fannio vero breuitatem.

Ex Prisciano Lib. v.

Nobis

Nobis primæ dissensiones vitio humani ingenij euenere, quod inquies, atque indomitum semper in certamine libertatis, aut gloriæ, aut dominationis agit.) sic & in oratione Philippi, 181.

Lib. VI.

Plebei tribuniciam potestatem.) pro plebis: sic locutus idem Sallustius infra, in oratione Macri, 188. & Tacitus lib. I. Intercessit, inquit, Haterius Agrippa, tribunus plebei. vide & Carisium lib. I.

Lib. VII. & ex Seruio in lib. I. Ge. & Probi Catholicis.

Sall. in prosa lib. I. historiarum: Dubitauit aciei pars.) pro aciei.

Lib. VII.

At inde nulla munitionis, aut requie mora processit ad oppidum.) pro requiei.

Lib. IIX.

Igitur, venditis proscriptorum bonis, aut dilargitis.

Ibidem.

Equi sine rectoribus exterriti, aut saucij consternantur.

Lib. X

Nisi cum ira belli desenuisset.

Lib. XV.

Res populi R. M. Lepido, Catulóque consulibus, ac deinde militiæ & domi gestas composui.

Ibidem.

Atque Seruilius ægrotum Tarenti collegam prior transgressus.

Ibidem.

Ad Olympum, atque Phaselida.) de his vrbibus sic Pedianus in 5. Verr. P. Seruilius bellum in Cilicia gessit, deque ea triumphauit, captis Corycо, Olympo, Phaselide, tribus magnis eius terræ vrbibus

Ibidem.

Ad

Ad Torcium.
Ibidem.
Apud Coricum.
Ibidem.
Apud Lœte opidum.
Ibidem.
Repulsus à Lœte oppido.
Ibidem.
Apud Præneste locatus.
Ibidem
Apud Numantiam.
Ibidem.
Neque, detrusus aliquotiens, terretur
Ex Nonio Irritare, i. prouocare; & ex Cornelio Frontone in libello de exemplis elocutionum, cui ex hoc fragmento extrema quattuor verba recitat.

Tunc vero & posci, cum ceteri eiusdem caussæ ducem senatus rati, maximo gaudio bellum irritare.
Metus:& ex Gellio lib. IX. cap. XII.

Id bellum excitabat metus Pompeij victoris, Hiempsalem in regnum restituentis) hoc est, quod Pompeius metueretur.
Vadum, Masc.

Et mox Stipidius, adueniens cum legionibus, postquam tantas spiras haud facilem pugnantibus vadum, cuncta hosti, quam suis, opportuniora videt.) Est, qui pro Tantas spiras, Hieme aspera, reponat. quo modo locutus idem Sallustius in Iugurtha, 104. Milites mense Ian. ex hibernis in expeditionem euocat. magnis itineribus, hieme aspera peruenit ad oppidum &c.
Componere, i. redimere

Quin lenones, & vinarij, lanijq́, quorum præterea vulgus in dies vsum habet, pretio compositi.

Comp

Competere, i. rei cuiusque meminisse, aut constanter valere.

Sic vero, quasi formidine attonitus, neque animo, neque auribus, aut lingua competere.

Furtum, i. insidiæ.

Illo profectus, vicos, castellaq́ incendere, & fuga cultorum deserta igni vastare, neque elata, aut securissimus metu gentis ad furta belli peridonea.) Antiquus liber illustris adolescentis, omníque virtute præstantis, Fabij Farnesij, to'lit dictionem, Ilio; proque elata, elate; pro securissimus, secustissimus, habet. notare varietatem volui, vt ex ea studiosorum iudicia acuantur; quodque vni non licuit, pluribus, diligenter perscrutando, fortasse aliquando liceat. Seruius in Virgilij Aen. lib. x I hæc ex Sallustij historiis recitat: Gens ad furta belli peridonea.

De impropriis; & ex Gellio lib. x. cap. x x v I.

Itaque Sertorius, leui præsidio relicto in Mauritania, nactus obscuram noctem, æstu secundo, furtim, aut celeritate vitare prælium in transgressu conatus est.) Sallustius & de iis, qui nauigassent, & de ipsis nauibus eo verbo vti voluit, in quibus gradus non sit desertio. de Sertorio quidam emendant. desertio enim ferri non potest.

Ex iisdem, ibidem.

Ac indéque transgressos omnes recipit modos præcepturus à Lusitanis.) ex eodem Farnesiano libro, & Gellio, Mons, emendo in Nonio, non, vt in vulgatis legitur, Modos. Præterea dictionem, præcepturus, quæ est in Nonio, non probo, neque quæ est in Gellio, receptus. præceptus, libentius legerim, id est, ante occupatus. eoq; magis hac in opinione confirmor, quod scriptum diserte video in Farnesiano libro, præceptus.

Ex iisdem, ibidem.

Earum

Earum aliæ paullulum progressæ, nimio simul, & incerto onere, cum pauor corpora agitauerat, deprimebantur.) Emendandus est locus in Nonio, in quo mendose legitur, pro Paullum progressæ, nimio simul, & incerto onere, Paullum nimio progressæ, interim sicco onere. vide Gell. l. x. c. 26. Ex Nonio, de doctorum indagine.

Et ponere validam vrbem multos dies restantem pugnando vicit.) al. deponere. Pugnando cepit, in Catilina, 10: 57. & in Iugurtha, 95. Manu cepit, 72. & Liuius lib. 3. Quem agrum miles pro parte virili manu cepisset, eum senex quoque voce, qua vna posset, vindicaret.

Ibidem, Deinsuper.

Sertorius, Parthis turbam orantibus, & nullo, vt in terrore solet, generis, aut imperij discrimine, per calonum corpora ad medium, quasi deinsuper, adstantium manibus in murum attollitur.) hic video inesse mendum: nec tamen quidquam elicere potui ex alio Nonij loco, vbi idem fragmentum recitatur, quod sensum mihi afferret satis commodum. in dictione enim, discrimen, idem fragmentum recitans, pro, Parthis, fortis; pro, Turbam orantibus, Turba morante, legitur. aliquando sum suspicatus hoc totum ita esse legendum: Sertorius, portis turba morante, & nullo, vt in t. &c. de quo iudicent eruditi. ego satis habeo locum mutilum ostendere: quia primum beneficium est, deprauata loca corrigere; secundum, indicare: vt, quod vni non licet, multi simul operam nauantes assequantur. Seruius Æn. lib. ix. hæc ex Sallustio recitat: Sertorius, humeris sublatus, per muros adscendit. Parthis turba morantibus, legit Hadrianus Iunius, vt etiã in verbo discrimen.

Ex Diomede lib. 1. cap. 1 v.

Sen

Sensim Metello cornicines occinuere.

Ex Donato in Ter. Phorm. act. 5. sc 6.

Liberis eius auunculus erat.

Ex Frontone Abnuere.

Nihil ob tantam mercedem sibi abnuituros.

Cogo domum te

Maturauerunt, exercitum brachium cogere.) pro brachium, videndum, paullo ne commodius legeretur, Dyrrachium.

Circumdata hac re illá rem: & ex Prisciano li. 15.

Occupatusq; collis editißimus apud Ilerdam, & cum multa opera circumdata.

Concedere in gratia.

Quorum in gratia plerique concesserant.) in oratione Macri, 187.

Commoritur illis

Obuiam ire, & commori hostibus.

Doctus illam rem.

Doctus militiam.

Decet tibi.

Locum etitiorem, quē victoribus decebat, capit.) Cum antea suspicatus tantum essem, tenui quadam mea coniectura ductus, locum hunc ita legi debere: Locũ editiorem, quam &c. nunc nihil dubito, quin mea coniectura vera sit: cum à Seruio quoque in Virgilij Aen. lib. 11 x. hæc recitari emendate videam. Sic locutus idem Sallustius in Iugurtha 123. Locum c pere paullo, quam alij, editiorem. & 161 Ea cuncta Romanis ex tenebris, & editioribus locis facilia visu.

Egressus illam rem, & è Seruio in Virg. Aen. li. 2.

Gens raro egressa fines suos.

Gnarus illius.

Et muneris eorum Metellus per litteras gnarus.) Pro, Et muneris, Itineris, libentius reponerem.

Indignus hac re.

Et indigni rep.
Insolitus huius.
Genus armis ferox, & seruitij insolitum.) sic in Iugurtha, 106. Pais insolita rerum bellicarum.
In tempore, id est opportune.
In tempore bellaturi.) sic in Iugurtha, 122.
Maturo hanc rem.
Fugam maturabat.
Medio illius, pro illo medio.
Medio diei.) sic Virg. x I. Ecce fugæ medio. &c.
Pauesco illa re.
Omni strepitu pauescere.
Peritus huius.
Militia peritus.
Prudens rerum.
Prudens omnium, quæ senatus censuerat.
Quietus ab illis.
Quietam à bellis ciuitatem.
Ex
Domitium proconsulem ex citeriore Hispania cum omnibus copijs, quas parauerat, accersiuit.
Ex
Curionem quæsiuit, uti adolescentior, & à populi suffragijs integer, ætati concederet Mamerci.) in Iugurtha, 76.

FRAGMENTA

EX LIB. II. HISTORIARVM SALLVSTII.

Ex Carisio lib. I. & ex Probi Catholicis.
Virile, ac muliebre secus.) hoc est, Virilis sexus: quod per omnes casus integra forma declinatur.

lib 2.

Noctu diuq; stationes, & vigilias tentare.

Ibidem.

Obuiam fuere) Vbi Asper: Vetuste.aduerbio maluit vti, quam nomine.

Ibidem.

Nam procul, & diuersis ex regionibus.

Ibidem.

Vespera.

Ex Gellio lib.10.cap.20.

Nam Sullam consulem, de reditu eius legem ferentem, ex composito tribunus pl. C. Herennius prohibuerat.

Ex Macrobio lib.3.cap.13.

At Metellus in vlteriorem Hispaniam post annum regressus, magna gloria, concurrentibus vndique virili, & muliebri sexu, per vias, & tecta omnium visebatur.cum quaestor C.Vrbinus,aliiq;, cognita voluntate, eum ad cenam inuitauerant; vltra Romanorum, ac mortalium etiam morem,curabant, exornatis adibus per aulaa, & insignia, sceniśq; ad ostentationem histrionũ fabricatis; simul croco sparsa humus, & alia in modum templi celeberrimi. Praeterea cum sedenti in transenna demissum Victoria simulacrum cum machinato strepitu tonitruum, coronam ei imponebat: tum venienti, ture, quasi deo, supplicabatur. Toga picta plerumque amiculo erat ei accumbenti. Epula quaesitissima, neq; per omnem modo prouinciam, sed trans maria ex Mauritania volucrum, & ferarum incognita antea plura genera. Quibus rebus aliquantam partem gloria dempserat, maxime apud veteres, & sanctos viros, superba illa, grauia, indigna Romano imperio existimantes.

Ex Nonio Sexus, neutro genere.

At Metellus, in vlteriorem Hispaniam post annum regressus, magna gloria, concurrentibus vndiq; virili.

virili, & muliebri ſexu, per vias, & tecta omnium viſebatur.) ſic enim eſt legendum, non, vt antea, Concurrentium, Virile, & muliebre ſexus, &, Viſebantur. Hadrianus Iunius legit, Concurrētium vndique, vt in aliis impreſſis hactenus editum eſt. Secus autem ſi legas, non apparet generis diſcrimen, quod fit, ſi, vt vulgati habent, virile & mul. legas.

Ex Seruio in Virg. Aen. lib. 5.

Tranſenna demiſſum Victoriæ ſimulacrum cum machinato ſtrepitu tonitruum coronam capiti imponebat.) id eſt, extenſus funis.

Ex Nonio Tranſenna, non, vt quidam putant, tranſitus, ſed feneſtra.

Tranſenna demiſſum Victoriale ſimulacrum cum machinato ſtrepitu coronam capiti imponebat.

Demittere, i. deſuper mittere.

Cum machinis ſtrepitu demiſſum Victoriæ ſimulacrum coronam capiti imponebant.

Ex Priſciano lib. 5.

Quem ex Mauritania rex Leptaſta, proditionis inſimulatum, cum cuſtodibus miſerat.

lib. 5. & 6.

Inter læuam mœnium, & dextrum flumen Turiam, quod Valētiam paruo interuallo præterfluit.) al. Inter læua mœnium, dextrum flumen Turia, q. V p. i. p. Præterea ex 4. hiſtoriarum hæc quidam recitant, non ſecundo. Durium autem pro Turiam, legerem libentius, ex epiſtola Cn. Pompeij apud eundem Salluſtium, Ciceronis oratione pro Balbo, & hiſtoria; niſi à Probo in Catholicis ex Salluſtio hæc citari viderem: Et dextrum flumen Turia: Priſcianúſque hæc diceret: Maſculinum eſt, quia accuſatiuus terminat in Am. nam, ſi eſſet neutrum, ſimilis eſſet accuſatiuus nominatiuo.

Ibidem.

Ut alij tradiderunt, Tartessum, Hispaniæ ciuitatem, quam nunc Tyrij mutato nomine Gadir habent.) neutro genere. nam, si esset femininum, Gaditem diceret.

lib 6.

Nisi quia flumen Lurda, Tauro monte defluens.) al. Nisi quoniam. &c.

Ibidem.

Quia corpore, & lingua percitum, & inquietem nomine histrionis vix sani Barbuleium appellabant.

Ibidem.

Eam deditionem senatus, per nuntios Orestis cognitam, approbat.

Ibidem.

Sed ipsi ferunt taurum ex grege, quem prope litora regebat nomine Corsa Ligus mulier.

lib. 8.

At Lucullum regis cura machinata fames breui fatigabat.) machinata, passiue dixit.

lib. 10.

Neque inermes ex prælio viros quendam agnoturum.) secundum analogiam.

lib. 15.

Audaciter.) secundum analogiam.

Ex Nonio de vocabulorum significationibus; & ex Isidoro lib. 14. cap. 7.

Sardinia, in Africo mari, facie vestigij humani, in orientem, quam in Occidentem, latior prominet.

Deturbate, i. deijcere, demouere. Mœnibus deturbat.

Immane, nomen positum pro aduerbio.

Immane, quantum animi exarsere.

Satias, pro satietas.

Hi, saltibus occupatis, externorum agros inuasere, frumentiq́; ex inopia graui satias facta.) al. In

sale.

ſalt.occ.tum ext.a.i.f.q.e.i grani s. facti.

Sportæ, aut ab ſparto, quaſi ſparteas, aut ab aſportando.

E muris canes ſportis demittebant.

Obſequella, feminino genere.

Ibi Fimbriana ſeditione, qui regi per obſequellam orationis, & maxime odium Sullæ graues, cariq; erant.

Dicere, i. promittere.

Eodem anno in Macedonia C. Curio principio veris cum exercitu profectus in Dardaniam, quibus potuit pecunias dictas coëgit.) ſic enim patet legendum eſſe; non, vt in quibuſdam vulgatis libris, Pecunias amplas coëgit.

Fiducia, i. audacia; & ex Donato in Terent. Hec. act. 4. ſc. 1.

Ita fiducia, quam argumentis, purgatiores demittunt.) al. pugnatores demittuntur.

Graue, i. moleſtum.

Et continetur grauis.

Rumor, i opinio eſt.

Ad hac rumoribus aduerſa in prauitatem, ſecunda in caſum, fortunam, in temeritatem declinando, corrumpebant.

Saucius, i. vulneratus, non mæſtus.

Auidiq; ita, promptiq; ducibus, vt Metellus ictu tragulæ sauciaretur.) hoc loco Nonius hoc fragmentum ex ſecundo hiſtoriarum recitat. in cõmentariolo autem de genere armorum ex tertio, vt in vulgatis; ex primo, vt in Farneſiano libro. eſt autem ibi mendum, niſi fallor. nam pro, Auidíſque ita, promptíſque ducibus, Auidiſſimis, atque promptus ducibus, nullo ſenſu legitur.

De impropriis.

Multiq; commeatus interierant inſidijs latronum.

De numeris, & casibus.

Ruinaq́ pars magna, suismet, aut proxumorum telis, ceteri vice pecorum obtruncabantur.

De mutatis coniugationibus.

Dubium, an insula sit, quod Euri, atque Austri superiactis fluctibus circum lauit.

de genere nauigiorum.

Primo indicit forte super noctem in lenunculo piscantis.) pro super, per, quidam reponunt: pro lenunculo, lemunculo, ex Gellio lib. 10. cap. 21.

Ibidem.

Ad hoc pauca piratica actuariæ nauigia.

de genere vestimentorum.

Occurrere duci, & prælium accendere, adeo vti Metello in sagum, Herculeio in brachium tela venirent.) de Herculeio quodam mentio apud Catullum de nuptiis Iuliæ, & Manlij, 56. Eutropius autem li. 6 & epit Liuij 90. & 91. & Orosius li. 5. Hirtuleium, Sertorij ducem, nominãt. Est autem is, qui, Sertorium secutus, tandem cæsus est à Q. Metello: cuius meminit & Frontinus in Stratagematis. Quem Catulli locum interpretantes viri quidam docti, affirmarunt, Arunculeia, non Herculeia, scriptum esse in suo satis antiquo libro: dixeruntque se potius Aruncana, ab Arunca oppido, reposituros. Ad hunc Catuli locum ita Achilles Statius, In manu scriptis libris omnibus, Arunculeia &, Aurunculeia. legẽdum forte, Aruncleia ab Aruncis. Itaque vetustatem generis, & nobilitatem significat. Possit etiam legi, Hirculeia, vel Herculeia: quomodo Aldus olim impressit. ego vero, non omnino reclamantibus antiquis libris, Aurunceia, scribendum puto. Aurunceiam autem familiam Cottæ cognomine vsam fuisse, patet & ex C. Cæsaris commentariis de bello Gallico, & ex antiquorum lapidum testimon

ſtimonio minime incerto. quamquam mendoſe, vt puto, Auruncul eius, in Cæſare legitur: cum Aurunceius ſcribi debeat.

A Præneſte tertio lapide, extra oppidulum, quod vulgo Zagaruoli dicitur, in Eccleſia, allatum ex Nymphæo, quod ſub radice montis fuit, vbi adhuc fons pulcerrimus.

C. AVRVNCEIV.:.
COTTA
COLONIS. INCOLIS. HOSPIT
ADVENTORIBVS. SERVISQVE
EORVM.
LAVATIONEM. EX. SVA. PECVNIA
GRATVITAM. IN. PERPETVOM. DEDIT

Ex Frontone Atrox huius rei.
Ipſe animi atrox.
Afflictus illam rem.
Circumuenti dextra, vnde ferrum erat, ſaxa, aut quid tale capiti affligebant.
Re deſiſtere.
Vt actione deſiſteret.
Extorris his.
Orbe patriaq́ extorres.) ſic in Iugurtha, 81. Extortem patria, domo, inopem, & coopertum miſeriis.
Integer illa re.
Copijs integra.
Inſtruitur huic rei.
Antequam regreſſus Sertorius inſtrueret pugnæ ſuos.
Impoſuit in illam.
Omnia ſacrata corpora in ratem impoſuiſſe.

Ex Prisciano lib.4.

Equis, & armis decoribus cultus.

Ibidem.

Dedecores, multiq́ per terga ab hostibus cadebantur.

Ibidem.

Vnus constitit in agro Lucano, gnarus loci, nomine Publipor.) sic Marcipor, Festus, Plinius lib. 33. cap. 1. & Quinctilianus lib. 1. cap. 4. &, Quinctipor, Varro in epistola ad Fusium apud Nonium, Gargaridiare. Quin etiam si Nonio credimus, Varronis liber exstabat, Marcipor, inscriptus.

Ibidem.

Male iam assuetum ad omnes vis controuersiarum.) pro vires.

Ex Nonio Caluitur, dictum est, frustratur, tractum à caluis mimis, quod sint omnibus frustratui; & ex Prisciano lib. 8.

Contra ille, calui ratus) hoc verbo quidam vsum Terentium contendunt Eunuch. act. 1. sc. 2. ex antiquissimo codice Romano, nuncubi meã Benignitatem sensisti te caluier? Ita autem aiunt Faernum, hominem magna cum laude in emendandis veterum lib. versatum affirmare solitum legi: vt mirari satis non possim in Faerniano Terentio Florentiæ excuso longe optimo, vulgatam lectionem retineri.

Glíscit, i congelascit, colligitur, crescit, ignescit.

Neque iam sustineri poterat, immensum aucto mari, & vento gliscente.) in Iugurtha, 139.

Munia, i. officia.

Actum maxime, vti solet in extremis rebus sibi quisq́, clarissimum domi recordaui, cunctiq́ omnium ordinum munia sequi.) al. carissimum d. recordari, &c. Hadrianus Iunius, & priore voce diuisa,

Ac tum legit, &, quod statim sequitur, Catissimum domi recordari.
Vitabundus, i. vitans.

Duos quammaximos vtres leui tabulæ subiecit, quam super omni corpore inuicem tracto pede quasi gubernator exsisteret, ea inter molem, quæ insulam mari vitabundus classem hostium ad oppidum peruenit.) Tractu pedis, quasi gub. &c. legit Michaël Bentinus in suis in Nonium scholiis, accurata in litterarum studio diligentia præditus.

Forum, gen masc.

Illum nauis forum.

Aptum, id est, connexum, colligatum.

Quod vbi frustra tentatum est, socordius ire miles, obrepere non aptus armis, vt in principio laxiore agmine.

Æmulus, id est sectator, imitator; & ex eodem, de numeris, & casibus, Accusat. pro genit.

Sed Pompeius à prima adolescentia sermone fautorum similem fore se credens Alexandro regi, facta, consultaq; eius quidem æmulatus erat.) Est qui pro Quidem, Quædam, vel Quondam reponat. Cum autem accusatiuum hic nullum viderem, pro genitiuo vsurpatum, vt Nonius ait, errorem Nonij putabam; nisi in mentem venisset, Aemulus, pro Aemulatus, reponi posse: itaque sententia plana erit. Aemulus, inquam, facta, consultáque; pro Aemulus factorum, consultorúmque. sin aliter legas; sententiam Nonij me nondum assequi, libenter fateor.

Graue, id est, multum valde.

Namque is, præter solita vitiosis magistratibus, cum per omnem prouinciam, infecunditate biennij proximi, graue pretium fructibus esset.

Ingenium, id est natura.

Castrisq; collatis, pugna tamen, ingenio loci, prohib

hibebatur.

Optare, i. eligere.

Atque eum cupio laudatum, accensum, quæ præmiorum spes, quibus cum optauisset, ire iubet.) al. Atque cupio &c. accensúmque &c. spe, &c. Farnesianus liber iuuet, pro iubet.

Tamen, i. tandem.

Nam, qui enare conati fuerant, icti sæpe ferramentis nauium, tamen aut vulnerati à suis, aut afflicti vndarum vi, multato fœde corpore, postremo periere.) Fronto in, Afflictus illam rem, ex Sallustij historiis citat, Afflicti alueos vndarum, maleato corpore interibant.

de impropriis.

Ac statim fugitiui, contra præceptum ducis, rapere ad stuprum virgines, matronasq;.

de mutata declinatione.

Nam terna tunc erat; & sublima nebula cælum obscurabat.) al Nam tætra tunc &c. Iunius aut Thrascias legendum putat quod venti nomen est media region inter Septentriones, & occasum solstitialem flantis; aut, tertia hoc est, De tertia vigilia noctis. Certe enim, inquit, in manuscripto difficulter iudices, Thracia ne, an, tertia, legendum sit propter notam litteræ, t, imminentem.

de genere nauigiorum.

Et forte in nauigando cohors vna, grandi fæselo vecta, à ceteris deerrauit, mariq; placido à duobus prædonum myoparonibus circumuenta.

de genere vestimentorum.

Et eodem tempore Lentulus duplici acie locum editum multo sanguine suorum defensus postquam ex sarcinis paludamenta adstari, & delecta cohortes intelligi cœpere.

de genere armorum.

Quarum una epistola forte cum seruo nacti prædatores Valeriani, scorpionem in castra misere.

Ibidem

At Oppius, postquam orans nihil proficiebat, timide veste tectum pugionem expedire conatus, à Cotta, Vulscioq; impeditur.

Ibidem.

Saxaq; ingentia, & axe iuncta trabes per pronum incitabantur, axibusq; eminebant in modum ericij militaris veruta binum pedum.) vide fragmentum ex libro incerto historiarum, apud Seruium Aen. 9.

Ex Frontone Ago illam rem.

Amittendum morem hunc, quem agitis.

Dubius huius.

Dubius consilij.) sic lib. sequenti, Consilij æger; & , Anxius animi, atque incertus, apud Frontonem.

Egressus illam rem.

Posq; egressus angustias.) Fortasse, Postquam, legendum; vel, Postque.

Fine illius rei.

Fine inguinum ingrediuntur mare.

Firmatus illius rei.

Ad Cyzicum perrexit, firmatus animi.) sic lib. sequenti, apud Frontonem, Territos animi firmauit. & in Catilina, 47. Igitur, confirmato animo, &c.

Genitus illi rei faciundæ; & ex Asconio in Verr 3.

M. Antonius, perdundæ pecuniæ genitus, vacuusq; à curis nisi instantibus.

Gratiam illius criminis facio.

Post reditum eorum, quibus senatus belli Lepidiani gratiam fecerat.

Incumbit illam rem.

Vt

Ut sustinere corpora plerique nequeuntes, arma sua quisque instans incumbere.) Seruius in Virg. Aen.lib.9. hæc ex Sallustij historiis recitat: Fessi, arma sua quisque stantes incumbere.

Ingens illius rei.

Ingens ipse virium, atque animi.

Insitio in illo loco.

Locum nullum, nisi quo armati institissent.

Captus hoc.

Octauium mitem, & captum pedibus.) Mitem, potest ferri: Militem, tamen, vel, Ditem, libentius legerem. sic in Catilina, 66. Pedibus æger.

Successit illum.

Muros successerant.

Ex Seruio in Virg Ge.lib.2.

Quis à Sertorio triplices insidiæ per idoneos saltus positæ erant.) al. Quia Sert &c Sic. Triplicibus subsidiis, in Iugurtha, 115.

Aen.lib.1.

Igitur discubuere, Sertorius inferior in medio, super eum Tuscius Fabius Hispaniensis senator; ex proscriptis, in summo Antonius, & infra scriba Sertorij Versius; & alter scriba Mæcenas in imo, medius inter Tarquinium, & Domum Perpenna.) Antiquus liber Cardinalis optimi, omníque laude cumulati, Rainutij Farnesij, pro, Tuscius, habet, Lucius: (Lucij autem Fabij Hisp. mentio est in antiquo nummo argẽteo apud eundem Cardinalem.) pro, Tarquinium, Tarquitium: pro Domũ; vel, vt alibi impressum, Deatium, Dominum, quo modo & apud Nonium legitur, hæc eadem recitantem in verbo, Dominus; quod ipse, ibidem subiungẽs, Conuiuij exhibitor, interpretatur. Verum apud Nonium pro, Alter scriba Mæcenas, Alteri scribam & cœnas, mendose legitur. Præterea in antiquo illo libro Farnesiano

pro

pro Perpenna, Perpernam scriptum comperi. Et à Perperna conuiuium illud, quo Sertorius inuitatus à coniuratis interemptus est, Plutarchus datum esse ostendit. De conuiuarum autem numero vide quæ dixerim in illum locum Horatij, sat vlt. lib. 2.

-secutis omnibus imis.

FRAGMENTA EX LIB. IV. HISTORIARVM SALLVSTII.

Ex Festo, Sublicium.

Sallustius libro qu * *ne inrumiendi p.* * *sublicibus cauata* * *sent.*

Tabes.

Qui quidem mos, vt tabes, in vrbem coniectus.

Ex Gellio lib. 18 cap. 4.

At Cn. Lentulus, patriciæ gentis, collega eius, cui cognomentum Clodiano fuit, perincertum stolidior, an vanior, legem de pecunia, quam Sulla emptoribus bonorum remiserat, exigenda promulgauit.

Ex Seruio in Virg. Aen. lib. 11.

Et sequebantur equites cataphracti.

Ex Carisio lib. 1 & ex Seruio ibidem.

Castella, custodias thesaurorum in deditionem acciperentur.) pro, custodiæ. & ita etiam Asper intelligit, licet alij accusatiuum velint. sed emendatius, Custodiæ.

Ex Diomede lib. 1. cap. 4.

Reliqua cadauera salita.

Ex Probo in Catholicis.

Hoc Naphtas, huius Naphta.) genus olei, cedro similis.

Ex Prisciano lib 6. & ex Nonio, Madore, i. infusione.

Quasi par in oppido festinatio, & ingens terror erat, ne ex latere noua munimenta madore infirmarentur. nam mœnia oppidi stagnabant redundantibus cloacis.

Ex eodem Prisciano lib. 6.

Namque primum Iasonem, nouo itinere maris, Aeetæ hospitis domum violasse.

lib. 8.

Amissumq; asideri sine prælijs audiebat.

lib. 9.

Omnes, quibus senecto corpore animus militaris erat.

lib, 14.

Si nihil ante aduentum suum inter plebem, & patres conuenisset, coram se daturum operam.

Ex Nonio, Demoliri, id est, diruere.

Pluteos rescindit, ac munitiones demolitur, locoq; summo potitur.

Gnaritas, id est scientia.

Diuersa, vti solet, rebus perditis capessiuit. namq; alij fiducia gnaritatis locorum, occultam fugam, sparsi globis, eruptionem tentauere.

Volentia, id est quæ vellent, à voluntate.

Multisq; suspicionibus volentia plebi facturus habebatur.

Laxitas, i. laxitudo.

*Simul eos, & cunctos iam inclinatos laxitas, & * loci plures cohortes, atque omnes, vt in secunda re pariter acre inuadunt.*

Componere, i. coniungere.

Suspectusq; fuit, incertum vero, ac per negligentiam, societatem prædare cum latronibus composuisset.)

set.) Beutinus, Prædam ve: Farnesianus liber, Prædatum. Iunius secus, & quidem aliquanto melius, suspectúsque fuit, incertum vero, an per negligentiam societatem prædarū cum latronibus composuisset.

Contentio, i. perseuerantia, elatio.

Rursus, iumenta nacti, ad oppidum ire contendūt.

Hiare, i. aperire.

Atque hiauit humus multa vasta, & profunda.

Inuitare, i. delectari.

Et versi postero die, multoq́ properantes deseruerant, in castris nacti, cum se ibi cibo, vinoq́ læti inuitarent.) Quidam pro, Et versi, reponit Vniuersi. mihi vero ne sic quidem sententia satisfacit. Locum hunc totum mirifice Iunius emendat, Reuersi postero die, multa, quæ properantes deseruerant in castris nacti, cum se ibi cibo vinóque læti inuitarent.

Patibulum.

In queis notissimus quisque, aut malo dependens verberabatur, aut immutilato corpore improbi patibulo eminens affigebatur.) alij, Nouissimus.

de mutata declinatione.

Curio, Volcanaliorum die ibidem moratus.

Ibidem, Galliæ pro, Gallicæ.

Cum interim, lumine etiam tum incerto, duæ Galliæ mulieres, conuentum vitantes, ad menstrua soluenda montem ascendunt.) sic in Iugurtha, 89. Obscuro etiam tum lumine.

de genere nauigiorum.

Eum atque Metrophanem senatus magna industria perquirebat, cum per tot scaphas, quas ad ostia cum paucis fidis percunctatum miserant.) Carisius lib. I. Ostia. Sallustius frequenter, plurali numero, id est vrbium.

Ibidem.

Quæmm

Quammaximis itineribus per regnum Ariobarzani contendit ad flumen Euphratem, qua in parte Cappadocia ab Armenia disiungitur: & quamquam ad id naues codicariæ, occulte per hiemem fabricatæ, aderant. &c.

de genere armorum.

Hi, locorum perignari, & soliti nectere ex viminibus vasa agrestia, ibi tum quod inopia scutorum fuere, ad eam arcem se quisque in formam parmæ equestris armabat.) Quidam pro, Fuere, Fecerat, reponit; pro, Arcem, Artem. Farnesianus liber, Fuere, ad ea arces se quisque &c. Iunius ita legit: Quod inopia scutorum fuerat, ad ea, arte se quisq;, &c. Quæ videtur lectio germana esse.

Ibidem.

Qui prægrediebantur equites cataphracti ferrea omni specie.) Bentinus, Prætergrediebantur. Vulg. lecti. Iunius tuetur.

Ex Frontone Auidus illius rei.

Auidior modo properandi factus.

Aeger illius.

Consilij æger.

Altum pedes tot.

Clausi lateribus pedem.) Fortasse legendum, Alti l. p.

Anxius illius rei.

Anxius animi, atque incertus.

Cultorem sui.

Collegam minorem, & sui cultorem exspectans.

Digredior illum locum.

Exercitum dimisit, vt primum alpes digressus est.

Exterritus illius rei.

Tetrarchas, regesq́ territos animi firmauit.) lege, Firmauit. vide fragmentum libri superioris, apud eundem Frontonem.

Emergit se.

Vbi se laniata nauigia fundo emergunt.

Exorsus orationem.

Magnam exorsus orationem.

In medium, pro in commune.

Dissidere inter se cœpere, neque in medium consultare.) Ita Virgil. 11. Aeneid. Consulite in medium, & rebus succurrite fessis. & Georg. 1. Nec signare quidem, aut partiri limite campum Fas erat: in medium quærebant. Et Cicer. offic. 1. Et communes vtilitates in medium afferre mutatione officiorum.

Nimius illius.

Impotens, & nimius animi est.

Par hac.

Scalas pares mœnium altitudine.

Patet tot pedibus.

Ad Siliciam vergens, faucibus non amplius patet millibus 5, & 30.

Propinquat illam rem.

Tum vero Bithyni, propinquantes iam amnem Tartanium.

Ex Diomede lib 1. cap. 4.

Reliqua cadauera salita.

FRAGMENTA

EX LIB. V. HISTORIARVM SALLVSTII.

Ex Prisciano lib. 6.

Dædalum ex Sicilia profectum, quo Minonis iram, atque opes fugerat.) vide fragmentum libri incerti, apud Seruium in librum Ge. 1. Al. sic legunt, Dædalum ex Sicilia profectum quo Minonis fugerat

gerat iram atque opes.

Lib.18.

At Lucillius, audita Marcium Regem proconsulem per Lycaoniam cum tribus legionibus in Ciliciam tendere.

Ibidem.

*Legiones Valerianæ, comperto lege Gabinia * Bithyniam, & Pontum consuli datam, missos esse.*

Ibidem.

Sæpe celebritatem nominis intelligo timentem.) pro timere.al.S.c.n.te lego timentem.

Ibidem.

Video ingentia dona quæsitum ire properantem.) pro properare.al.Quæsita Græciæ pr.

Ex Nonio Mercat's, pro mercantibus.

Ceteri negotia sequebantur familiaria legatorum, aut tribunorum, & pars sua commeatibus mercatis.

Ex Frontone Auersor illum,

Regem auersabatur.

Euenit in illo.

Nam si in Pompeio quid humani euenisset.

Frater illi.

Et uxori eius frater erat.) vide frag. lib.1.apud Donatum in Ter.Phorm.act.5.sc.6.

Ex Seruio in Virg.Aen.lib.1.

Caput aperire solitus.) id est nudare, & ostendere. Plinius lib 28.cap.6. Capita aperiri adspectu magistratuum, non venerationis caussa maiores iussere, sed, vt Varro auctor est, valetudinis; quo firmiora consuetudine ea fierent.

Ex Nonio Apertum, i.nudatum.

Quibus de caussis Sullam in victoria dictatorem sibi equo descendere, surgere de sella, caput aperire solitum.

Surgere, i.erigi.

Sella surgere, caput aperire solitum.

Ex Frontone Assurgo illi.

Sullam dictatorem vni sibi descendere equo, assurgere sella, caput aperire solitum.

EX LIB. VI.

*

Ex hoc libro nihil exstat.

*

EX LIB. VII.

*

Ex hoc libro nihil exstat.

*

EX LIB. IIX.

*

Ex hoc libro nihil exstat.

*

EX LIB. IX.

Ex Nonio de Numeris & casibus.

Cuius duas insulas propinquas inter se, & decem stadium procul à Gadibus, satis constabat suopte ingenio alimenta mortalibus gignere.

*

Vltra nonum librum Sallustij fragmenta nulla reperimus.

*

INCER

INCERTA SALLVSTII.

Ex D. Augustino de Ciu. Dei lib. 2. cap. 21.

A Graccho seditiones graues ortæ.

Ex Lactantio lib. 1. cap. 21.

Hanc totam opinionem, quasi à poëtis fictam, Sallustius respuit: voluitq; ingeniose interpretari, cur altores Iouis dicantur Curetes fuisse: & sic ait: Quia principes intelligendi diuina fuerunt, vetustatem vt cetera in manus componentes, altores Iouis celebrauisse. Quantum errauerit homo eruditus, iam res ipsa declarat. si enim &c.

lib. 6. cap. 18.

Caninam facundiam, sicut Sallustius ab Appio dictum refert, exercuit.

Ex Suetonio de clar. gramm. cap. 14. de Lenæo.

Pompeius, oris improbi, animo inuerecundo.

Ex Quinctiliano lib. 8. cap. 3.

* *Patrare bellum.*

Ibidem. *in Iugurt. 89 137.*

*Ductare * exercitum.* *in Catil. 22. 26.*

lib. 9. cap. 3.

Vulgus amat fieri.) in Iug. 102. *in Iugurt. 105. 133.*

Ex Victorino in lib. 1 Cic. de Inu.

Tyrannumq; & Cinnam appellantes.

Ex Gellio lib. 2 cap 27.

Sallustius de Sertorio duce in historijs ita scripsit. Magna gloria tribunus mil. in Hispania T. Didio imperante, magno vsu, bello Marsico, paratu militum & armorum fuit: multaq; tum ductu eius, quæ rapta primo per ignobilitatem, deinde per inuidiam scriptorum celebrata sunt: quæ eminus faciem suam ostentabant, aliquot aduersis cicatricibus, & effosso oculo. quo ille dehonestamento corporis maxime læ-

tabatur: neq; illis anxius; quia reliqua gloriosius retinebat.) sic in Catilina, 67. Aduersis vulneribus. & in Iugurtha, 147. Cicatrices aduerso corpore. & Cicero, Cicatrices, aduerso corpore exceptas, ostendere. Et Q. Curtius 9. Multis aduerso corpore vulneribus acceptis.

lib.9.cap.12.

in Iugurt. 151. *Postquam,* * *remoto metu Punico, simultates* * *exercere vacuum fuit.*

in Catil. 21.51. lib.10.cap.7.

Proxima magnitudine Nili est Istrum flumen.) in Europa fluit.

Ex Seneca lib.20.ep.115.

Exercitum argento fecit.) id est, pecunia parauit. hoc Arruntius amare cœpit. posuit illud omnibus paginis.

Ibidem.

in Iugurt. 118. *Fugam* * *nostris fecere.*

Ibidem.

Hiero, rex Syracusanorum, bellum fecit.

Ibidem.

in Iugurt. 150. *Quæ* * *audita Panhormitanos dedere Romanis fecere.*) sic locutus Cicero famil. libro 15 epist. 18. Itaque, inquit, facio me alias res agere. Et lib.2. de legibus, Musica namque & incitat languentes, & languere facit excitatos. sic enim est legẽdum ex antiquis libris, in quibus, Languenfacit, legitur; non, vt in vulgatis, Languefacit. Et Acad. lib.2. Facias esse ei locum. sic enim emendat pater in scholiis suis, non, vt in vulgatis, Facile, ex antiquo libro. Et de Fin. lib.4. Argumenti ratione conclusi caput esse faciunt ea, quæ perspicua ducunt. Et de nat. deor. lib.1. Plato facit mundum ædificari à Deo. Et in libro, qui Ciceronis nomine inscribitur, de opt. gen. Or. Isocratem Plato in Phædro laudari fecit à Socrate. Et

Cæcil

Cæcilius apud Gellium lib.2.cap.23.

Ferre ita me vxor forma,& factis facit.

Et apud eundem Sedigitus lib.15.cap.24.

Nono loco esse facile facio Luscium.

Et Virg lib.2.

Qui nati coram me cernere letum Fecisti.

Et Tibullus lib.1.eleg.2.

Securum in tenebris me facit esse Venus.

Et in obsceno carmine,epigr.55.

Quæ me terribilem facit videri.

Macrobius quoque lib.1.Mense, inquit, Martio mercedes exsoluebant magistris ; quas completus annus deberi fecit. Genus loquẽdi, à Græcis sumptũ. dixit enim Demosthenes in oratione περὶ τοῦ στεφάνου: Τοῦτο τὸ ψήφισμα τὸν τότε περιστάντα τῇ πόλει κίνδυνον παρελθεῖν ἐποίησεν, ὥσπερ νέφος.

Et Plato in Cratylo:

Ποιήσειεν ἂν ὁμολογεῖν, καὶ λέγειν.

Ibidem.

Aquis hiemantibus.) Atruntius non desinit omnibus locis hoc verbum infulcire.

Ibidem.

Inter arma ciuilia aequi boni famas petit.) Atruntius non temperauit , quin primo statim libro poneret.

de beneficiis,lib.4.cap.1.

Ex omnibus, quæ tractauimus, Aebuti Liberalis, potest videri nihil tam necessarium, aut magis, vt ait Sallustius , cum cura dictum , quam quod in manibus est.

nat.quæst.lib.7.cap.8.

Turbinum motus vagus est, & disiectus , & , vt Sallustij verbis vtar, verticosus ; cometarum autem compositus, & destinatum iter carpens.

Ex Isidoro lib.9.cap.3.

Quo cupidius in ore ducis sese quisque bonum.) non dixit, In ore consulis.

lib.1.cap.1.

Simulans sibi aluum purgari.) in Seruio, hæc eadem recitante lib. Aen.2. Simulans aluum purgare, legitur.

lib.13.cap.21.

Sallustius, auctor certissimus, asserit, Tigrim, & Euphratem vno fonte manare in Armenia, qui, per diuersa euntes, longius diuiduntur, spatio medio derelicto multorum millium. quæ tamen terra, quæ ab ipsis ambitur, Mesopotamia dicitur.) Vibius quoque Sequester in lib. de flum. hæc eadem recitans, sic ait: Sallustius, auctor certissimus, asserit, tam Tigris, quam Euphratis in Armenia fontes monstrari.

lib.13.cap.18.& è Seruio in Virg. Aen. lib.3.

Italiæ olim Siciliam coniunctam fuisse: & dum esset vna tellus, medium spatium aut per humiditatem abruptum est aquis, aut per angustiam scissum, & inde Rhegium nominatum, quia Græce abruptum hoc nomine nuncupatur.) in Seruio: Aut humiditate &c. aut propter angustiam. &c.

lib.14.cap.6.

Sallustius dicit, Italiæ coniunctam fuisse Siciliam, sed medium spatium impetu maris diuisum, & per angustiam scissum.

lib.14.cap.1.& ex Seruio in Virg. Ge.2.

Venti per caua terræ præcipitati: rupti aliquot montes: tumuliq; sedere.) Verba Seruij videntur indicare, legendum, Citati, non Præcipitati. dixit enim hæc: Variæ sunt opiniones. nam alij dicunt, Ventum esse in concauis terræ: qui motus etiam terram mouet. &c. A quo non videtur dissentire Isidorus, cuius hæc sunt: Terræ motum alij

dicunt

dicunt ventum esse in concauis eius; qui motus eam mouet.

lib.14.cap.7.& ex Seruio in Virg.Aen.lib.3.

Pelorum, promontorium Siciliæ, respiciens Aquilonem, secundum Sallustium dictum a Gubernatore Hannibalis illic sepulto, qui fuerat occisus per ignorantiam regis, cũ se eius dolo crederet esse deceptum.

lib.18.cap.2.& ex Seruio in Virg.Aen.lib.11.

Sallustius duces laudat, qui victoriam incruentato exercitu reportauerunt.) in Seruio, Incruento exercitu deportarunt. Exercitu incruento, in Iug.155.

Ibidem.

Hostes oppressi, aut dilapsi forent.

lib.19.cap.23.

Germani intectum rhenonibus corpus tegunt.) Seruius in Virg. Ge.lib.3. ex Sallustio hæc recitat: Vestes de pellibus rhenones vocantur.

lib.19.cap.24.

Togam paludamento mutauit.

Ex Nonio de mutata declinatione.

Exaudiriq; sonus Bacchanaliorum.

Ex Carisio lib.1.

Sicut apud Sallustium de pecore, & apud Virgil. Et succus pecori, & lac subducitur agnis.

Ibidem.

* *Merces.)* nominatiuo casu, pro, merx. *in Catil. 10.44.*

Ibidem.& ex Seruio in Virg.Ge.lib.3.

Coria, recens detracta, quasi glutino adolescebant.) in Seruio, Veluti glut.&c.legitur.

Ibidem.

De insidia prima.

Ibidem.

Saguntium.

lib.2.

Sallustius lib. * *Fecit, vt nuntÿs confestim lugu-*

bribus.) vbi Statilius Maximus, Ordine, inquit, & sine intermissione.

Ibidem.

Rumore primo.) vbi Asper, Non est, inquit, nomen, sed aduerbium; vt illud, Obstipuit primo adspectu Sidonia Dido.

Ex Frontone Citius, siue celerius.

Illi tertio mense peruenere in Pontum, multo celerius spe Mithridatis.

Motus ab illo loco.

Neque me diuersa pars in ciuilibus armis mouit à vero.

Immodicus huius.

Sic immodicus animi.

Inops illius rei.

Agitandi inops.

Pertinens in illum.

Vnde pons, in oppidum pertinens, explicatur.

Ex Acrone & Porphyrione in Horatij od. 24. lib. 3.

Scythæ Nomades tenent, in quibus plaustra sedes sunt.

Ex Acrone in Horatij Art. Poët.

Sallustius in historijs nomen Danubium habet.

Ex Donato in Ter. Andr. act. 2. sc. 2.

Ergo senati decreto seruiendum ne sit.

Ibidem, act. 5. sc. 4.

Insolens vera accipiendi.

Ibidem.

Et ei voce magna vehementer gratulabantur.

in Eun. act. 1. sc. 2.

Cui nisi pariter obuiam iretur.) id est similiter.

Ibidem, & act. 2. sc. 3.

Nihil socordia claudebat.

act. 4. sc. 3.

Festinantibus in summa inopia patribus.

in

In Hecyr.act.3.sc.1.

Morbi graues ob inediam insolitam vescentibus.
act.4.sc.1.

Atque ea cogentes, non coactos; sceleſtos magis quam miseros distringi.
Act.4.sc.3.

Qua accidam, aut quo?
Ex Calpurnio in Ter. Heaut.act.1.sc.1. & ex Phoca de verbo 4.coniug.

Quæsere.
Ex Diomede lib.1.cap.4.

Noceri.
lib.2.cap.6.

In nuda iniecta corpora.
Ibidem.

Maximis ducibus, fortibus, strenuisq́ ministris.
Ibidem.

Ductabat, & arrexit animos militum.
Ex Agrætio de Orthogr.

Opprobrij gratia.
Ex Probo in Cathol.

Apollinis filia, & Cyrenes.
Ibidem.

Bis. Curubis, nomen ciuitatis, lectum in Salluſtio.
Ibidem.

Hos non inueni, nisi vnum barbarum, numero semper plurali, Tharrhos, nomen ciuitatis, lectum in Sallustio.
Ibidem.

Sos pura Latinum nullum reperi terminatum. vnum Græcum legi in Sallustio secundæ declinationis, si, faciens in genitiuo, hæc Camisos, huius Camisi.
Ex Sergio arte 2.

Legimus apud Sallustium Paces, & Luces numero singulari.
Ex Seruio.

At illi, quibus res incognita erat, ruere cuncti ad portas, incondita tenere.) al. quibus vires aderant.
Ecl 2.

Et Marius victus duplicauerat bellum.
Ibidem.

Aristaeus, post laniatum à canibus Actaeonem filium, matris instinctu, Thebis relictis, Coeam insulam hominibus vacuam tenuit primo, postea ex ea cum Daedalo in Sardiniam iuit, deinde Cumas delatus est; & templo Apollini condito, quaedam in foribus pinxit.) vide fragmentum lib.5. apud Priscianum lib.6.
Geor.1. & Aen.6.

Tempestas.) pro tempore.
Geor.1.

Die noctuq; laborare, festinare.
Geor.1.

Tantum antiquitatis curaq; maioribus pro Italica gente fuit.
Geor.2.

Cornua occanuerunt.
Geor.2.

Primam modo Iapydiam ingressus.
Geor.3.

Ne simplici quidem morte moriebantur.
Geor.3.

Adeo illis (id est Parthis) *ingenita est sanctitas regij nominis.*
Geor.4.

Celtiberi se regibus deuouent, & post eos vitam refutant.
Geor.4.

Exsules.) id est, adhuc vagantes.
Aeneid.1.

Crebritate fluctuum, vt Aquilo solet.
Aeneid.1.

A Troia

A Troia Capys Campaniã, Helenus Macedoniam, alÿ Sardiniam, secundum Sallustium, occuparunt.
Aeneid.1. *Apud eundem vero, in eodem libro eadem recitantem, sic legitur: A Troia Capys Campaniam, Helenus Epirum, Antenor Venetiam, alÿ S. s. S. occup.*

Sall. pene vbique Labos posuit. melius est seruire regnis.
Aeneid.1.

Cui nomen obliuionis condiderant.
Aeneid.1.

Hispaniam antiquam sibi patriam esse.
Aeneid.1.& 3.

Curribus falcatis vsi antiqui.
Aeneid 1.

Apud latera certos locauerat.) id est firmos.
Aeneid.1.

Et far, quod dicitur mola salsa, qua & frons victima, & foci adspergebantur, & cultri.
Aeneid.2.

Neu quis miles, neve pro milite.) al. Neu quis miles, siue pro milite.
Aeneid.2.

Ipse ab ÿs omnes euocatos, & centuriones.
Aeneid.2.

Rebus supra votum fluentibus.
Aeneid.2.

Fœdantem lumen.) al. Fœdauere. de nubibus.
Aeneid.2.

Dardania, à Dardano, Iouis, & Electra filio; aut, secundum Sallustium, à Mida, Dardanorum rege, qui Phrygiam tenuit.
Aeneid.2.

Carbo, turpi formidine, Italiam, atque exercitum deseruit.
Aeneid.2.

Per

Per vicißitudines pugnabatur.) al.Per viciſſitudinem p.

Aeneid.2.

Aenum, & Maroneam, & viam militarem.

Aeneid.3.

Cretenſes, teſte Salluſtio, primo religionem inuenerunt: vnde apud eos natus fingitur Iupiter.

Aeneid.3.& 8.

Gracia, procul à continenti.

Aeneid.3.

Impediebant iuſſa nautarum.

Aeneid.3.

Omnis Italia, coacta in anguſtias, ſcinditur in duo promontoria, Bruttium, & Salentinum.

Aeneid.3.

Scylla, ſaxum, ſimilis formæ celebratæ procul viſentibus.

Aeneid.3.

Charybdis, ſecundum Salluſtium, circa Tauromitanum egerit litus.

Aeneid.3.

Italia plana, ac mollis.

Aeneid.3.

Vnde hic tulit colorem, ſpeciem efficit Scythici arcus.

Aeneid.3.

Othus in Creta, ſecundum Salluſtium; vnde Othij campi dicuntur.

Aeneid.3.

Qua tempeſtate ex Ponto vis piſcium erumpit.) id eſt multitudo. al. Secunda temp. &c.

Aeneid.4.

in oratione Philippi, 182. * *Piget, -pudet:*

Aeneid.4.

Igitur introrſus prima Aſia Bithynia eſt, multis ante nominibus appellata. ipſa enim eſt maior Phrygia.

Aen

Aeneid.5.

Sed Mithridates, extrema pueritia regnum ingressus, matre sua veneno interfecta.
Aeneid.5.

Exercitium vertere.) id est considerare. al. Exercitum.
Aeneid.5.

Serum bellum in angustijs committitur.) id est graue.
Aeneid.5.

Serum bellum in angustijs futurum.
Aeneid.6. & 12.

Orion, secundum Sallustium, oritur iuxta solis aestiui pulsum.
Aeneid.5.

Elysium, insulae fortunatae, quas ait Sallustius inclutas esse.
Aeneid.5.

Parte conditor orbis terrarum.
Aeneid.7.

Mysios à Lucullo superatos.
Aeneid.7.

Lucani de vimine facta scuta corijs tegebant.
Aeneid.7.

Geryonis.
Aeneid.7.

Calae (in Gallia) *Perperna cepit.*
Aeneid.7.

Ita, quam quisque pessime facit, tam maxime tutus est.
Aeneid.7.

Fessus (animo) *in Pamphyliam se receperat.*
Aeneid.8.

Tenere.) militare verbum. Aen.8.

Cares insulani populi fuerunt, piraticam exercentes, famosi, victi à Minoe, vt Thucydides, & Sall

Salluſtius dicunt.

Aeneid.8.

in Iugurt. 69. *Ceterum ſtudia noſtra, ſicuti * anima, immortalia ſunt.*

Aeneid.9.

Sall. de Philippo: Qui ætate, & conſilio ceteros anteibat.

Aeneid.9.

Et inſolentia auidius maleficiendi.

Aeneid.9.

Tergis vinciebant.) pro tergoribus.

Aeneid 9.

In modum hirci militaris.) vide fragmen. lib.3. apud Non de gen.arm.

Aeneid.9.

Multos à pueritia bonos inſultauerat.

Aeneid.9.

Multos ab adoleſcentia bonos inſultauerat.) irriſerat, impetum fecerat.

Aeneid.10.

Multos tamen ab adoleſcentia bonos inſultauerat.

Donat.in Ter.Eun.2.ſc.2.

Regreſſi ad faciliores ictus, loco cedebant.

Aeneid.9.

Ante quam dicatur ſententia, præmittitur ratio.

Aeneid.10.

Coſa.) ciuitas Tuſciæ, numero ſingulari.

Aeneid.10.

Hiſpanorum eſt, vt in bella euntibus iuuenibus parentum facta memorarentur à matribus.

Aeneid.10.

Pugnam illam pro omine belli futuram.

Aeneid.10.

Sed.) inceptiua particula.

Aeneid.10.

Equo, atque armis inſignibus.

Aeneid.10.

Sic est apud Poëtas, Interea, sicut apud Sallustium, Eodem tempore.

Aeneid.10.

Sall. de Pompeio: Deuictis Hispanis, trophea in Pyrenæis iugis constituit.

Aeneid.11.

Senecta iam ætate.

Aeneid 11.

Castra sine vulnere introitum.) Castra accusatiuus pluralis est; quia multis errorem facit, vt videatur esse nominatiuus; quia neutra triptota sunt, & similis est nominatiuus accusatiuo.

Aeneid 10

Et Metello procul agente longa spes auxiliorum.) id est longe posita.

Aeneid 11.

More equestris prælij sumptis tergis, atque reditu.) al. ac redditis.

Aeneid 11.

Dein campi Threicei, quos habuere Amazones, à Tanai fluuio incertum quamobrem digressæ.) al. Dein campi Threissi, quos habuerunt Amazones, ab flumine incertum quam ob caussam digressæ.

Aeneid.11.

Equis paria operimenta erant: quæ lintea ferreis laminis in modum plumæ adnexuerant.

Aeneid.11.

Vbique dux præcipit, vt frequentes circa se sint milites.

Aeneid.11.

Prima qui forte venientes exciperent.) al. exciperet cum de insidiis loqueretur; quas numeri pluralis tantum esse, plusquam manifestum est.

Aeneid.11.

Tale eſt illud Salluſtianum: Mare Ponticum dulcius, quam cetera.) cum nullum dulce ſit. al. M. P. d. eſt, quam cetera maria.

Aeneid. 12. & Priſciano lib. 15.

Dum paullatim ſuis inuicem ſubueniant. omnes enim in bellum coacti ſunt.

Aeneid. 12.

Sall. de fugitiuis: In ſilua Syla fuerunt.

Aeneid. 12.

Sall. de Appio: vbi eum tota in concione ab exercitu cogit diſcedere, dicit ſe eius opera non vſurum, eumq́; ab armis dimittit.

Aeneid. 12.

Plutarchus etiam Salluſtij teſtimonio vtitur. cuius verba recitanda non putauimus; quia ex Græcis illius verbis, quæ fuerint Latina Salluſtij, diuinare difficile eſt.

FINIS.

ALDI MANVTII PAVLLI F.

SCHOLIA.

IN CATILINAM.

14. *Ceteris animantibus.)* ſcripti omnes libri, quos quidem ego viderim, Animalibus. quon o. do & Soſipater Cariſius recitat lib. 1. in verbo, Omnes.

14. *Veluti pecora, quæ Natura prona, atque ventri obedientia finxit.)* Ouidius Met. 1.

Pronáque cum ſpectent animalia cetera terram,
Os homini ſublime dedit, cælúmque videre
Iuſſit, & erectos ad ſidera tollere vultus.

14. *Sua cuique ſatis placebant.*) Cicero ad Attic. lib.14. Sua cuique ſponſa. Virgilius: Trahit ſua quemque voluptas. Terentius: Quot homines,tot ſententiæ. Idem: Suus cuique mos eſt. Perſius: Velle ſuum cuique eſt,nec voto viuitur vno. Statius lib.2 Sil.2. Sua cuique voluptas.

14. *Prius, quam incipias, conſulto: &, vbi conſulueris,mature facto opus eſt.*) à Græcis multa Salluſtius mutuatur. quod & Quinctilianus lib. 9. cap.3 affirmat. Demoſthenes quidem oratione 1. in Philippum ſic:

Δεῖ μὲν βουλεύεσθαι ἐφ' ἡσυχίας, ποιεῖν δὲ τὰ δόξαντα μετὰ σπουδῆς.

& in oratione de pace.

Οἱ μὲν γὰρ ἄλλοι πάντες ἄνθρωποι πρὸ τῶν πραγμάτων εἰώθασι χρῆσθαι τῷ βουλεύεσθαι. ὑμεῖς οὐδὲ μετὰ τὰ πράγματα.

& Iſocrates in prima oratione.

Βουλεύου μὲν βραδέως, ἐπιτέλει δὲ ταχέως τὰ δόξαντα.

15. *Tum demum periculo, atque negotiis compertum eſt.*) Apud Nonium in verbo, Periculum, Tunc vero peric.&c.legitur.

16. *Plerique, quæ delicta reprehenderis, maleuolentia, & inuidia dicta putant: vbi de magna virtute, atque gloria bonorum memores; quæ ſibi quiſque facilia factu putat, æquo animo accipit; ſupra ea, veluti ficta pro falſis ducit.*) Thucydides ἐν τῷ ἐπιταφίῳ λόγῳ τοῦ Περικλέους. ὅ, τε γὰρ ξυνειδὼς καὶ εὔνους ἀκροατὴς τάχ' ἄν, τι ἐνδεεστέρως πρὸς ἃ βούλεταί τε καὶ ἐπίσταται νομίσειε δηλοῦσθαι: ὅ, τε ἄπειρος, ἔστιν ἃ καὶ

πλεονάζεσθαι διὰ φθόνον, εἴ τι ὑπὲρ τὴν ἑαυτοῦ φύσιν ἀκούει. μέχρι γὰρ τοῦδε ἀνεκτοὶ οἱ ἔπαινοί εἰσι περὶ ἑτέρων λεγόμενοι, ἐς ὅσον ἂν καὶ αὐτὸς ἕκαστος οἴηται ἱκανὸς εἶναι δρᾶσαί τι, ὧν ἤκουσε: τῷ δὲ ὑπερβάλλοντι, αὐτῶν φθονοῦντες ἤδη καὶ ἀπιστοῦσιν.

Hunc autem Salluſtij locum Gellius recitat lib. 4.cap. 15. in quo quædam diuerſa leguntur à lectione impreſſa.

16. *Statui res geſtas populi R. carptim perſcribere.*) in libris, quos Nonius ſecutus eſt, video ſcriptum fuiſſe, Strictim, non Carptim. recitat enim hunc locum in verbo, Strictim.

17. *Quam veriſsime potero.*) Fabius Victorinus in lib.1. Cic.de Inuentione,hæc recitans, Quam breuiſſime,legit.

18. *Magiſq; dandis, quam accipiendis, beneficijs amicitias parabant.*) hoc videtur ſumpſiſſe à familiari ſuo Thucydide, cuius hæc ſunt ἐν τῷ ἐπιταφίῳ λόγῳ τοῦ Περικλέους: Οὐ γὰρ πάσχοντες εὖ, ἀλλὰ δρῶντες κτώμεθα τοὺς φίλους.

idem infra ſimilem in ſententiam incurrit,in Iugurtha,159 Beneficia dare,inuitus accipere.

18. *Quod initio conſeruandæ libertatis, atque augendæ reip.fuerat.*) Ne quis putet mendoſum eſſe locum, notandum exiſtimaui, locutionem eſſe Salluſtianam, qua & alibi vſus eſt,vt 47.Pœnam illorum ſibi oneri, impunitatem perdundæ reip. fore credebat. Et lib. 1. hiſtoriarum, in oratione Lepidi, 176. Omnia retinendæ dominationis honeſta æſtimat. Et eodẽ libro, in oratione Philippi, 180. Exercitum opprimendæ libertatis habet. & ibidem, 180. Priuata arma opprimendæ libertatis

tatis cepit. item, 181. Arma ciuilia cepit, legum, ac libertatis subuertendæ. Terentius quoque in Adelphis: Ne id assentandi magis, quam quod gratum habeam, facere existumes. De hoc loquendi genere vide Prisc. lib. 18.

18. In superbiam, dominationemq́, se conuertit) dictionem, Se, sustuli, tamquam inanem: nec tamen à me veterem librum dissentire video: cum quo facit idem Sallustius, qui hoc loquendi genere alibi quoque vsus est 59. Næ ista vobis mansuetudo, & misericordia, si illi arma ceperint, in miseriam vertet. 145. Benefacere iam ex consuetudine in naturam vertit. 175. Secundæ res in miserationem ex ira vertunt. Alij quoque. Cicero: Sed hoc vitium in bonum ei vertebat. Cor. Tacitus 3. Postquam cædibus sæuitum, & magnitudo famæ exitio erat, ceteri ad sapientiora conuertere. Idem alibi: Clam cum paucis ad pedites conuertit. Cæsar lib. 5. bel. ci. Detrimentum in bonum verteret. Liu. lib. 10. Auspicia in bonum verterunt. & lib. 39. Hæc in perniciem adolescenti verterunt. Virg. 3. Ge.

Et totæ solidam in glaciem vertere lacunæ.

Tacitus: Astúsque hostium in perniciem ipsis vertebat. Idem: Seu temere lapsa vox in præsagium vertit. Liuius: Verteràtque Scipionum inuidia in prætorem. Idem lib. 9. dec. 4. Mores quidem populi R. quantum mutauerint, vel hic dies argumento erit. pro, mutati sint. Et 8 be li Punici 2. Non septies die, sicuti fama fert, temporibus statutis reciprocat. pro, reciprocatur. Suet. Quoties terra in vrbe mouisset: pro, mota esset. Virg. Nox humida cælo Præcipitat. Idem, ingeminant austri. Liuius autem lib. 2. ab V. C. eclipsin faciens pronominis, Se, sic ait: Secuti, dedita opera, passim, ad illecebras propulsa pecora, præcipitauere

in insidias. Et Virgilius, Accingunt omnes operi &c, Tum prora auertit. Vt facile adducar assentire iis, qui Curtij locum lib. 7. mutant, próque Vertitur, Vertit, legunt. in eo sic est: Postea quam desierat esse, quem odissent, inuidia in misericordiam vertitur. Vide quoque Gellium noctium Atticarum lib. 18. cap. 12.

19. *Memorare possem, quibus in locis ingentes hostium copias populus R. parua manu fuderit.)* sic infra, 24: Sciebam, sæpenumero parua manu cum magnis legionibus hostium contendisse. & in Iugurtha, 80 Sæpe ante à paucis strenuis aduersus multitudinem bene pugnatum.

20. *Ius, bonumq́, apud eos non legibus magis, quam natura, valebat.)* vide D. Aug. de Ciu. Dei lib. 2. cap. 18.

20. *Vindicatum est in eos, qui contra imperium in hostem pugnauerant.)* Manlium Torquatum intelligit. de quo sic 59. Apud maiores nostros A. Manlius Torquatus bello Gallico filium suum, quod is contra imperium in hostem pugnauerat, necari iussit. & Porcius Latro in declamatione in Catilinam, 114.

20. *Accepta iniuria, ignoscere, quam persequi, malebant.)* sic infra, 52. Magis, quod se dignum foret, quam quod in illos iure fieri posset, quærebant.

21. *Deos negligere, omnia venalia habere.)* Thucydides lib. 2.

Χρήμασι δ' νικωμένυ τὰ σύμπαντα τύτυ ἑνὸς ἂν πωλοῖτο.

21. *Ambitio multos mortales falsos fieri subegit.)* Seruius, recitans hunc locum in 1. Virg. Georgicon librum, Coëgit, non Subegit, videtur legisse.

21. *Aliud clausum in pectore, aliud promptum in lingua*

lingua habere.) Sic Cœlius de Pompeio, fam. lib. 8. ep. 1. Quam orationem habuerit tecum, quamque oſtenderit voluntatem, (ſolet enim aliud ſentire, & loqui; neque tamen tantum valere ingenio, vt nō appareat, quid ſentiat) fac mihi perſcribas. Homerus etiam lib. 8. Iliados.

Ἐχθρὸς γάρ μοι κεῖνος ὁμῶς αΐδαο πύλῃσιν,
Ὅς χ' ἕτερον μὲν κεύθῃ ἐνὶ φρεσὶν, ἄλλο δὲ βάζῃ.

21. *Amicitias, inimicitiasq́ non ex re, ſed ex commodo, æſtimare.*) Fronto hæc recitat in verbo, Aeſtimo, omiſſa copula, que. Quæ licet parua ſint, nec ad ſententiam quidquam afferant, notanda tamen cenſui.

21. *Vbi contagio, quaſi peſtilentia, inuaſit, ciuitas immutata.*) videtur Cariſius hæc recitare ex primo hiſtoriarum. eius enim ſunt verba lib. 1. Contagium veteres magis vſurpauerunt: ſed Salluſtius contagionem maluit dicere primo: Vbi contagio &c.

21. *Propius virtuti.*) Virtutem, ſcriptum eſt apud Frontonem, qui hæc recitat in, Propius; & Priſcianum lib. 18. quamuis Auguſtinus, Virtuti, videtur legiſſe: niſi ſint mendoſi codices. & ſane ſic idem Salluſtius locutus in Iugurtha, 86. Propius mare Africum agitabant. item, 114. Propior montem cum omni equitatu, & peditibus delectis ſuos collocat. quamquam in Fuluij Vrſini libro litteris ſuperſcriptis legitur, Monti: cum antea tamen fuiſſet, Montem. & Liuius 4. Propius eſt fidem, obſtringi Fidenatium populum conſcientia tanti ſceleris voluiſſe: id eſt veriſimilius eſt.

21. *Auaritia pecuniæ ſtudium habet. &c.*) Cato in libro inſcripto, Carmen de moribus, apud Gell. lib. 11. cap. 2. Auaritiam, inquit, omnia vitia

habere putabant.vide Gell.lib.3.cap.1.

12 *Quippe secundæ res sapientium animos fatigant:ne illi,corruptis moribus,victoriæ temperarēt.)* sic Demosthenes in oratione contra Leptinem: Ἀλλ' οἶμαι τὸ μέλλον ἄδηλον πᾶσιν ἀνθρώποις, καὶ μικροὶ καιροὶ μεγάλων πραγμάτων αἴτιοι γίνονται. διὸ δεῖ μετριάζειν ἐν ταῖς εὐπραξίαις καὶ προορωμένους τὸ μέλλον φαίνεσθαι.

Sic & Trebellius Pollio in Claudij vita:Plerique milites Claudij,secundis rebus elati,quæ sapientium quoque animos fatigant, ita in prædam versi sunt. &c. Et D.Aug. de Ciu. Dei lib.17.cap. 20.de Salomone loquens: Hic,inquit,bonis initiis malos exitus habuit quippe secundæ res,quę sapientium animos fatigant, magis huic obfuerunt, quam profuit ipsa sapientia,etiam nunc,& deinceps memorabilis, & tunc longe latéque laudata. Ne autem,pro nedum,positum est:vt ait Priscianus lib. 16. quamuis idem super 12. versus Aen. Nedum legat. quo modo locutus quoque Plautus:Vix incedo inanis,ne ire posse cum onere existumes.& Liuius 3.Nouam,inexpertámque eam potestatē eripuere patribus nostris.ne nunc, dulcedine semel capti, ferrent desiderium. Et, Temperarent, pro Obtemperarent: quo modo Corn. Tacitus, 19. Qui nuper Bebriaci victoriæ temperassent. non enim assentior vel Augustino, vel Prisciano, qui, Obtemperassent, legunt; vel antiquissimo Fuluij Vrsini libro,eruditissimi hominis,Græcarúmque litterarum longe periti: in quo tamen, Ob, additum patet in spatio, quod versus dirimit,aliena manu.

12. *Pudorem, pudicitiam.)* hic addunt quidam scripti libri, Pro nihilo haberi. sed prior lectio ferri

ferri poteſt. habet enim nec obſcuram, & ſatis commodam ſententiam.

23. *A priuatis compluribus ſubuerſos montes, maria conſtructa eſſe.*) Conſtrata, Fuluij Vrſini liber. impreſſam tamen lectionem magis probo. dixit enim idem Salluſtius infra, 29. Diuitias profundere in exſtruendo mari, & montibus coæquandis. Quod ſi contracta legas, vt apud Horatium lib. 3. carm. Od. 1. Contracta piſces æquora ſentiunt, Iactis in altum molibus. huc frequens Cæmenta demittit redemptor Cum famulis, dominúſque terræ Faſtidioſus. ſed tamen nihil muto.

24. *Similiſq; ceteris efficiebatur.*) in Frontone, hæc recitante in verbo, Similis, omiſſa eſt copula, que. & ſane abſque ſententiæ detrimento abeſſe poteſt.

24. *Nefanda ſtupra.*) quippe qui adulterium commiſiſſet cum ea, quæ ei poſtea ſocrus fuit, & ex eo ſtupro duxiſſet vxorem, cum filia eius eſſet: Lucceiúſque hæc ei obieciſſet in orationibus, quas in eum ſcripſit, vt ait Pedianus. qui hoc addit, ſe nondum harum mulierum nomina inueniſſe. Eiuſdem Pediani ibidem verba ſunt hæc: Fabia, virgo Veſtalis, cauſſam inceſti dixerat, cum ei Catilina obiiceretur: erátque abſoluta hæc Fabia, quia ſoror erat Terentiæ Ciceronis. Paullus quoque Oroſius: Eodem anno apud Romanos Catilina accuſatus inceſti, quod cum Fabia, virgine Veſtali, ſtuprum commiſiſſe arguebatur. Idem tradit Plutarchus in Catone. Cicero autem: Quod nefarium ſtuprum non per illum &c. Item, Stuprorum, & ſcelerum exercitatione aſſuefactus.

24. *Necato filio.*) veneno. vide Valerium lib. 9. cap. 1. Appianũ lib. 2. & Plut. in Cicerone, & Sulla.

25. *Color eius exſanguis.*) Probus in Catholicis,

recitans hunc locum, affirmat hic legi debere, Colos. Seruius in Virg. Aeneid. 1. sic ait: Sallustius pæne vbique Labos posuit. melius est seruire regulæ.

26. *Incerta pro certis.*) sic, 28. Per ignauiam, aut vana ingenia incerta pro certis captare. & 44. Pro incerta spe certa præmia. & 143. Quamquam opibus suis confideret, tamen non debere incerta pro certis mutare. Item Plautus in Pseud. Certa amittimus, dum incerta petimus. & Hesiodus: Νήπιος, ὃς τὰ ἕτοιμα λιπὼν, ἀνέτοιμα διώκει.

27. *Infestum inimicum Cn. Pompeio.*) Infestum, pro acrem, dicere potuit Sallustius. Interdum tamen suspicatus sum, Inimicum, glossema fuisse ad, Infestum. quo vitij genere refertos esse libros manuscript. animaduerti.

30. *Humani corporis sanguinem, vino permixtum, in pateris circumtulisse.*) hac de re Florus sic lib. 4. cap. 1. Additum est pignus coniurationis sanguis humanus, quem circumlatum pateris bibere. summum nefas: nisi amplius esset, propter quod biberunt.

31. *Atque eo dictitare fecisse*) nonnulli, Atque eo dictam rem fecisse. quod ineptum videtur. Alij: Atque eo dictante fecisse; vel, Atque eo dictitant effecisse; vel, Atque id ea re fecisse; vel, Atque id eo fecisse. quibus mutandi voluntatem attulit ignorata sententia, quam confirmat antiquissimus Fuluij liber. est enim, Dictitare, pro Dictitabant, vsitato apud Sallustium loquendi more. Dictitabant, inquit, Catilinam eo fecisse, quod supra scriptum est, vt inter se magis fidi forent.

31. *Flagitijs, atque facinoribus coopertus.*) putarem pro, Facinoribus, legendum Fenoribus, tum quod ita legit Gellius lib. 4. cap. 17. tum etiam, quod, cum dixerit, Flagitiis, superuacaneum videtur.

tur, Facinoribus. verum Nonij me auctoritas à mutatione deterret. nam in verbo, Facinus, hunc locum recitat. Præterea differunt omnino facinora à flagitiis: nam & facinus interdum bonum est; &, cum est malum, maius habet quiddam, quam flagitiū idem Sallustius supra, 23. Omnium flagitiorū, atque facinorum circum se, tamquam stipatorum, cateruas habebat, (sic enim habent omnes, quos vidi, veteres libri. vnus Fuluij, quasi errasset librarius in scribendo, litteris superscriptis habet, Flagitiosorum, atque facinorosorum.) Et ibidem: Alienum æs grande conflauerat, quo flagitium, aut facinus redimeret. Et infra, 41. Omnes, quos flagitium, aut facinus domo expulerat. Item, ad C. Cæsarem de rep. ordinanda, 206. Non facinus, nō probrum, aut flagitium obstat, quo minus &c. Et ibidem, 211. An L. Domitij magna vis est, cuius nullum membrum à flagitio, aut facinore vacat. Item 215. Non flagitium à te, neque malum facinus petimus, sed vti libertatem euersam restituas. Flagitiosissima quoque facinora appellat in Iugurtha, 01. Plurima, & flagitiosissima facinora fecere.

31. *Erat ei cum Fuluia, muliere nobili, stupri vetus consuetudo.*) Terentius Adelph. Act. 4. sc. 5. Quicum illa consueuit prius. Hecyra: Quicum tot consuesset annos Phormione: Cum eius consueuit olim matre in Lemno clanculum. Plautus Cistellaria: En vmquam cum quiquam viro consueuisti?

32. *Viro, ac liberis satis fortunata.*) Sustuli particulam Ac, testimonio Frontonis adductus. amator autem breuitatis Sallustius huiusmodi particulas sæpe respuit. Eodem modo proxime legendum videtur, Psallere, Saltare; non, vt est in vulgatis libris, Psallere, & saltare. in quo Macro-

bij auctoritate nitor, quem video ita legisse lib. 3. cap. 14.

32. *Psallere, & saltare*) etsi quidam libri habent, Psallere, & cantare; & Suetonius in Tito dixerit, Ne musicæ quidem rudis, vt qui cantaret, & psalleret iucunde, scientérque; & Spartianus in Hadriano, Psallendi, & cantandi scientiam præseferebat: tamen sequor libentius antiquissimum Fuluij librum, in quo diserte scriptum video, Psallere, & saltare. nam, psallere, non idem est, quod, saltare; sed potius fidibus canere. itaque dixit Gellius lib. 19. cap. 9. Desiderauit exhiberi, quos habere eum sciebat scitissimos vtriusque sexus, qui canerent voce, & qui psallerent. Non enim necesse erat dicere, Canerent voce, nisi & in verbo, Psalleret, cantus inesset. itaque, vt distingueret, dixit, Canerent voce. Præterea psaltriam, & fidicinam æque dici, non ignoramus: & apud Græcos ψάλλω, pro canto; ψαλμὸς pro cantu, accipitur. Addo Macrobij testimonium, qui lib. 3. Saltare agnoscit in Sallustio. ait enim sic: Taceo, quod matronæ etiam saltationem non inhonestam putabant: sed inter probas quoque earum erat saltandi cura, dummodo non curiosa, vsque ad artis perfectionem. quid enim ait Sallustius, Psallere, saltare elegantius, quam necesse est probæ? adeo & ipse Semproniam reprehendit, non quod saltare, sed quod optime scierit. Et Seruius in Virg. Aen. lib. 1. & 4. citat ex Sallustio: Saltare elegantius, quam necesse est probæ. Quod, vt vitium, notauit Æmilius Probus in Epaminondæ vita: Scimus, inquit, musicen nostris moribus abesse à principis persona; saltare, etiam in vitiis poni. quæ omnia apud Græcos & grata, & laude digna ducuntur. Et Cicero agnoscere videtur in Curionis incessu fidicinæ mollitiem, cum dixit

in

In oratione in ipsum, & Clodium, cuius hæc verba recitant Nonius, & Rufinianus: Tu vero festiuus, tu elegans, tu solus vrbanus; quem decet muliebris ornatus, quem incessus psaltriæ, qui læuare vultum, mollire vocem potes.

38. *Maiores vestrum.*) Vestrum reposui, pro nostri, quod ita Gellium legisse cognouissem. is enim sic lib. 20 cap. 5. Importunissime fecerunt, qui in plerisque Sallustij exemplaribus scripturam istam sincerissimam corruperunt. nam cum ita in Catilina scriptum esset, Sæpe maiores vestrum, misertti plebi. R, Vestrum aboleuerunt; &, Vestri, superscripserunt: ex quo in plures libros mendæ istius indoles inoleuit.

38. *Argentum ære solutum est.*) patet sentẽtia: & ita recitat Nonius in verbo, Soluo. præterea sic est in perantiquo Fuluij libro. nonnulli tamen ex ingenio legendum putarunt, Argentum ære communi solutum est: mutatione non necessaria

43. *Natura Gallica gens bellicosa.*) Iustinus ex Trogo, lib. 25, Neque reges orientis sine mercenario Gallorum exercitu vlla bella gesserunt: neque, pulsi regno, ad alios, quam ad Gallos, confugerunt. tantus terror Gallici nominis, siue armorum inuicta felicitas erat, vt aliter neque maiestatem suam tutam, neque amissam recuperare se posse sine Gallica virtute arbitrarentur. itaque in auxilium à Bithyniæ rege inuocati, regnum cum eo, parta victoria, diuiserunt; eámque Gallogræciam cognominauerunt. Cicero de haruspicum responsis: Artibus Græci, Galli robore, Hispani numero, Pœni calliditate valent.

46. *Dubitando, & prolatando.*) Fuluij liber, Protelando, & in Iugurtha, 94. Protelandis consultationibus; non, vt in vulgatis libris, Prolatandis.

51. Om

51. *Omnes homines, P. C. qui de rebus dubiis consultant, ab odio, amicitia, ira, atque misericordia vacuos esse decet. &c*) Aristoteles rhet. lib. 1.
Ὁ δ' ἐκκλησιαστὴς καὶ δικαστὴς ἤδη, ἐπὶ παρόντων καὶ ἀφωρισμένων κρίνουσι. πρὸς οὓς καὶ τὸ φιλεῖν ἤδη, καὶ τὸ μισεῖν, καὶ τὸ ἴδιον συμφέρον συνήρτηται πολλάκις. ὥς τε μηκέτι δύνασθαι θεωρεῖν ἱκανῶς τὸ ἀληθὲς, ἀλλ' ἐπισκοτεῖν τῇ κρίσει τὸ ἴδιον ἡδὺ, καὶ λυπηρόν.
Et Demosthenes. ἐν τῷ περὶ τῶν ἐν Χερρονήσῳ.
Ἔδει μὲν τοὺς λέγοντας ἅπαντας ἐν ὑμῖν μήτε πρὸς ἔχθραν ποιεῖσθαι λόγον μηδένα, μήτε πρὸς χάριν. &c.
Item Thucydides lib. 3. in concione Diodoti:
Νομίζω δὲ δύο τὰ ἐναντιώτατα εὐβουλίᾳ εἶναι, τάχος τε, καὶ ὀργήν. ὧν τὸ μὲν, μετὰ ἀνοίας φιλεῖ γίγνεσθαι: τὸ δὲ, μετὰ ἀπαιδευσίας, καὶ βραχύτητος γνώμης.

53. *In luctu, atque miseriis mortem ærumnarum requiem, non cruciatum, esse: eam cuncta mortalium mala dissoluere: vltra neque curæ, neque gaudio locum esse*) idem supra, 43. Miseriis suis remedium mortem exspectare. & in Iugurtha, 82. Morte grauiorem vitam exigere. Cicero quoque ep. 13. lib. 4. Sæpius mihi veniebat in mentem, queri, quod ita viuerem, quam gaudere, quod viuere. & 15. lib. 5. In ea tempora nostra ætas incidit, vt, cum maxime florere nos oporteret, tum viuere etiam puderet. & 3. lib. 6. Ita viuere, vt non sit viuendum, miserrimum est: mori autem nemo sapiens miserum duxit, ne beato quidem. & 3. l. 7. Vbi non sis, qui fueris, non esse, cur velis viuere. Et Liuius lib. 2. dec. 3 Qui se bene mori, quam turpiter viuere, m a

re, maluit. De Græcis autem Eurip. in Theſeo.
Ταχὺς γὰρ ᾅδης ῥᾷστος ἀνδρὶ δυστυχεῖ.
Et Xenophon in Rep. Lacedæmoniorum:
Ἄξιον δὲ τοῦ Λυκούργου καὶ τόδε ἀγασθῆναι, τὸ κατεργάσασθαι ἐν τῇ πόλει αἱρετώτερον εἶναι καλὸν θάνατον, ἀντὶ τοῦ αἰσχροῦ βίου.

Contra autem, in Iugurtha, 132. Queis, inquit, turpis vita integra fama potior fuit.

56. Longe mihi alia mens eſt, P. C. cum &c. & eum &c.) Demoſthenes Olynthiaca tertia:
Οὐχὶ ταὐτὰ παρίσταταί μοι γινώσκειν, ὦ ἄνδρες Ἀθηναῖοι, ὅταν τε εἰς τὰ πράγματα ἀποβλέψω, καὶ ὅταν εἰς τοὺς λόγους, οὓς ἀκούω. τοὺς μὲν γάρ. &c.
Et Thucydides lib. 3. in concione Cleonis.

59. A. Manlius.) vel legendum, T. Manlius; vel errauit Salluſtius memoriæ vitio. non enim huic Aulo, ſed Tito prænomen fuit. quod & faſti Capitolini, & Liuius lib. 8. Ciceróque lib. 3. de Off. & alij multi docent.

59. Bello Gallico.) & hoc contra teſtimonium Liuij lib. 8. Valerij lib. 2. cap. 2. & aliorum. nam contra Latinos bellum gerebatur, non contra Gallos, cum filium Torquatus ſecuri percuti iuſſit. Plutarchus item in Parallelis, à Torquato contra Samnites hoc anno pugnatum, ſcripſit, contra hiſtoriæ fidem. nam, vt dixi, cum Latinis, non cum Gallis, aut cum Samnitibus, pugnatum eſt.

59. Vigilando, agendo, bene conſulendo proſpere omnia cedunt: vbi ſocordiæ tete, atque ignauiæ tradideris; nequidquam deos implores: irati, infeſtiq́ sunt.) Cicero ſic de finibus lib. 3. Minime conuenit, cum ipſi inter nos abiecti, neglectíque ſimus, poſtulare, vt diis immortalibus cari ſimus, & ab his diligamur. Et Metellus in oratione de ducen-

dis vxoribus, apud Gell.lib. 1. cap 6. Quid nos à diis immortalibus diutius exspectemus, nisi malis rationibus finem facimus?

62. *Esse, quam videri, bonus malebat.*) Æschylus. Ἑπτὰ ἐπὶ Θήβαις:

Οὐ γὰρ δοκεῖν ἄριστος, ἀλλ' εἶναι θέλει.

63. *Eo magis illam assequebatur.*) sic & antiquus Fuluij liber D.Aug.legit, Eo magis illum sequebatur. Alij, Eo magis assequebatur. omnia recte.

64. *Verba virtutem non addere.*) idem in Iugurtha, 110 Plura dicerem, Quirites, si timidis virtutem verba adderent: nam strenuis abunde dictum puto. Et Demosthenes in oratione περὶ τῆς συντάξεως: Ἔστι δὲ κεφάλαιον ἁπάντων τῶν εἰρημένων· οὐδέ ποθ' ὑμᾶς οἱ λέγοντες, οὔτε πονηροὺς, οὔτε χρηστοὺς ποιήσουσιν: ἀλλ' ὑμεῖς τούτους ὁποίους ἂν βούλησθε. &c.

65. *Superuacaneum est*) & hoc à Demosthene sumpsit ex oratione περὶ τοῦ στεφάνου, in qua dixit. Οὗτος δ' ἐκ περιουσίας μου κατηγορεῖ: cum significet: Huic autem superuacaneum est me accusare. Et Suidas περιὸν interpretatur ὑπερβάλλον.

66. *Ab dextera rupe aspera.*) sic & Fuluij liber. Alij, A dextris rupes aspera. vtrumque recte.

67. *Paullo diuersius, sed omnes tamen aduersis vulneribus conciderant.*) sic omnes antiqui libri. Carisius auté lib. 1. Priscianus lib 12. & Diomedes lib. 1. cap. 3. ita legunt: Alis (pro, alius) alibi stantes, omnes tamen aduersis vulneribus conciderunt, siue, vt apud Diomedem, ceciderunt.

67. *Catilina longe à suis inter hostium cadauera repertus est.*) iisdé verbis vtitur Florus lib. 4. cap. 1. qui hoc amplius: Pulcherrima morte, si pro patria sic concidisset. Sallustij autem verba hæc Seruius in Virgilij librum Aen. 1. recitat,

IN IVGVRTHAM.

70. *Vi quidem regere patriam, aut parentes, quamquam & poſſis, & delicta corrigas, tamen importunum eſt.*) ſumpſit hoc à Platone in epiſtola longa ad Dionis propinquos:

Πατέρα δὲ ἢ μητέρα, οὐχ ὅσιον ἡγοῦμαι προσβιάζεσθαι, μὴ νόσῳ παραφροσύνης ἐχομένους. ἐὰν δέ τινα καθεστῶτα ζῶσι βίον ἑαυτοῖς ἀρέσκοντα, ἐμοὶ δὲ μή, μήτε ἀπεχθάνεσθαι, μάτην νουθετοῦντα, &c. βίαν δὲ πατρίδι πολιτείας μεταβολῆς μὴ προσφέρειν, ὅταν ἄνευ φυγῶν, καὶ σφαγῆς ἀνδρῶν, μὴ δυνατὸν ᾖ γίνεσθαι τὴν ἀρίστην.

quam ſententiam expreſſit idem Plato & in Critone, his verbis:

Πανταχοῦ ποιητέον ἃ ἂν κελεύοι ἡ πόλις τε, καὶ ἡ πατρίς: ἢ πείθειν αὐτὴν, ἢ τὸ δίκαιον πέφυκε. βιάζεσθαι δὲ οὐχ ὅσιον οὔτε μητέρα, οὔτε πατέρα, πολὺ δὲ τούτων ἔτι ἧττον τὴν πατρίδα.

hunc Platonis locum Cicero cum ſignificare vellet, ſic ait in epiſtola, Periucundæ: Id enim iubet idem ille Plato, quem ego auctorem vehementer ſequor: Tantum contendere in rep. quantum probare tuis ciuibus poſſis: vim neque parenti, neque patriæ afferre oportere.

70. *Fruſtra niti, neq; aliud, ſe fatigando, niſi odium quærere, extremæ dementiæ eſt.*) Plato in epiſtola ad Perdiccam, quam Ficinus Dionis eſſe putat:

Εἰ μὴ μάτην μὲν κινδυνεύσειν ᾤετο, πλέον δὲ οὐδὲν ποιήσειν.

72. *Manaſtabale.*) Cum ſuperiore anno Salluſtium, veterum librorum ope à me emendatum, emitterem, præcipuéque in eo adiutus eſſem an-

tiquissimo Fuluij Vrsini libro; cum ita diligenter inspexeram, nihil vt oculos meos effugisse arbitrarer. Sed, cum postea eundem librum euoluerem, cum alia multa, minime negligenda, secus in eo libro scripta animaduerti: tum vero hoc nomen, Mastanabale, non Manastabale. & cum antiquo libro Carisius consentit: qui lib. 1. de nominibus in Al terminatis: Si qua, inquit, masculina inueniuntur: hæc barbara sunt: vt Hannibal, Adherbal, Mastanabal.

72. *Equitare, iaculari.*) Seruius hæc recitans lib. 2. Aeneid Equitari, videtur legisse. hic ego nihil pronuntio; contentus diuersam lectionem ostendisse.

73. *Huiuscemodi verba cum Iugurtha fertur habuisse.*) Spartianus in Seuero diuinam hanc orationem vocat Seuerus, ait, imperator diuinam Sallustij orationem, qua Micipsa filios ad pacem hortatur, ingrauatus morbo, misisse filio dicitur maiori. idque frustra. &c.

80. *Secundum ea.*) pro, post ea. sic Priscianus legit lib. 14. de præpositione agens, idque sententia confirmat. Fuluij liber, Sed ea.

83. *Sine dedecore, P. C. oro vos per liberos atque p. v.*) Fuluij liber, sine dedecore, per vos, per liberos &c. quomodo locutus idem Sallustius pag. 52 53 56. 92. 186. 191. & Liuius 9. 2. belli Punici. Per vos, fidémque vestram P. C. prius quam eorum scelus expietis, neque in Italia, neque in Africa quidquam rei gesseritis.

85. *Mare sæuum, impórtuosum.*) sic antiquus Fuluij liber. Seruius tamen, hæc recitans in Virg. Aen. lib. 1. copulam addit.

85. *Cælo, terráq; penuria aquarum.*) Seruius in Virg. Aen. lib. 1. copulam omittit.

86. *Mutandi copia erat.*) antea, Mutuandi. nos, Mut

Mutandi, reposuimus, ex Fuluij libro. sic enim locutus idem Sallustius II. Eaque mutare cum vino aduecticio, & alij talibus. & hac ipsa pagina: Freto diuisi ab Hispania, mutare res inter se instituerant.

86. *Quæ Mapalia illi vocant.*) ne quis posthac dubitet, Mapalia, an Magalia, scribendum sit: non alienum visum est hic adscribere Seruij verba. is igitur sic ad illud Virgilij lib. 4. Aeneid.

Vt primum alatis tetigit Magalia plantis,

Magalia: Afrorum casas. Magalia, & Mapalia idem significant. Sed Magalia ma producit; Mapalia vero corripit: vt, Et raris habitata Mapalia tectis. Festus Pompeius Mapalia nominat: & idem Sallustius infra, 112.

87. *Numidiæ nomine.*) credo hominibus fide dignis, affirmantibus in antiquo libro, Nomo, esse, non Nomine. quod rectius videtur. Plinius de Aegypto lib. 5. cap. 9. Diuiditur (Aegyptus) in præfecturas oppidorum, quas nomos vocant, Ombiten, Phatniten, &c. Et paullo post, Quę iuxta Pelusium est regio nomos habet Pharbætitem, Antæopoliten, & quæ sequuntur, tota Africæ descriptione, in qua crebertimus est huius vocis vsus.

87. *Proxime Carthaginem Numidia appellatur.*) Fronto in, Proxima. sic. Proxima Carthaginem Numidia appellatur.

87. *Proxime Hispaniam Mauri sunt.*) Fuluij liber, Hispanias. Fronto, Proximi Hispaniæ Mauri sunt.

88. Mulucha alij legunt neutro genere: in quibus Donatus.

90. *Vallo, atque fossa mœnia circundat.*) Diomedes lib. I. cap. I. copulam omittit.

91. *Nisi tamen intelligo.*) Nisi valet Sed. quo

 modo

modo idem locutus 132. Nisi, quod illi in tanto malo turpis vita integra fama potior fuit, improbus, intestabilisque videtur. & 163. Nisi tamen resp. pariter ac sæuissimo imperio, bene atque decore gesta. Sic & ab aliis vsurpatur. dixit enim Cicero epist. 1. lib. 13. ad Memmium: Nisi tamen multo minus tibi concedi potest. & ibidem, ep. 73. De te nihil possum iudicare: nisi illud mihi certe persuadeo, te talem virum nihil temere fecisse. & ad Atticum ep. 14. lib. 5. Nisi tamen id erit mihi gratissimum. & ad eundē ep. 6. lib. 11. Nisi illud erat infinitum. & ibidem ep. 23. Nisi illud quidem mutari non video posse. & ad Hirtium lib. 9. Apud Nonium: Dicis, quid quæso istud intererat? nescio. nisi tamen id erat mihi iucundum. Item in oratione pro Sex. Roscio Amerino: Quid erat, quod Capitoni primum nunciarit, nescio. nisi hoc video, Capitonem in his bonis esse socium. & Plautus in Epid. actu 2.

-si placebit, vt minor
Consilium; si non placebit, reperitote rectius;
Mihi istic nec seritur, nec metitur. nisi ea, quæ vis, volo. Et in Persa, actu 2.

-Dij, deæque te omnes perdant.
Nisi hodie, si prehendero, defigam in terram colaphis. Et in Sticho, actu 1.

-Miror, quid fiet:
Nisi, vt periculum fiat, visam quid velit.

Et Terentius Andria, actu 4. sc. 1.

Nisi mihi deos fuisse iratos scio,
Qui auscultauerim.-

Quo in loco Donatus fœde errasse mihi videtur, mutilum locum esse existimans. hæc enim dicit: Deest, Quia; vt sit, Nisi quia.

Et Eun. actu 3. sc. 4.

-Nequeo satis mirari, neque coniicere.

Nisi,

Nisi, quidquid est, procul hinc libet priu', quid sit, sciscitari. Et actu 5.sc.1.
Nescio, nisi amasse credo Pamphilam.
Et actu 5.sc.6.
Non dubium est, quin mihi magnum ex hac re sit malum.
Nisi, quia necesse fuit hoc facere, id gaudeo.
Et Heaut actu 3.sc.2.
Ioco, an serio illæc dicat, nescio:
Nisi mihi quidem addit animum, quo lubeat magis. Et actu 4.sc.1.
Nisi aliquid video, ne esse amicam hanc gnati rescifcat senex. Et Adelph act.1.sc.2.
- dixit velle vxorem ducere:
Sperabam iam deferuisse adolescentiam:
Gaudebam. ecce autem deintegro nisi, quidquid est,
Volo scire; atque hominem conuenire, si apud forum'st. Et actu 4 sc.2.
Nequeo satis decernere:
Nisi me credo huic esse natũ rei, ferũdis miseriis. Quo in loco male Donatus. Et actu 4.sc.5.
Nescio. nisi, quia tam misere hoc cupio esse verum, eo vereor magis.
Et Phormione, actu 3.sc.1.
Nescio. nisi Phædria haud cessauit pro te eniti.
Et actu 5 sc.7.
Nescio. nisi, me dixisse nemini, id certo scio.
Et Hecyra, actu 1. sc.2.
Quid egerint inter se, nondum etiam scio.
Nisi sane curæ est, quorsum euenturum hoc siet.
Et actu 2.sc.3.
- Nec, qui hoc mihi eueniat, scio:
Nisi pol filium multis modis iam exspecto, vt redeat domum.
Gellius quoque lib.10.cap.12.

Item aliud, inquit, quod hercle, an ponerem, dubitaui. ita est derîdiculæ vanitatis. nisi iccirco plane posui, quod oportuit nos &c. Et Plinius lib. 25. cap. 11. Nisi accitus à rege. sic enim legendum ex omnibus antiquis libris; non, vt in peruulgatis, Sed. De Græcis autem Aristophanes: Εὖτοι λέγειν ἔμοιγε φαίνεσθον πάνυ πλὴν ἓν μόνον δέδοικα.

94. *Prolatandis consultationibus.*) Fuluij liber, Protelandis. quomodo item 46. idque magis olet antiquitatem.

96. *Satyram legem.*) dictionem, Legem, sustulimus, veterum exemplarium auctoritate adducti.

96. *Dein, postero die, quasi per Saturam sententijs exquisitis, in deditionem accipitur.*) sic Iustinianus in præfatione quadam Digestorum: Sparsim, & quasi per Saturam collectum opus, dicit, vtili inutilibus mixto, maxima tamen parte inutilibus deputata. vide & Diomedem, & Festum, à quo miror hunc Sallustij locum iisdem verbis in voce Satura recitari ex C. Lælij oratione, quam pro se dixit, cum procul dubio Sallustij sit.

96. *Ac potissimum eam dicam, quam in concione &c.*) Fuluij liber, Ea dicam, quæ in concione: nec displicet. nam, si legatur, Eam dicam, quam in concione: non video, qui possit apte verbum, Disseruit, quod subsequitur, accommodari. quis enim probet hoc loquendi genus, Orationé disserere? liberum tamen cuique iudicium relinquo.

97. *Quamque multi.*) Fuluij liber, Quamqué multi malo, Multi. etsi nec, Inulti, reiicio.

97. *Obnoxij inimicis.*) etsi video scriptum esse in quibusdam libris, Obnoxiis inimicis: tamen, Obnoxij, magis probo: pro, Subiecti, subditi, vosmet totum potestati dedentes. quod Memmius

mius reprehendit.

98. *Incedunt per ora vestra magnifice.)* Fuluij liber, Magnifici

98. *In imperio nati.)* quidam libri præpositiónem omittunt. vtrumque sententiam habet satis commodam.

99. *Parauisse,* & veterum exemplarium fidem, & vero rationem secuti edidimus.

99. *Maius dedecus est, parta amittere, quam omnino non parauisse)* similia illa in Catilina, 15 Virtus, atque sapientia maior in illis fuit, qui ex paucis opibus tantum imperium fecere, quam in nobis, qui ea bene parta vix retinemus. & in Iugurtha, 147 Nobilitatem certe peperisse, quam acceptam corrupisse, melius est. Et Thucydides lib. 2. in concione Periclis 2.

Αἴσχιον, ἔχοντας ἀφαιρεθῆναι, ἢ κτωμένους ἀτυχῆσαι.

99. *Virum flagitiosissimum existimo impune iniuriam accepisse.)* suspectus locus. quod si, Virum, deleas, quo modo in Gryphianis libris impressum est, hæc erit sententia: Tametsi flagitiosissimam rem existimo, vt aliquis iniuriam acceperit impune, id est impunito eo, qui iniuriam ipsam intulerit: tamen &c. Alij, Viro, reponunt. quod improbo. impressam lectionem comprobat Fuluij liber. Nobis quidem nihil subesse caussæ videtur, quare à lectione vulgata discedendum putemus. Nam si post vocem, virum, notam distinctionis apponas, etiam si molesta ἀμφιβολία est, facillimus inde sensus elicietur.

101. *Cassius prætor)* antea in vulgatis libris, Cassius populi R. quod mendosum duxi itaque reposui, Prætor, pro Populi R. non differentibus antiquis notis, quarum ignoratio errorem peperit.

rit. nam prætor ſcribebatur ſic PR. Populi R. ſic P. R. Præterea hiſtoriam ſum ſecutus, nam Caſſius præturam gerebat. quod ante paucos verſus oſtendit Salluſtius. Cum hæc ſcripſiſſem, eundem Fuluij librum inſpexi, qui coniecturam meam confirmat. nam in eo diſerte ita ſcriptum eſt, Caſſius pr.

101. *Quoniam ſe populo R. dediſſet.*) ſic antea in omnibus vulgatis libris legebatur. ego, Dedidiſſet, repoſui, ex coniectura.

103. *Paucis diebus.*) in quibuſdam libris, Paucis poſt diebus. ſed perperam: non enim mutatione opus eſt: cum, Paucis diebus, idem ſit, quod, Paucis poſt diebus quod Ciceronis, aliorúmque exempla declarant. vide & 78. 106. 112. 129. 150. 170.

106. *Subdole eius augere amentiam.*) ſic & antiquus Fuluij liber. Subdolus tamen, repoſui; quod ita ſcriptum in quibuſdam antiquis libris comperiſſem: & argutius videtur, magíſque Salluſtianum.

107. *C. Mamilius Limitanus.*) alij, Limentanus. quod mendoſum eſt. Sincerum autem, Limitanus, aut, Limetanus, cum i, & e viciſſim veteres vſurpauerint. Eſt autem hic C. Mamilius is, qui legem Mamiliam celebrem tulit de limitibus, cuius mentio eſt in libro de limitibus agrorum, & apud Ciceronem de Legibus, & in Bruto. Nummum præterea argenteum ipſi vidimus apud clariſſimum virum Andream Lauretanum, patricium Venetum, in quo eſt, C MAMIL LIMETAN

110. *Alia omnia ſibi cum collega communia ratus.*) Communia, Fuluij liber non habet.

110. *Commeatuum affatim.*) Equidem, etiamſi à vulgata lectione non diſcedo (non enim eſt reiicien

reiicienda) commeatuum tamen libentius legerim. Plaut. Bacchid. Tibi diuitiarum affatim. Et Cistell. Aliorum est affatim, qui faciant. Liu.23. Iam pecuniæ affatim esse frumentíque. commeatuum autem perbelle huic loco quadrat.

111. Comperior, Aldus edidit ex vetere codice. Nobis plane stat sententia à vulgata lectione non discedere, nisi cum nos ratio cogit. Cur autem, comperio improbem?

111. *Coctum cibum.)* Valerius lib.2.cap.2. Namque lixas, inquit, è castris summouit, cibúmque coctum venalem proponi vetuit: in agmine neminem militum ministerio seruorum, iumentorúmque, vt arma sua, & alimenta ipsi ferrent, vti passus est. castrorum subinde locum mutauit: eadem, tamquam Iugurtha semper adesset, vallo, atque fossà amplissime cinxit.

112. *Certior Romæ factus.)* Roma, legitur apud Nonium, hæc recitantem in Innocentia.

112. *Item funditorum, & sagitt.)* Dehinc, pro Item, est apud Nonium, hæc recitantem in commentariolo de genere armorum.

114. *Humi arido, atque arenoso.)* sic legit Priscianus lib. 18. nec omnino discrepant veteres libri. quem locum ab aliis quoque iam animaduersum, ac notatum video.

116. *Post principia habere.)* sic Sisenna hist. lib. 3. apud Nonium: Post principia paullatim secedunt, atque inde fugæ se mandant. quo in loco mendose, Post ricipia legitur. sic & Gnato Terentianus. actu 4. sc. 7.

Tu hosce instrue: hic ego ero post principia: inde omnibus signum dabo.

Et C. Gracchus, apud Gell. lib.15. cap. 12. In conuiuio liberi vestri modestius erant, quam apud principia. sic enim est legendum; non, vt in vul-

gatis, Principem.

127. *Ad imperandum.*) patiendi significatione. Alij ad imperia accipienda dixissent.

128. *Domi modicus.*) respuo, quod à quibusdam legitur, Domi pudicus. nam & sententia recipit, Modicus; & vero ita recitat Nonius in verbo, Modicus.

135. *Interdum somno excitus, arreptis armis, tumultum facere.*) Apud Diomedem lib. 1. ita scriptum est: Interdum experrectus somno, arreptis armis, tumultum facere.

139. *Impares magnitudine, pari natura.*) Seruius in Virg. Aen. lib. 1. Impares magnitudine, pares natura. vtrouis modo legas. parui refert.

142. *Pretium fore.*) sic reposui ex plerisque antiquis libris. quo modo locutus 171. Fuerit mihi pretium eguisse aliquando amicitiæ tuæ. & Tacitus 1. Germanico pretiũ fuit conuertere agmen. & 2. Res eo anno prolatas, haud referrem, nisi pretium foret. Fuluij tamen liber, Operæ pretium fore. ego dictionem, Operæ, induxi, aliorum veterum librorum auctoritate adductus.

144. *Militiæ.*) sic antiquus Fuluij liber. in vulgatis, Militia. sed antiquus loquendi modus, Domi, militiæq;, adduxit me, addita præsertim veteris libri auctoritate, vt locum mutarem.

146. *Faciant idem maioribus suis.*) non defuere, qui & sententiam, & loquendi genus ignorantes, hunc locum deprauare conati sunt, arbitrati pro, Faciant, legendum, Faciunt: quasi dixerit Sallustius, Eodem modo maiores suos despiciunt, sicuti me. quod aperte falsum est, & pulcherrima sententia deteriore commutatur. Est autem horum verborum hæc significatio: Si me iure despiciunt, faciant idem, quod maiores sui fecere: id est, imitentur maiores suos in recte factis: non

enim

enim debent & me despicere, & maiores suos non imitari. Græca loquendi ratio, parum explorata, sententiæ tenebras offudit sic locutus ante Sallustium Lucretius, post Horatius.

Lucretius lib.2. -animalia cum sint,
Atque animalibu'sint mortalibu'una eademque.

pro, vnum, & idem, quod animalia mortalia sunt.

Et lib.3. -quorum vnus Homerus
Sceptra potitu', eadem aliis sopitu' quiete est.

pro, eadem, qua alij. Et lib.4.

Nempe eadẽ facit; & scimus facere omnia turpi.

pro, eadem, quæ turpis. Horatius autem in libro de Arte poëtica ad Pisones: (sic enim malo appellare, quam, vt quidam, epistolam, ex Quintiliano lib.8. cap.3. Diomede lib.1.c.1. Donato in Terent. Adelph. actu 5. sc.4. Seruio in Virg. Aen. lib.1. & Probo, Carisio tamen lib.2. aduersante.)

Inuitum qui seruat, idem facit occidenti.

pro, idem, ac si occideret.

Item Sophocles in Aiace:

ὑμεῖς θ' ἑταῖροι ταῦτα τῇ δέ μοι τάδε
τιμᾶτε.

Et in Tyranno:

-ἣν γὰρ εὑρεθῇ λέγων
σοὶ ταῦτ', ἔγωγ' ἂν ἐκπεφευγοίην πάθος.

Euripides quoque apud Gellium lib 13. cap.24.

Δὶς ταυτὸν ἡμῖν εἶπεν ὁ σοφὸς Αἰσχύλος,
Ἥκω γὰρ εἰς γῆν φησί, καὶ κατέρχομαι.
Ἥκω δὲ ταυτόν ἐστι τῷ κατέρχομαι.
Νὴ τὸν δί' ὥσπερ εἴ τις εἴποι γείτονι,
Χρῆσον σὺ μάκτραν, εἰ δὲ βούλη, κάρδοπον.

Et Xenophon in Cyri Pædia sic:

Τὸ αὐτὸ ἡμῖν ἀποδίδεται:

& infra in eadem sæpe.

Item

Item Isocrates Ἀπολλωνιάτης in oratione πρὸς Δημόνικον:

Ταυτὰ πάσχῃ τοῖς ἅρμασι.

Et Aristoteles in libro de Arte poëtica:

Αὐτὸς ἂν εἴη μιμητὴς Ὁμήρῳ Σοφοκλῆς.

Et Rhetoric. lib. 3.

Ἔφη ὁ δὲ, οὐκ οὖν σὺ ταυτὰ τούτοις ἔθου.

150. *Plura dicerem, Quirites, si timidis virtutem verba adderent.*) in Catilina, 64. Compertum ego habeo, milites, verba virtutem non addere, neque ex ignauo strenuum, neque fortem ex timido exercitum oratione imperatoris fieri. Et Xenophon lib. 3. Κύρου παιδείας:

Οὐδεμία γὰρ οὕτως ἔσαι καλὴ παραίνεσις, ἥτις τοὺς μὴ ὄντας ἀγαθοὺς, αὐθήμερον ἀκούσαντας, ἀγαθοὺς ποιήσει.

150. *A. Manlium.*) Manilium Plinius nominat lib. 33. cap. 1.

151. *Neque belli patrandi cognouit.*) Sic Priscianus legit, subaudiens Caussam: sic & antiquus Fuluij liber. quomodo & Liuius lib. 5. & Hirtius de bello Alexandrino locuti sunt. quod ab aliis quoque animaduersum est. His verbis hæc est subiecta sententia: Neque ad bellum patrandum pertinere cognouit.

156. *More humanæ cupidinis ignara visundi.*) pro, visundi ea, quæ ignorantur. sic Gellius lib. 9. cap. 12. & Nonius in verbo Ignarus recitát. quo modo Virgilius locutus lib. 10. Ignarum Laurens habet ora Mimanta. & Tacitus lib. 2 Per occulta, & vigilibus ignara. & lib. 3. Non sibi quidem ignara, quæ vulgabantur. & lib. 12. Nihil tam ignarum barbaris, quam machinaméta, & astus oppugnationum. & idem Sallustius, 117. Regio, hostibus ignara.

ignara. Gnarus item, pro cognitus, apud eundem Tacitum: Idque nulli magis gnarum, quam Neroni. &; Campos madentes, & ipsis gnaros.

158. Sulla gentis patricia nobilis fuit, familia prope iam exstincta.) Seruius lib. Aen. 7. Sylla patriciæ gentis fuit, familia iam exstincta &c.

160. Vix decima parte die reliqua.) antea in vulgatis, Diei, legebatur, quemadmodum est in Fuluij libro. Die, emendaui ex Prisciano lib. 8. & Gellio lib 9. cap. 14. cuius hæc sunt: Ego in Iugurtha Sallustij, summæ fidei, & reuerendæ vetustatis libro, Die, casu patrio, scriptum inueni. verba hæc ita erant: Vix decima parte die reliqua. non enim puto argutiolam istam recipiendam: vt, Die, dictum, quasi, Ex die, existimemus. Supra quoque, 117. Et iam die vesper aderat, pro Diei. non enim assentior Fuluij libro, in quo Diei scriptum est: i tamen littera, quasi errasset librarius in scribendo, superscripta. 169. Vbi castra locata, & die vesper erat. quo item in loco Diei habet Fuluij liber. Acie quoque, pro aciei, dixit idem Sallustius historiarum libro primo: quod patet ex Prisciano, Seruio, & Probo.

160. Pars equos adscendere.) Fronto, Escendere, legit. in quo suspicarer mendum inesse, nisi ab eo litterarum ordinem seruatum viderem. hæc enim recitat in verbo, Escendo

160. Obtruncare multos.) sublato verbo, Alios, quod in vulgatis libris erat, in quibus legebatur, Alios obtruncare, multos contra &c. mutata etiam distinctione, locum, vt opinor, illustraui. quam correctionem eidem Fuluij libro deberi fatendum est.

161. Dein custos pleno gradu in collem subducit.) Apud Nonium, Cunctos, legitur, hæc recitantem in verbo, Subduco. De pleno autem militum

grad u

gradu videndus Vegetius lib.1. cap. 9. & epiſtola Trebouij 16.lib.12.

162. *Tubicines ſimul omnes ſigna canere.*) pro, Signa, erat in vulgatis libris, Tuba. eſt autem abſurdum, ſi dicas, Tubicines tuba canere. nam, ſi tubicines ſunt, quis dubitet, quin tuba canant? itaque repoſui, quod ſcriptum vidi in antiquiſſimo Fuluij libro. Tubicines autem ſigna canunt, cum tubarum clangorem ſpiritu excitant. paullo ante dixit, Ne ſigna quidē canere iubet & in Catil. 66. Signa canere iubet. vtroque enim modo dici poteſt, Signa canunt, vt Signa ſit nominādi caſus; &, Tubicines ſigna canunt, vt, ſit accuſandi caſus. Tubæ vero ſigna vocantur, quia militibus ſignū dant, quid eis agendum ſit. nam, ſi referre, aut inferre pedem oportet; ſi conſiſtere, aut locum, ordinémve mutare: varie ſigna canunt.

165. *Iam à principio inopi.*) Inopi, non legitur in quibuſdam antiquis libris. & ſane abeſſe poteſt incolumi ſententia.

166. *Copia facta mittendi.*) verbum, Mittendi, ſuſtulimus, tamquam gloſſema, opinionem noſtram confirmante Fuluij libro.

167. *Nam etiam tum largitio multis ignota erat: munificus nemo putabatur, niſi pariter volens.*) Hæc ex Pacuuij Duloreſte à Nonio recitari video in verbo, Munes: vt fortaſſe vel à Pacuuio Salluſtius hoc ſumpſerit; vel aliquid in Nonio deſideretur. in quo etiam pro, Nam etiam tum, Animum quæ tum, mendoſe legitur.

169. *Ab inermis pedibus.*) antea, Inermibus. ego, Inermis, repoſui, ex Nonio, hæc recitante in commentariolo de mutata declinatione.

171. *Sed ego comperior. Bocchum non magis Punica fide, quam ob ea, quæ prædicabat, &c.*) ſic emendaui ex Fuluij libro, & Priſciano lib. 8. quomodo ſupra

ſupra locutus, 111. Metellum magnum & ſapientem virum fuiſſe comperior. & Tacitus 4. Hunc ego Lepidum temporibus illis grauem, & ſapientem virum fuiſſe comperior. Sed & Gellius: Verum eſſe cõperior, inquit, quod quoſdã bene litteratos homines dicere audiui. Vide pag. 111.

174. *Vultu, colore, ac motu corporis, pariter atque animo varius.*) Fuluij liber: Vultu corporis pariter atque animo varius. Seruius Aen. 7. Vultu, & oculis, pariterque animo varius. Alij: Vultu pariter corporis, atque animo varius.

174. *Quæ ſcilicet, tacente ipſo, occulta oris immutatione, patefeciſſe.*) Fuluij liber: Quæ ſcilicet, tacente ipſo, occulta pectoris ſpecie oris patefeciſſent. Alij: Quæ ſcilicet, ipſo tacente, occulta pectoris oris immutatione patefeciſſe. Vel: Quæ ſcilicet, tacente ipſo, occulta oris immutatio patefecit.

IN ORATIONEM
LEPIDI.

177. Eſtne iuris reliqui aliud, excuſi habent melioris notæ. In his Robert. Steph.

178. *Relegati in paludes.*) hæc Fronto ex primo hiſtoriarum in, Relegat in illum locum: in quo pro Relegati, Relegat, mendoſe legitur.

178. *Res ſecundæ mire ſunt vitijs obtentui.*) Seneca Controuerſiarum lib. 5. contr. 25 Cum ſit præcipua in Thucydide virtus breuitatis, hac eum Salluſtius vicit, & in ſuis illum caſtris cecidit. nam in ſententia Græca tam breui, habes, quę ſaluo ſenſu detrahas: deme vel.... vel.... deme: conſtabit ſenſus, etiam ſi non æque comptus, æque tamen integer. at ex Salluſtij ſententia nihil demi ſine detrimentis ſenſus poteſt. Titus autem Liuius tam iniquus Salluſtio fuit, vt hanc ipſam

ſententiam & tamquam tranſlatam, & tamquam corruptam, obiiceret Salluſtio. nec hoc amore Thucydidis facit, vt illum præferat: laudat, quem non timet; & facilius putat, poſſe à ſe Salluſtium vinci, ſi ante à Thucydide vincatur. Hæc Seneca: ex cuius verbis admonemur, Thucydidis locum nobis quærendum eſſe, quem Salluſtius imitatus eſt. Eadem apud Demoſthenem ſententia, qui & ipſe Thucydidem aſſidue in manibus habebat, Olynth.2.

Ἀλλ᾽, οἶμαι, νῦν μὲν ἐπισκοτεῖ τούτοις τὸ κατορθοῦν. αἱ γὰρ εὐπραξίαι δειναὶ συγκρύψαι, καὶ συσκιάσαι τὰ τοιαῦτα ὀνείδη. εἰ δέ τι πταίσει τότε ἀκριβῶς αὐτοῦ πάντ᾽ ἐξετασθήσεται.

IN ORATIONEM PHILIPPI.

179. In periculis alij habent: in his Rober. Steph.

180. At ſcilicet eis, qui ad poſtremum vſque legatos, pacem, concordiam, & alia huiuſcemodi decreuerunt gratiam habeo peperiſſe.

183. *Torpedo animos oppreſsit.)* Priſcianus, hunc locum ex 1. hiſt. recitans, cum lectione impreſſa facit. Apud Nonium vero in verbo, Torpedo, pro Oppreſſit, Obrepſit ſcriptum eſt.

183. *Cuius in Vrbem reditu decus, atque ordines omnes interierunt.)* Fuluij liber: Cuius in Vrbem reditu decus ordinis huius interiit. Quod probo.

185. Ita alij excuſi. Equidem, inultam, parua mutatione, libentius legerem.

IN ORATIONEM C. COTTAE COS.

185. Montis iuga, alij legunt, nō male. & paullo poſt, Mors ingenuo corpori, & finē vitæ fecerit.

IN ORATIONEM MACRI.

187. *L. Cincius.*) Pedianus 3. Sicinium nominat. quomodo & in antiquo Fuluij libro scriptum postea animaduerti.

187. *Quam vos iniuria pertæsum est.*) hæc ex 3. hist. recitat Fronto in verbo, Tædet.

188. *Quo tribunos plebei modo patricium magistratum.*) mendosus locus. quod si legas, Quom tribunis plebei mandando patricium magistratum, mendum tolletur, & sententia patefiet. Fuluij liber, Quos trib. &c.

189. *Neque ego vos vltum iniurias hortor.*) & hæc recitat Fronto, ex eodem hist. libro, in Hortor, omisso verbo, Ego.

189. Repetitæ res, cum claræ essent, clarigationem id veteres appellabant. Plin. 22. 1.

189. *Munia vestra pensantur &c.*) totus hic locus valde perturbatus neque tamen ex antiquo libro, qui valde à vulgatis omnibus dissentit, elicere quidquam potui, quod sententiam illustraret. fortasse in hoc felicior erit aliorum industria. ego, vt in antiquo libro scriptum vidi, ita testatum relinquam. est autem in eo sic: In unia vestca pensantur: qua tamen quin is modis libertatem omnium æstimauere, qui profecto non amplius possunt alimentis carceris. neque vtilis exiguitate mors prohiberur. senescunt vires, sic vt neque absolui cura familiari tam parua res. & ignaui quisque tenuissimas perfrustratur: quæ tamen, quamuis ampla, quoniam seruitij pretium ostentaretur. &c.

192. *Neque enim ignorantia claudit res.*) hæc recitat Donatus in Ter. Eun. actu 1. sc. 2.

IN EPISTOLAM POMPEII.

191. *Utrum censetis me vicem ærarij præstare?)* Diomedes lib.1.cap.4.ex 3. hist.recitat, Utrum vicem me præstare creditis.

IN EPISTOLAM MITHRIDATIS.

195. *Inter me, atque Lucullum prælijs, inopia rursus ambos incessit.)* hæc ex 4.hist.Carisius libro 1. recitat, in quo, Prope, pro, Prœliis, mendose legitur in vulgatis libris.

195. *Meis militibus, procul ab domo, paruo labore, per nostra corpora bellum conficere.)* hæc Carisius lib.2.ex 4.historiarum sic recitat: Meis militibus, belli prudentibus, procul ab domo, per nostra corpora bellum conficere.

AD CÆSAREM DE REP. ORDINANDA.

204. *Reliquum est, optare, uti, quæ tibi placuerint, ea dij immortales approbent, beneq́ euenire sinant.)* sic 216. Quæ mihi utilissima factu visa sunt, quæq; tibi usui fore credidi, quam paucissimis potui, perscripsi. ceterum deos immortales obtestor, ut, quocumque modo ages, ea res tibi, reíque pub. prospere eueniat. Et Demosthenes Olynth.1. Χρηστὰ δ' εἴη παντὸς εἵνεκα. Et 3. Σχεδὸν εἴρηκα, ἃ νομίζω συμφέρειν. ὑμεῖς δ' ἕλοισθε ὅ, τι καὶ τῇ πόλει, καὶ ἅπασιν ὑμῖν συνοίσειν μέλλει.

IN PORCII DECLAMATIONEM.

232. *Qui coitiones ullas clandestinas.)* sic emen-

dauit

dauit: cum antea in peruulgatis libris, Conciones, legeretur.

IN ORATIONEM IN SALLVSTIVM.

260. *Neque aliter vexauit, ac debuit.*) nihil muto. Vixit, tamen, pro Vexauit, magis placeret.
260. *Nominis perditi, ac notissimi.*) Quid, si legas, Homines perditi, ac notissimi?

INDEX RERVM, ET VERBORVM MEMORABILIVM.

B

Opimium

Laris

P

Regi

Sp. Mel

Victu

FINIS.

